

HOLMI

XII. évfolyam 9. szám

2000. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, [Petri György],
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György:* Kentaur • 1035
A mesemondó
jóindulatába • 1035
Túl a délibábon • 1036
- Parti Nagy Lajos:* Mit látok épp?
(Kis nézetek
Szilágyi Lenke fotóihoz) • 1037
- Mesterházi Mónika:* Homokkő • 1047
A küszöbön • 1048
- Takács Zsuzsa:* A vendég kalaplengetése • 1048
A megfosztás rítusa • 1049
Az emlékezés kolonca • 1050
- Kálnoky László:* Részletek
egy önéletrajzból (I) • 1050
- Domokos Mátyás:* Egy kis Pilinszky-filológia • 1064
- Beck András:* Tanúságtétel
Gertrude Stein ellen • 1069
- Tóth Erzsébet:* Nyár, Borges-utcák • 1080
- Kántor Péter:* Durban • 1082
- Darvasi László:* Csang császár, a művészek
és az ajtónálló • 1084
- Antal Balázs:* Visszaszerezni egy nőt • 1088
- Vörös István:* A határozatlanság halála • 1097
- Méhes Károly:* Weingruber vendége • 1098
- Kicsi Sándor András:* A *féreg* szemantikájáról • 1116
- Szuly Gyula:* Záróra után • 1122

Litván György: Régi és új emigránsok
(Jászi Oszkár és Kállay Kristóf
levélváltása a háború után) • 1124
Gábor Miklós: Az 1976-os naplóból (I) • 1128

FIGYELŐ

Dornbach Márton: Egy kis romantika (Weiss János:
Mi a romantika?) • 1151

VITA

Réz Pál: Levél Margócsy Istvánnak • 1158

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

KENTAUR

Mindig szájtáti ámulattal
gondoltam Münchhausen lovára
ficánkolt fara éjjel-nappal
bár a kapurostély levágta
pofája kút vizét vedelte
folyatta ki csonk gyomra egyre

Utóbb eszméltem emberállat
vagyunk kettéosztva derékig
nevezze bárki paripának
betöretlen nyers szenvedély itt
minden férfi patája zúz tör
s folyvást szomjazik belső tűztől

Vagyok én is enyhíthetetlen
kivánckozás az újra jobbra
legyen akár túl ungon-berken
testi börtönömmel dacolva
ám természet ellen mitévő
nem vágára termett az élő

A mének álma másik énem
ragadna csak mezsgyéken által
de nem esengek dűlni mégsem
tikkadtan ki tiporni átall
időmet közösködve töltöm
két lábon itt az anyaföldön

A MESEMONDÓ JÓINDULATÁBA

Városszálen nádon-éren
szem nem látta még színét sem
a nevét sem tudja senki
szeretteid elrekkenti
sorra-rendre fölmenőid
férfiait jótét nőit

testi-lelki jó barátod
köddé tűntette el áldott
gondoskodó kezű nénéd
nyoma sincs ha keresgélne
szétfúttá még ifjú bátyád
ernyőt tartó pártfogását
egykor csodált bájos arcon
hegy- vízrajzi térképet von
lelked is az éléskamrát
lecsupaszítja boszorkád
száműzőttje másik térnek
volt révületed sem érted
föllépésed tetőpontját
kalandjaid csak úgy mondták
talán más élte nem is te
történeted boldog végét
mesemondó úr segítse

TÚL A DÉLIBÁBON

Ez volt az élet igazi csodája
a délibábon túlhaladva
bár rétet láttam mint rég ugyanúgy
külön-külön azonban már fűszalat
erest harmatost tetveset
nem erdőt többé de sustorgó
zörgő fát túlevelű csendeset
rossz hírű holló vadászeb szemében
kíváncsiságot nyílt kérdést a társas
lét jeleit fölcsillanni a föld
útvesztőin mégis elért a válasz
ki bánja hogy a messzi vásznán
pingált iromba regém elveszett
helyette kaptam más létet cserébe
ahogy szivárvány légvár se ígerte
mit számít hogy ha lepengettem érte
az elcsendülni rendelt éveket

Parti Nagy Lajos

MIT LÁTOK ÉPP?

(Kis nézetek Szilágyi Lenke fotóihoz)

(**Célzatos nézés**) Ezt a dolgot, a célzatos nézést Berlinben kezdtem, májusi kánikulában, s itt fejezem be, Budapesten, ahol immár júliusi hőség van, ragadnak a trolibuszok, e túlírt savanyúcukrok, s mint valami fényes sátor lepi el a várost a dinnyeszag. Hajszárító szélben zsíros fóliaként csattog a nyár. Ha néző vagyok, meg kell maradnom nézőnek, gondoltam még Németországban, legföljebb *fölrónak*, úgy érteve, hogy fölrök ezt-azt a lapszélre, a képek alá, műfajtalantul, kedvem szerint. Mondjuk, megérintem itt-ott a fényt. Megceruzázom. S inkább belőle írok, mint róla. Szilágyi Lenkéről, hála isten, már rengeteg okosságot leírtak, Forgács András, Orbán Ottó, Grunwalsky Ferenc, Beke László, Bikácsy Gergely, hogy csak a könyvben szereplő írások, illetve citátumok szerzőit soroljam. Egyébként elfogult vagyok, a LÁTÓKÉP-MEGÁLLÓHELY című fekete-fehér fényképeskönyvet egészen kiváló, nagyszerű dolognak tartom. Lenyűgöz és rabul ejt, de eszemben sincs megfejteni, hogy miért, más a pozícióm, néző vagyok, ki-be járkálok a képekben, hogy ne mondjam, élek bennük. Miért? Csak, mondom, s ez nem valami intellektuális tevékenység.

*

(**Egy novella alaplapja**) Rám furcsán hat, mindig is furcsán hatott a fotográfia. Azt mondhatnám, nekem minden fénykép „tetszik”, szakmailag tehát, finoman szólva, nem vagyok kompetens. Roland Barthes jut eszembe, aki a VILÁGOSKAMRA elején igen tanulságosan faggatja a „fotográfiát”, hogy micsoda is, és mire is volna jó, illetve faggatja saját magát, hogy neki miért és milyen fotó tetszik, mi és miért hat rá „a bolondulásig”. S hogy csakis ebből, a kisebb vagy nagyobb bolondulásból lehet kiindulni, ha bármit is akar mondani a fényképről mint olyanról. Nem tudom, miért tetszik. *Csak*, mondom, azért, mert olyan szépen, esendően cakkos a széle, *csak*, mondom, mert az a folt ott az apám, amaz egy Moszkvics, ez a folt meg én vagyok. Jóllehet a tetszésem függ a kép tárgyától, függ a kép minőségétől, „művészetétől”, de tetszeni mégsem ez tetszik egy fényképben, hanem, nem tudok mást mondani, a ravaszul megrögzített idő, a máséban is az enyém, és viszont. Fényképet írok, nem „fotóművészetet”, s tényleg „az összes” fényképre gondolok. Az a különbségtévesztés, illetve szétválasztás, melyet a saját szakmámban talált tárgy, hétköznapi nyelvi tény és műalkotás közt így-úgy tudok, legalábbis próbálok gyakorolni, az fényképeket nézve kifejezetten nehezemre esik. Nem mintha nem érezném olykor, illetve nem hinném el a különbséget a rosszcakka amatőrfelvétel és egy fotóműalkotás között, hanem mert a fényképet rögtön és pófátlanul használni kezdem, bármelyik fénykép pár perc nézés után „rólam szól”, a hatásra, amit rám tesz, a hozzá való viszonyomról, mely persze illékony és változó. Tulajdonképpen arról a sejtelemről vagy kifejtetlenségről szól, amely mint valamely kémiiai anyag ott van, ott lehet a kép tükrébe fagyva, arról, amit a nézésem, a türelmem, a kíváncsiságom esetleg feloldhat, s valamely nyelvi művé, műcsírává alakíthat át. Nyilván minden befogadás ilyenfajta átalakítás, de számomra, laikus számára fényképek

esetén a legerősebb és legcsábítóbb az érzés, illetve a feltevés, miszerint minden fotó egy-egy történet, egy-egy novella avagy vers „alaplapja”, csak *ki kell figyelni belőle* azt a valamit, ami aztán, nem a fotó helyett, hanem mellette, hogy úgy mondjam, eltehető. A konzerv konzervét. Ez az, ami csábít és lenyűgöz a fotóban, hogy bármikor dolgozhatok belőle, „kinyerhetek” dolgokat, egyik valóságkoncentrátumból a másikat, miközben eszembe sem jut, hogy az én folytatásom, olvasatom, megfejtésem „jobb” lenne az eredeténél, vagy akár csak adekvát lenne vele, hiszen egészen más síkon mozog a kettő, s ha le-, illetve „továbbírok” egy fotót, az előbb-utóbb saját magán kívül sem mire sem fog hasonlítani, ami nem jelenti azt, hogy ne jönné valaki, egy olvasó, aki nézéssel és türelemmel e nyelvi tényt képpé, tán éppen valódi vagy virtuális fotóvá ne alakítaná, és így tovább, újra előlről, noha csak annyit akartam mondani, hogy szívesen puskázok a fényképről mint olyanról, hogy szívesen indulok ki belőle.

*

(Cédula, háttérszomorúság) Elég mache, pedig kivételesen igaz, még májusban találtam a könyvben egy keskeny, fehér cédulát, az első átlapozáskor rakhattam bele. A következő áll rajta: „*Lenke! Lefényképezni: hajókiért bűgása őszi ködben Trondheim és Sárísáp között.*” Azon gondolkodtam, hogy ezt a Sárísápot majd kicserélem Kismacsra, de épp az előbbieket miatt (Sárísáp az én Kismacsom?), mégis így hagyom. Egy ilyen *Trondheim* maga a szóhangulati hajókiért, brummog és reked és messze hangzik, a *Sárísáp* meg, mint valami hurutos, sík földi kompsíp, ugarfütyülő. A könyv minden felvétele mögött egyszerre hallani azt a távoli és ezt a közeli hangot. Érténytől az Óceánig ez a dolog van tematizálva. Ez a közeli háttérszomorúság. Ez a rekedt és praktikus állhatatosság.

*

(Mint Pilinszky nézése) Forgács András a fülszövegben állhatatos szépségről beszél. Továbbá az esetlegességről és az ártatlanságról. Azt mondja továbbá, hogy Szilágyi Lenke „*mindenhol ugyanazt csinálja, mindenhol ugyanúgy néz*”. Hát igen, ebben a nézésben részesülhetek, de meg tudom-e mondani, milyen nézés az, amely egyszerűen csak lát, amely nem ítél, és nem bele- meg átlát? Hanem csak van. Az ilyen nézés először is zavarbaejtő, talán olyasmi, mint Pilinszky nézése. De ez is csak hasonlat. Csínján kell vele bánni.

*

(Látvány japánokkal) Májusban minden délelőtt japán gyerekek csivogtak és énekeltek a Wannseenál, abban a berlini kertvárosban, ahol átmenetileg laktam. A szomszédban volt az iskolájuk. A német kertész szeme, mosolya napról napra mandulásodott. Fésülte a füvet, szálanként letörölgette. Egykerekű biciklin gurultak az ötéves japán gyerekek. Az előbb komolyan elkezdtem keresni az albumban a wannseei japán iskolát, s alig akartam elhinni, hogy ez a látvány a gyerekekkel nem benne van a könyvben, hanem általam és a számomra hozzá tartozik. Azt hiszem, leszek így még néhányszor, hogy a világ, illetve valamely „saját” emlékem a világról a jó pillanataimban Szilágyi Lenke-fotóként mutatja magát. Azt írtam még Berlinben, hogy ha lefényképezné Kleist sírját a Wannseenál, akkor biztosan az lenne a legautentikusabb Kleist-sírfotó. Mert a vágott virágok savanyúságát mindenkinél jobban tudná az a kép. A hatodnapos celofánt, a libegő gimnazistacédulákat a fákon: „*Itt lett volna Ö. Gy. Helmuth és Karina, de elfagyították az időt. Ami késik, nem múlatság!*”

*

(Mh., tejavilágos ég) A nyitóképen a *Látókép mh* feliratú vasúti tábla két méla rúdon nyúlik a semmibe. Az „mh” mintha „meghalok” volna, látok épp, és meghalok, a szerelmem kétszer álmódott mostanában arról, hogy meghalok, tehát nekem „ma délután” ezt jelenti az *mh*. A tábla a szokásos rozsdahimlős, elmávdadt bádogzománc, körülötte a földön, miként a tejhomály üledéke, zavaros növényzet, kis rőzsedalok. Balján állomási pad két bakja, esetleg pillére, lába, nem tudom, hogy nevezik e vasúti műtárgyak függőleges tartórészeit. Lám, nekem – ez egy ilyen jelrendszer – a pontosság-hoz tudni kéne, és megnevezni, Szilágyi Lenke elég, ha látja e két fehérre meszelt, a képből kivilágító betonkísértetet, melyet földbe ásván s arra általában piros falapot helyezve, mind ülés, mind támla gyanánt, mindezekből az alkatrészekből úgynevezett „állomási pad” nyerhető. Végül a deszkákat hazaviszi a róka. Az idő. Az utolsó vasutas. Viszi a vállán e megrohadt és megmeredt piros sálakat. Befűt velük. Megtámasztja a nyúlólat. S marad a határban csórén a két kis vasúti Atlasz, lúdvérc, vasbeton törpe-táncosnő. Meg marad a csóré bozót, a műveletlen föld, az ugar örökös, ritkás szörzete a tejavilágos ég alatt. A nyitóképtől máris és mindétig otthon vagyok. Itthon.

*

(Hét sor Kismacs) Szilágyi Lenke hét sort ír ehhez a táblás, padtalan fotóhoz: „*Szülő-városom, Debrecen közelében, útban a Horto- / bágy felé Kismacs és Macs között van egy vasúti meg- / állóhely, ahol meg sem áll a vonat, település sincs, / csak egy rozsdás tábla jelzi az egészet. Csupán egy gé- / meskút meg egy autócsárda van ott, ahol a vasút meg / az országút keresztezi egymást, körülötte meg a nagy / lapos nihil. Ezt a helyet hívják úgy, hogy Látókép.*” De a föld alatt, nincs kétségem, sok vonat megáll. Hat, sőt tizenkét pár jön-megy naponta, és hozza-viszi a népeket: kunok, szlávok, avarok a mélyben.

*

(Árnyékok) Fény-árnyék: van jel, nincs jel, s ebből aztán végtelen változatok, egy egész univerzum. Pont annyi fény, pont annyi árnyék. Puha ollóval kivágni a megfelelő alakot, ki a megfelelő háttérrel, s fölhelyezni fehér papírra. Elbíbélődni a komponálással. Csak nagyon puha legyen az az olló, mint az ujjbegy, olyan. Mint a temetési zsírkréta. Vagy a szem szomorú nézése, iszapszéné a hóban. (Iszaphszéné: félbolond istennő a tűzépi mitológiában.) Emlékezetes árnyjátékok sora. Kicsi, háromstrófás fényképvers egy oldalon, csak ritmus és változatok: árnyképek lepedő mögött, vizes árnyjáték, két arc és egy alak sziluettje, fodrozódó víztükör, hajó talán. Odébb agyagbánya sarában dagonyázó alakok. Két elkent, suhanó arc, mintha koromtükörben. Iparkodó kicsi sziluettek gazos dombtetőn. Iksz vagy tárcsa alakú árnyék két hegyvidéki házfalon. Egy szálló galamb emblémafeketéje. Egy felfelé mutató tenyér.

*

(Tenyérfény) Belógó tölgyfalevelek, erős ellenfényben rágyújt egy férfi. Látszik a mozdulatán, hogy nem társasági dohányos, hanem az az elszánt, hajnali fajta, akitől megzendül a lépcsőház, megzendül az üres váróterem. Elég begömbíteni a tenyerét, és sárga markában magától gyullad meg a láng. Erről, a szisszenésről jut eszébe, hogy rá kell gyújtani. A kicsi fény és a nagy sötét tüdő között a cigaretta kátrány- és nikotinhídja. Egy halmozottan *kátrányos* helyzet. És másként gyújt rá, aki a fénnel foglalkozik. Dohányozni jó!

*

(A színhiány gazdagsága) Mándy Iván nagyon szeretné ezeket a képeket. Ezt az ökonomikus fekete-fehér beszédet. A szín nem hiányzik. Ha volna, talán nem zavarna, de nem hiányzik, a fekete-fehér fotó mindent tud, amit egy jó fény-kép tudhat. Színezem ki, ha akarom. Színvak nem, viszont eléggé szintévesztő vagyok ahhoz, hogy fekete-fehérben érezzem igazán otthon magam. Bizonyos régi filmekre és fotókra, még azokra is fekete-fehéreként emlékszem, melyek valójában színesek voltak. Ugyan nem tarkaság, de a hullámzó szürkeségnek temérdek színe van fehértől feketeig, napkeltétől napnyugtáig.

*

(Krétarajz) kavicson állnak / két alak / puha fekete kréta / árnyéklanak / nyúlnak hatalmas / egyik iszik tán dohányzik / a másik lány / fa vagy szarvas.

*

(Körfolyosóshowman) Aládúcolt körfolyosó, ceruzafa *téli* égen. Télnek hiszem, mert minden képén valamennyire tél van. A négy évszak kicsit mindig télebb. Nyitott lépcsőházi ablakban sapkás félprofil baktat fölfelé, úgy, mint egy kitartott felvonásvégen. A lépcsőkorlát kivágot egy műteremben, egy színdarabban, mintha az egész mögött hátul vagy alul egy egységes, stabil fény *állna*. Hiszen ki más álljon egy kép mögött, ha nem a fény? Szilágyi Lenke eddigi pályája során 879 gyönyörű körfolyosót fényképezett le.

*

(Egy felsejlő másnap) Meghökken, szép csutak-arc, szájában hosszú cigaretta. Megint rágyújt, azt hiszem, kialvatlan. Hajnal, illetve *inkább* hajnal. Hajnal és alkonyat között (fekete-fehérben) olyasmi a különbség, mint a fagyott és a szobasárga vaj között. Az alkonyat puhább, lecsúszik a fül mögött, némán beleszalad a kés. A háztetőn a hetvenes évek tévéantennái. Kusza geometrumok, lakatos drótmadarak, Kab-hegynek irányozva. Vagy Tbiliszi. A kovácsoltvas sarokdíszcsipkézet akár valamely kombiné-reminiscencia. A legfelső emeleten nagyobbacska okmánybélyeg: körfolyosó kétajtónyi darabja teátrálisan vagy egykedvűen, mindenesetre véglegesen kivilágítva, mintha fényt kapott volna, léket, s ömlene be rajta az ég. „Égve hagytad a folyosón a villanyt?”

*

(Felhős táj, szájában spanglival) Csokonka, madárszerű fa ágbóbitával, mögötte olyan völgy, ahol gőzmozdonyok születnek és csörtetnek a vadonban, többfelhőnyit cigarettaznak össze erős, szűrő nélküli cigarettából, inas, komoly völgy. Fölötte hegyvonulat sziluettje s a jóakarató, pupliningszerű ég. Kétszer is *facskont* írtam facsonk helyett, most meg *csokonkát*. Akkor legyen csokonka, ha már nem akar csonk lenni sehogy sem. Így születnek a szavak. A képek se hiszem, hogy máshogy születnének a felvételek nyomán. Persze hogy van terv, elképzelés, sőt „mondandó”, aztán egyszer csak ott van valami, elő van híva, egy csokonka, kicsit tologatja az ember, kivágja így meg úgy. Kidobná, de úgyis visszajön. A nevem Csokonka, mondja, fűtő voltam balesetemig.

*

(Hol kel a nap?) Hajnali fiúarc, talán vonatablaktól kihajolva, szájában „az elmaradhatatlan” cigaretta. Keletre tart a vonat, ott kel föl a nap, Debrecenben (Tokió?). Vagy épp keletről, jövünk el keletről. Két fénycsík, napsugár vagy ellensín, széttartó, mert-

hogy felénk tartó párhuzamos. Erős karikatúraszerű arc, ha összekötném „a szálakat”, Árnyjátéknovella lehetne a (rossz) címe. A táj három fából áll, és az épp elég. Tájban Szilágyi Lenke hihetetlenül erős, ugyanakkor takarékos, ha lehet, illetve érdemes ilyet mondani.

*

(Égspecialista krétával) S ha erős földben, még erősebb égben. Nagyon letről (honnán máshonnan?) exponál föl a városi égre, a szélein felhős, fehér nyiladékbán, mely úgyszólván maga a kép, három légi jármű. Egy helikopter, egy léghajószerű dinnye-mag s egy harmadik, lebegő dolog, ami lehet lepke, lángospapír s lehet ipari gumibugyi, angyalé mondjuk. Alighanem szenes-angyal vagy temető. Mi a lófánkot zörög ez nekem itten, fakadt ki egy októberi estén, mármint ez az angyal, és lehuzigálta, lerúgta magáról azt a súlyos, fekete gumikoloncot. Mostantól helikopter leszek, mondta! Nem sokan látták, egy kandeláber hattyúnyaka és egy homályos oromzat, banké vagy rendőrségé.

*

(Rivaldafény) Azt nem is kell mondanom, hogy minden felvétel, hogy ez az egész album a fényről szól, s arról, hogy a dolgok és az emberek (állatok) mindenekelőtt a fény el- és kitakarásának, terelésének bonyolult instrumentumai. Közben persze kicsikét szállanak, melegednek, fél lábra állnak. Mintha mindig ott elől, messze, nagyjából az Északi-sarkon, ott lenne a rivaldafény, Szilágyi Lenke pedig a színpad mélyéről fényképezne. Valahonnan a zsinórpincéből. Rövidnadrágos, szandálos alak hátulról mérleget csinál. Mintha valami fényzőkókútra hajolna. Mintha tűzijáték a jégbüfében. Karja tárva, haja talán lányhaj, bár az egész csak erősebb sejtelem. Eglylábú repülőgép, csokonka angyal a pilótaképzőben.

*

(Esernyők és ballonok) A takaros ég alatt, illetve előtt tágra nyitott kispolski (gépkocsi, lengyel, lendkerekes, szerettem). Ég a lámpája, emlékezetem szerint nem sokáig. Felhajtott csomagtartó-tetején fiúsziluett kampós esernyővel, melyben újabb esernyő s egy műtermi lámpa fénye. Akár egy kötetborító, Szent Péter esernyője. Esernyőből sok van. Nagyon közel állnak hozzám Szilágyi Lenke szél hajtogatta, esernyős férfiai, ahogy csomagolópapírként hordják a ballonkabátot, ezt a rájuk mért durvácska zörgést és kényelmetlen puffadást, hordják erős szélben, hegyes orrú cipőben, traktor járta utakon. És nagyon szeretem ezeket a megkezdett, árva és fölösleges ernyőket. Megannyi vizes nemecek.

*

(Hajtogatni a jövőt) Csíkos ejtőernyőnek integető férfikar, a mozdulat, a kézfej puha hajlása a Teremtésé a Sixtus-kápolnában. Budaörs vagy Újdelhi, sose lehet tudni. Az ejtőernyős hamarosan földet ér, és lassan hajtogatni kezd. Azért az, hogy mindig, hogy minden áldott este ki kell simogatni és pont ugyanúgy össze kell hajtogatni a saját túlélésedet, az azért bizonyos fegyelemre nevel. De ez nem tartozik ide. Hanem akkor micsoda?

*

(Pelenkák) Ritka pillanat, amikor nappal van egészen. Párhuzamos szárítókötélen vízszintes, fehér pelenkákat fúj a hars szél. Lendület, háttérben bérház sötét tűzfalával. Sej a mi lobogónkat. Lentről, a gazból addig nézem a képet, amíg a kórók, őszi rezegek között meg nem jelenik rajta egy otthonkás, vékony hajú asszony. Kemény, széles

arc, kicsi visszér, a gyerek Natasa vagy Abdullah, Ronald vagy Nikolett, az apa egy tróger. Beszedi a pelenkákat, futólag rám néz, megvan a véleménye. Mit bámulsz, mondja tadzsikul, románul, finnül, nem láttál még ezüstfogat? Megafonhangot sodor a szél, s egy tehervonat kattogását: hosszú sor fémgomb valami pénzügyőrzubbnyon.

*

(Amikor megfolyik az ég) Fiatal férfi szűkes zakója szárnyaival eltakar, sutácskán védelmez egy bebugyolált csecsemőt. Ráhajtja kissé a fejét, úgy nézi figyelmesen a nőt (az előbbi nőt?), aki az előtérben, neki háttal áll, s erősen, elszántan néz ki a képből. Várnak. A nő kendőben, kabátban: az a vidéki, noha nem falusi típus, amiből, *amelyből* áll Magyarország. Törökország. Kanada. A háttér, azaz a föld, ahol állnak, szinte eltűnik, csak a fehér fény van, szik, albínó sár és homok. Balra hátul sötét fakadás, mint amikor megfolyik az ég egy nejlonzacskó oldalán. Románul punga.

*

(Pokol-külső vasútállomás) Szerelvények egy világvégi vasútállomáson, mintha kisiklás után. A por még el se ült, a kövér gomolygásból ítélve el se ül soha. Vonatban, vasútban, váróteremben, szeneskocsiban Szilágyi Lenke borzasztóan otthon van. Vasúti kocsik hátulnézetből, odébb egy másik, talán csak felbakolt őrház, pénzügyőrlaktanya. Egyenletesen szuszog valami mozdony. Azt hiszem, női szuszogás, talán szül, talán imádkozik, oldalában díszcerje nő. Ég a kendergyár, a pakuraelvonó. Pokol-külső, szóval meg recsegve a hangosbemondó, s hogy szolgálati közlemény: a szurokfőzők a kettes aknáknál kezdjenek *gyülekezni*. De nem lehet sürgős, hisz ezt mondogatja egész délután, valahányszor csak visszajön az áram. Fölkapja a fejét a szolgálati asztalról, és pánikszerűen bemond valami ilyesmit. Méltóságteljes, lassú fénykép. Sokáig eltart, akár a ferde, golgotai villanyoszlopok.

*

(Az élet tengerén) Folyóparton, oldalára állított kölcsönöcsónakban ül a csónakázó család. Azt hiszem, holtág. Papa, mama s kisfiú az ülésdeszka alatt. Azaz: *mögött*. Pózolnak, apránként, óvatosan nevetnek, errefelé a nevetést újságpapírba csomagolják, s úgy adják egymás kezébe titokban, röstelkedve. Nem is árt az óvatosság, bármikor rájuk törhet valami vihar, s akkor meg kell markolni az evezőket. Az élet tengerén. A gyepen valami lapos batyuféle. Lehet gumi ágymelegítő (tömlő, Taurus Gumigyár). Vagy lehet babzsák. Inkább hűvös van, mint nem.

*

(Földrésnyi mélyhűtő) Eszkimók pihenőben, a nyolc szolgálatos kutyával s a kutya-szánnal megállnak egy szabályos tanácsi szőnyegporolónál. Nincs abban semmi. Támaszkodó, kicsit fényes nájlomműmiák. Batyu, hátizsák, bukósisak, jégcsákány. A háttérben hegyek, talán a Zangezur-hegység. De valaki, egy Amundsenné, bármikor lekiabálhat a negyedikről, hogy nem-e maguk a *füttésszerelők*? Dehogynem, csókolom. Életkép, mintha egy földrésnyi mélyhűtő belsejében.

*

(Nappali ágybakuporodás) A paplan alól két sötét harisnyás láb lóg ki, két ócska kis-körömcipő, igazi *presszózócipők* a hetvenes évekből. („Hol van a presszózócipőm, a rúzsos cigarettám?!” „Anya, maradj itthon!”) Dél lehet. A postára már megjöttek a pes-

ti lapok. („Több gimnáziumom van!” „Persze hogy van, csak ne ordibáljál sikítva!”) Végső soron ki tehet arról, hogy elfogyott a rumpuncs? Ő hiába tiltakozott fogösszeszorítva, akkor is elfogyott. Mert a rumpuncs az olyan, mint egy leghatározottabb fizikai erőszak. Jön a rumpuncs, hogy akarjál! Abban a percben le kell izzadni! Nem lehet neki ellenállni, olyan nagy hóhányó a rumpuncs. Ahogy e hálátlan leány apjának se lehetett ellenállni. Mert igenis, hálátlan leány. Még hogy maradjon itthon, és ne ordibáljon! Hát jó, itthon marad a hányósmigrénjével, hát jó. Elalszik, és rögvést azt álmodja, hogy látja magát fiatalon, kislány korában a lobogó hajával, persze csak a feje árnyékát látja és a kirajzolt karmos faleveleket, mintha valami madarak telejárták volna az eget, az ég dagonyáját, nyári iszapját. Aztán bizonyos személlyel álmodik titkos, homályos sétát egy domb oldalán, tavasszal vagy ősszel, csupasz ágak között. És ő ott leül pihenve, állapotosság következtében. Valamint azt álmodja, hogy az ő gyerekének az apja valahogy teknősbékává növekedett át, s fölköltözött az egészségház kupolájába. Föltapadt oda, mint valami kátrány. Levakarhatatlanul. Ő meg ezt a kis szökőkútban folyton látja tükröződni a büfé mellett, ha megy a rendelésére. De úgy látszik, más nem látja. Egy segges béka, már bocsánat. Hát persze hogy a víz és a migrén eltorzítja a valóságot, de az egész kurva élet, doktornő, az még jobban torzítja el.

*

(Katonafiatlok) Valahol nem messze, de nem is közel, tán a puha és mesés végén annak a világnak, mely a kommunizmus gyakorlóterepéül kijelöltetett, három katonafiatl térdel a tengerparti homokban, előttük egyetlen pár szolgálati csizma. Térdelve állnak, az örökkévalóságnak húzzák ki magukat szépen, komolyan. Azután ülnek egy lepusztult tengerparti teraszon, több is ez, mint terasz, valódi védmű-emlék antik oszlopokkal egy másik időből. Bár hogy később van avagy korábban, eléggé mindegy. Nagyon furcsán viselkedik az idő ebben az albumban, minden kép tele van idővel, múlttal és jövővel, de a képek viszonyában csupán valami konok plebejus egyidejűség. Hátal ülnek, bámulják a tengert avagy azt a végtelen, kiszáradt tavat. Ha milliárd évig élneek, akkor se tudnák teleköpködni szotyolahéjjal.

*

(A horizont fogantyúja) Gazos mezőn televízió, fogantyús, Junoszty karakterű. Heverő fiatal nő tarka ruhás kislánnyal, Gyévuska és Gyévocska. Néznek egy távoli párt, idősebb férfit és nőt, akik kutyákkal sétálnak át a pusztán. Nem történik semmi. Legföljebb a sietős, kicsi ugatás, akár az apróra vágott petrezselyem. A horizont felcsúszott egészen, alig valamivel a fénykép széle alá. A lapos táj jobbra lejt, mintha a föld gömbölyűségét volna hivatva demonstrálni. Gömbölyű, akár a Junoszty képernyője, kávája az éjszaka, programgombjai a csillagok.

*

(Saroktükör a semmiben) Póznára szerelt közlekedési saroktükör magashegyi táj előtt. Az a domború alkalmatosság, melyet beláthatatlan kanyarokban helyeznek el. Kimagaslik a sötétből, a hegyek sötétjéből, rajta, a kanyaron túli hegyek újabb kanyarokkal s tán újabb tükörrel, melyen a változatosság kedvéért hegyek, és így tovább, amíg mulandó létünk körbe nem ér. Az ég, mint annyiszor, titokzatos, egykedvű vándorlás, pergő felhővakolat.

*

(Egy óslakos kutya) Szilágyi Lenke nagyon tud kutyákat fényképezni. Tán mert nem fényképezi őket, hanem hagyja, hogy lefényképeződjenek. Hogy ők akarják végül. Na mi lesz, mondja az összes kóbor kutya szeme, mi lesz már? Lakóerőd, hatalmas városzerű bérház a XX. század végéről, mondhatni egy régészeti lelet csecsemőkora, egy „fölmagasodni”-tanulmány. Valószínűtlen erkélyek, mintha oda lennének rajzolva egy erős bányászati vasceruzával. Lerabolt, kirámolt épület. A gondozatlan grundon kutya, túlélő kutyaöregúr; egy óslakos, aki készségesen és félelem nélkül néz bele a kamerába, valami időn túli megértés a szemében és időn túli felháborodás. Meg is szólalna, ha megkérdezné valaki. Ha odafigyelne rá valaki. Hát igen, mondaná, és ütné finom kis botjával a ritmust: „...*boldog hazában otthon volt a rab, / nagy házat vittek, bár peremvidéken, / víg laktanyáik száján folyt a hab / és kidőltek egy bálteremnyi léken*”.

*

(Gyerekszem éjjel) Mediterrán kisváros lapos mészkőből, fehér ingből és halszagból. Az éjszakai utcán tisztos távolból gyerekek figyelnek egy fekvő, döglött, netalán alvó kutyát. De inkább döglött, a jelentős figyelem és a hökkentség inkább erre utal. A tisztos távolság. Messziről, akár valami vadállat is lehetne, legalább róka. Az éjszakai gyerekszem hajlamos a túlnézésre. Odébb habosra világított kertvendéglő utcai terasza koldusárnyékkal. Még odébb sziklás öblöcske, ahol fény gyullad, mint a karbid, egyszer csak felsistereg az éles, éjszakai fény. Talán halászok kötnek ki éjfél után, és a hajlampa telibe kapja a partoldalt, ezt a téglás, barlangos kőhalat. A tengerről szól minden, amely nem látszik. Ami.

*

(Madár vendégségben) Bérházudvar, két bérház köze kopasz fával, mely vasárnap délutánonként erős csőrű kalapácmadarat rajzol ki az ég háttere előtt. Valaha szép lehetett, hiszen máig van a törzsében valami kellemkedés, valami értelmetlenül ornamentális, valami pazarló és szemérmetlen, ahogyan hajlanak, kecseskednek az ágai fűzfamód. Ha lógna rajt egy retikül, amolyan kevés szavú, hónaljnyi jószág riasztóspray-vel és kutyacsonttal, azt hihetném, vendégségbe megy.

*

(Hattyúk tova) Mintha büszke és ostobácska vízi kréták versenyeznének valamely elhasznált tükörben, úszó hattyúk a hullámozó Balatonon. Egy ideges és mozdulatlan fénykép, a legtalányosabb felvételek egyike, amit valaha láttam. Pedig a felszínen minden világos, egy „közelebről meg nem nevezett” bezárt tófürdő éjszakája, ahol hosszan, foszlásra exponált hattyúk köröznek egy hármás rönk körül, mely kimered a vízből. Akár ha kitömvé s rákötözve egy víz alatti ringlispil kerekére. A háttérben fehér kabinsor. Fluoreszkál a moha, érett tófürdők zöld patinája. S tán innen van a sutogás is, mely hajnalig nem marad abba, ebből a szálacska, *lopvanószó* fényből.

*

(Régészemlékmű) Amphorák földdel és búzával, köztük iskolai falapon kitömött rókatárgy. A róka farka kackiásan előrecsapva, füle kihegyezve, tekinget figyelmesen és bizalmatlanul. Mi illik össze és mivel? A kép sarkában az óriástöknek csak és kizárólag annyi köze van a kompozíció többi részéhez (tényleg: ki kimponál?), hogy nem lehet onnan elmozdítani. Tehát az a helye, ez a kép a helye. Ahogy a magabiztosan suhanó kitömött vadmalac is a helyén van a porcelánbolt árnyékos kirakatában, ha jól

látom mellette a cédulát, 8800-ért árulják, lej, rubel, korona, forint, dinár, zloty. Így iramlanak az ifjú vaddisznók Közép-Európa-szerte, Ionesco rinocéroszának távoli rokonai. Bizarr evidenciák, mondhatnám. S még azt, hogy: „ennyit a természetről”.

*

(Bicikli) Kátrányfestmény vödörből, minta után. A bicikliforma mint ornemens, mint geometriai ábra és finom kivágat, másfelől mint kézzelfogható, szép szomorú jószág, melyet hazafelé jobb tolni a csirketáppal. Az örök Csepel. Árnyékbicikli valódi pedállal, maga a megfoghatatlan realitás. Mint aki egy augusztusi éjszakán hiánytalanul ráégett, ráfényképeződött a falra, csengersimai emberünk fotogramja egy nyári konyha falán.

*

(A sár) Nem tudom, az ember fotogénebb vagy a sár, mindenesetre Szilágyi Lenke szereti az agyagot, a friss vetés sarát és az országútét Kismacs és Vlagyivosztk között varjakkal, jegenyesorral. És szereti a széjjeltaposott, gyönyörűre kicsipkézett vízpartokat, az eleven gyerekagyagot, ama sűrűbbet, melyet a Tisza és az Óperenciás partján kagylóssá dagonyáznak a fáradhatatlan lábak, s azt a hígat, melyben megmártóznak, viccesen tocsognak agyagos kágyillók.

*

(Szkinhedfördősapka) Mint valamely egyszerű és baljós könyborítóterv. Középpontban a repecses bőrű, háborús rohamsisak, ez a militáris, emblematikusan ellenszenves acélkobak, amelyről a fiú láthatólag elég keveset tud. Az öklén tartja, úgy nyújtja előre. Talán nincs is köze hozzá, jó lenne, ha nem, rohamsisakos fiúkból van elég. „Ezt találtam”, mondhatja, miközben eltartja magától. Közel tartja hozzánk, az orrunk alá.

*

(Egy nyaralás) Derűs konstelláció egy családi albumból: ez *kiemelkedően prima* panziónk a szépen ívelt erkélyével s a mérnöki bukszusokkal, mint nagybátyánk mondotta volt, akár egy *derék* mosoly a hegyoldal nagypapaszakállában, igen, háborús nagybátyánk, aki kerek széken gurul az alkonyati vízparton, e vicces görbe tükörben tófürdőző unokaöccsünk pózol, amott pedig víg napjaink boldog vége, a csepp hegyi tóra ráereszkedő sötét.

*

(Mi illik össze?) Aprómintás ruha, hegyvidék, köves tájban testes asszony, anya oda-lent, a folyómederben fürdőző gyermekeivel. Akármit csinál, kilóg a tájból. Háttal ül, valami furcsa kőszálon, hajsütővasra gondol, egy kád *fűforró* vízre, valami kulturális színházjegyre büfével. A széles, hangsúlyos háta merő feszengés és demonstráció, hogy ő, tisztelt világ és realitás, ő nem illik ide. Nem és nem. Evidens ottlét, ottmaradottság és irritálóan erős oda nem illés, a képek nagy része valami ilyesmit tematizál, ennek feszültségét és tartós együttesét. A kontrasztok titkos történetét. A záróképen egy öt-éves kisfiú síremléke látható őszi sírkertben, előtte kecske, mint valamely hófehér médium, mókás közvetítő élet és halál közt. Erős kontraszt, noha nem halál és élet áll itt egymással szemben, dehogy, sokkal inkább a műkö síremlék, pontosabban a rágravírozott fénykép esetlensége és élettelenlensége áll szemben a síri avarban captató kecske gráciájával.

*

(Poroszlói életkép) A porcukorfehér kis áldozat zsákkal letakart ládára avagy asztalra van lehelyezve, hárman nézik ünneplőben, két fiatal, egy idősebb férfi, nincs titok, de valahogy most nem szívesen van arcuk. A háttérben bódé, égbe lökött könyökcsővel, rönkkerítés, szárítókötél, egy falusi udvar ünnepi délelőttje. Húsvét, szelíd fehér agresszió. A nyuszi úgy lángol, mint a magnézium, sistereg a fény a szórén, a reggeli nap. Kényes és meztelen, akár a porcelán. Nincs szájalom, és nincs kegyetlenség. És nincs kétség a vég felől.

*

(Bura ad Astra) A romlás, az attraktív, művelt és kérlelhetetlen romlás, amint egy színház, illetve fürdőszéru épület finom terében, mondhatni önmagában, önnön pocsolójában tükröződik. Amint egy föltépett, hasáig nyitott tömevlakásban megmutatkozik. Radiátor, leszaggatott tapéták, az ablakon túl pálmafákra látni. Sajnálattal van a képeken, de soha nincs sajnálkozás. Senki nem tud olyan halkán kifényképezni lepusztult lakótelepi lakásból, mint Szilágyi Lenke. Idebent csak a sötét lámpabura, odakint csak a szomszéd házsor, ötödik emelettől fölfelé, ad Astra. Akkor most mi a sötét elmentéte?

*

(A petróleumszag szomorúsága) Fehér márványlépcső, fény-árnyék, semmi más, átvilágít rajta a hó. A piszkos hó, a piszkos márvány. Sugárzik, lobog az atavisztikus elhanyagoltság. A petróleumszag tárgyilagos szomorúsága. Ezt szeretem talán a legjobban a képein, ezt a szájbarágtalan, finom és határozott szomorúságot, mely nem a „léleké” vagy a „művésze”, hanem a köveké, a szotyola röptéé, gyerekek és lovak lábáé a tengerparton. A végtelen vizes síké, ahol a mackófölsők poroszkálnak.

*

(A vasvillai borbély) Borbélyüzlet, az a régi, klasszikus, nyiratkozásos. Ott áll a két gyönyörű szék a mintásra hengerelt fal előtt, lóg rajt az előírásos kissöprű, ragyog az olajos padló. A tükör mellett, a mosdókagyló fölött szögletes, komoly víztartály a folyó víznek. A sarokban, nejlonfüggönnyel elválasztva, alighanem a „női szakasz”, nyugdíjasbura, lógó köpenyek. A hosszanti falon padok a várakozóknak. Egyetlen öregúr ül rajta mindösszesen, fejét előrehajtja, az ajtón beömlő fény szabályosan kigyújtja fehér haját. Amikor felnyírva, kipúderozva elmegy, akkor fájront. A magányos, szűrös szemű borbély beleül az egyik székébe. Nagy erejű ember, rövid, fehér köpeny, sűrű öltönytadrág, mintás zokni alatt szandálka. Úgy ül be, mint valami operaénekes az öltözői portréhoz, áll a színpadiasan a tenyerében, olyan messze néz el, ahogy csak bír. Isten bizony, messzebb a Shell-kútnál.

*

(Ezer év ilyenség) Az élet kulturált szórakozás. Falusi kultúrház kívül és belül. Odakint ácsorgó, ezer éve ott ácsorgó férfiak a Mozi felirat alatt, bent laskásra tapétázott presszóhelyiség. Kólafolt és olajkályha, egy üldögélő vendég. A belső teremben, látni az ajtónyíláson keresztül, egyetlen pár táncol lassút, ötórai tea. „Egy szál harangvirág”, nem nagyon lehet más. Ezek soha nem „szociofotók”, továbbá nem „derűsek vagy szomorúak”, dehogy. Hanem ilyenek. Ezer év ilyenség. A létezés ilyensége. Szilágyi Lenke nem vadászik az életre, hanem csak odamegy, és szépen megnézi. Egy igazi létezési fényképész.

*

(Helyszínek végül) Megálltam, hogy amíg be nem fejezem, pontosabban amíg végig nem érek, ne nézzem meg a kötet hátulján a képregisztert. Hogy valójában mi hol és mikor. S noha a képek alapján nem nagyon akartam megtippelni a helyet, általában tévedtem. Hol háromezer, hol három kilométert. Semmi sincs ott, és persze minden ott van. Az album 124 fotója a következő helyszíneken készült: Albánia, Arnheim, Bicske, Bonyhád, Budapest, Debrecen, Dubrovnik, Dunasziget, Értény, Fonyód, Gagra, Gdańsk, Gelendzik, Gyékényes, Gyöngyös, Hollandia, Isztria, Katovice, Kaukázus, Lakitelek, Latakia, Lausanne, London, Magas-Tátra, New York, Nové Mesto nad Váhom, Novij Afony, Moszkva, Nyíradony, Őrség, Prága, Románia, Segesvár, Split, St. Peter Ordning, Svájc, Szarvas, Szlovákia, Szolnok, Szuhumi, Tekirdag, Tiszapüspöki, Valencia, Varsó, Vásárosnamény, Vezúv, Volzsszkij.

*

(Szétnézni, befejezni) Jól tudom, egyetlen árva fényképet sem lehet kimeríteni, *szétnézni*, nem hogy egy albumot. A főnti képaláírások leginkább nézéspróbák, tisztelgő, Szilágyi Lenkének ajánlott kis *nézetek*. Esetleg, arról való szövegek, hogy mi látszik, illetve látszott az írás, az én nézéseim során „pillanatnyilag”. Hogy mennyi és mifajta beleképzelést vett fel és viselt el a kép, mennyi nézői önkényt. Hogy mikor mit hívtam elő ugyanabból. Ha a „saját szavaimmal”, ergo a saját nyelvem szerint leírom, hogy mi van a képen, az nem helyettesíti a képet, nem áll eléje, hanem egy nézet, mely a másfajta nyelvtől rögtön és eleve más. Meg persze attól, hogy kinek az énje nézi. Most éppen az enyém nézte ilyenné, ilyesmivé a LÁTÓKÉP-MEGÁLLÓHELY című könyvet.

Mesterházi Mónika

HOMOKKŐ

1

A homokkőben nincs semmi tiszteletre méltó, és szándékai sem világosak. Megkövült emlékeit szétszórt darabokban őrzi, míg szét nem porlad bármely nagyobb erő alatt. Árnyékot nem vet, legfeljebb maga alá, amíg fölé nem omlik. Ahol fejekre szétgurul, kivájt szemével, homokba csápoló, önálló orrnyúlvaival a képzeletnek talán, a testnek és a léleknek kevés örömet ad. A merőleges napban, azt hiszem, kimondhatom, ez nem szieszta-tájék.

A homokkő, mint a költők agya, csupa rejtélyesen összefüggő emlékdarab. Fossziliákat és csigát őriz, titkos zugaiban mindenfelé az élet jelei vagy emlékei. Löszfalkorában lila és sárga virágok nőnek tele, ha leszakad, sziklaméretei, ha szétgurul, fintorgó vigyora üzen a világnak a világról. Kevesen tudják, hogy a tenger felől orrszarvú a szikla, de rajta valódi madár lépeget.

A KÜSZÖBÖN

Ahogy a tudat elveszti a testet, szégyen,
a test a tudatot, semmi, emléktelen,
a fekvő testbe tudat lép, meglepődik,
a neonfényben ismeretlen halvány
élmény, a küszöb mesélhetne, a csont.

Takács Zsuzsa

A VENDÉG KALAPLENGETÉSE

Hátrálva halad kifelé, így érkezése víg eseménye újraélhető: a nyíló ablakok sora (amely ma zárul), az (elnémult) üdvrivalgás, a (hervadt) szirmokkal hintett, fákkal szegélyezett út (léggömbfoszlányok az ágakon). Átérti helyzetét fonákságát, és hogy búcsúja gesztusához nem társul a méltóságteljes búcsú látszata, sem az egyéni balszerencsét kísérő általános részvét. Az önmaga ütötte zajban kell távoznia: padlórecsegés, majd cipőtálpának surranása a burkolaton. Érti, hogy nevetséges, ahogyan rákmenetben halad kifelé, és nem hűti szégyenben égő arcát a tudat, hogy

mindenki így tesz, ha órája üt,
ha felkeltik, vagy felkel a terített
asztaltól, veszi kalapját, de mindeközben
szemét az önfeledt fecsegőkön legelteti.
Tekintete érdek nélkül követi a tálcák
zegzugos útját, a felhalmozott fogásokat.
Megszokásból vagy éntudata túlzásának
engedve emlékezetében képet képre halmoz,
s reméli, építménye nem dől össze,
készlete a végső pillanatig kitart.
De ugyanakkor: *ez már nem az én vacsorám,*
gondolja megkönnyebbüléssel.

A MEGFOSZTÁS RÍTUSA

– Nem változtál semmit. – Ti sem változtatok.
Mégis: utcai ruhában lép be a pap
az ögyelgők közé, leszedik az oltárt,
megfosztják barokk cirádáitól,
a rézserleget és nikkeltálcát papírdobozba
rakják. – Búcsúzni jöttünk, testvérek.
Szövetségünk kétezer évig tartott,
de a mindenki által ismert okok miatt
templomunkat bezárjuk. Éreztük mind
a földcsuszamlást, hallottuk a mélyből
fölmorajló hangot, értettük, mit mond,
de rosszkedvünkre fogtuk lépteink
bizonytalanságát, mulasztásaink kiújuló
fekélyét. Mostanra azonban lehullott
szemünkről a hályog. Fájdalom és neheztelés
nélkül összejöttünk hát utoljára,
hogy búcsút vegyünk lehetőségeink
tárházától: a hittől. – Búcsút veszünk
tőle! – Másodsorra a reménytől!
– Búcsút veszünk tőle! – Megnyugvásomra
szolgál, hogy beletörődtetek
a megváltoztathatatlanba, mégis
figyelmeztetnem kell most titeket, hogy
fogadalomtételek legnehezebb része
következik, azaz, hogy szeretet nélkül
kell élnetek ezentúl. – Búcsút veszünk tőle!
– Lépjetek ki az ajtón. Menjetek haza.
Zárjátok magatokra az ajtót.

AZ EMLÉKEZÉS KOLONCA

Minden a jöttödnek örül. A csengés-bongás általános. Csak én, akit látogatni jöttél, én hallgatok, nézlek, és emlékszem az elsötétedésre. Amikor mindenki aludt, csak én voltam ébren; és tudom, mi történik ilyenkor. Nézem a haragos eget, és szemem előtt a fák törzsére felkúsznak a kezek, tépik a lombokat, és zsákmányukkal visszacikkannak a földbe. Tapogatnak, levelekkel körülraknak egy régi arcot. Kérdezik, faggatják: miért nincs egyetlen szavad se hozzánk? Miért neheztelsz?

Kálnoky László

RÉSZLETEK EGY ÖNÉLETRAJZBÓL (I)

Kálnoky László 1982-ben több ülésben magnószalagra mondta életrajzát Kabdebó Lórántnak, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársának. Utolsó hónapjaiban – betegsége miatt csak hosszas halogatás után – elszánta magát arra, hogy a legépel nyersanyagot átszilválja. Erre már nem volt ideje, a halál megakadályozta ebben.

Az átfésülésre szánt változatból mindössze kétoldalnyi készült el. Ennek bevezetéséül még följegyezte: „...nem olyan formában írom le, amit leírok, mintha könyvben való kiadásra szánnám. [...] azt a jogot [...] fenntartom magamnak, hogy a személyemet, továbbá rokonaimat és egyéb ismerőseimet illető, bizonyos túl intim dolgokról hallgassak. Más eseményekről és véleményeimről azt kívánom, hogy csak a saját és feleségem halála után tíz évvel jelenhessenek meg nyomtatásban, vagy legyenek tartalmilag felhasználhatók. Ezeket a

bal oldali margón húzott piros vonallal fogom megjelölni. A jelzett időpontig ezek a részek zárt anyagként kezelendők, még a kutatók elől is elzárandók”. A piros ceruzás jelölések elmaradtak. Azokat a pótlásokat sem hajthatta már végre, amelyekről így írt az előszótöredékben: „Sorrendben a magnószalag szövegét szándékozom követni, de kiegészíttem azzal, ami a Kabdebó Lóránttal folytatott beszélgetések alkalmával kimaradt.” Valószínű, hogy főleg ezek a kiegészítések lettek volna a „kényes részek”. A költő szándékát tiszteletben tartva az alábbiakban csak olyan részleteket közlünk (Kálnoky Lászlóné hozzájárulásával), amelyek nyilvánosságra hozatala nem áll szemben a kötelező táppintattal.

A magnófelvételtől legépel szövegtől csak annyiban térünk el, amennyiben a rögtönzött élőbeszéd megkívánja. Ez át-

kötésekre, töltelékszavak, nyelvbotlások, önhelyesbítések elhagyására, apró értelmű kiegészítésekre, szórendcserére, szóismétlések elkerülésére vonatkozik. Alcímeket a tagolás kedvéért adtunk. A főlvételen elhangzott kérdéseket mellőzzük, s a rövidítéseket nem jelöljük. (A szerk.)

(Első megszólalások)

Anyám fiatalabb húga, aki egy kicsit különc nő volt, úgy látszik, szeretett lélektanilag kísérletezni a gyermekekkel. Nyolc hónapos koromban észrevette, hogy próbálom a szavakat utánamondani a felnőtteknek. Anyám mondta, hogy még a fejemmel is erőlködtem, hogy kimondjam. Nagynéném nem olyan szavakat mondogatott, mint amelyekkel a kisgyerekek kezdik a beszédet – mama, papa, baba és hasonlók –, hanem szándékosan választékos fordulatokkal igyekezett lekötni figyelmemet. Anyám nagyon dühös volt: azt mondta neki: „maga még megbolondítja azt a szerencsétlen gyermeket”. De vagy ennek volt foganatja, vagy annak, hogy én akartam beszélni, mert egyéves koromban már beszéltem; azt mondják, nem szavakat, hanem mondatokat mondtam összefüggően. Sőt néhány mondatot még franciául is megtanultam egyévesen. Például megtanultam a *bon jour* köszönést.

Egyszer a házi orvos megvizsgált, mikor a torkom fáj, és úgy látszik, rossz néven vettem, hogy a kanál nyelével lenyomtam a nyelvemet. Mindamellet koromhoz képest jól nevelt voltam, és túrtem a vizsgálatot, sőt, mikor elment az orvos, köszöntem is neki, hogy *bon jour*. Az orvos azonban megállt az ajtóban anyámmal, és még hosszasan tárgyalt vele, s én meguntam. Újra megszólaltam, azt mondtam, hogy: *bon jour, no-no!* – és mutogattam az ajtó felé, hogy én már köszöntem, most már menjen a fenébe, ez azt jelentette.

Nagynéném tovább folytatta kísérleteit, mert gyermekmesék helyett elkezdte nekem felolvasni Ady verseit. Azt hiszem, az ÚJ VERSEK S A VÉR ÉS ARANY volt meg, más nem nagyon olvashatót fel ez időben; Egerbe olyan gyorsan nem jutottak el a fővárosi könyvek. De ezeket olvasta, és én türelemmel és látszólag érdeklődéssel hallgattam a verseket. És rövid idő múlva magam is kezdtem versikéket faragni. Írni még nem tudtam, csak elmondtam őket. Ezek közt voltak kis töredékek, amelyeket a családi szájhagyomány megőrzött, és furcsamód Ady verseiből némi külsőséges hatás mutatkozik. Mert például szóismétlések vannak bennük: „*semmi, semmi, semmi...*”

Erre egészben is emlékszem. Nagynéném, Alice olaszosan „Alicsének” hívatta magát, és én a következő verset gyártottam számára:

*Az ivanciváról rivancivár,
A rivanciváron léptet a halál,
Alicse a halál fejére lépett,
És semmi, semmi, semmi Alicse.*

A halál emlegetése Ady fiatalkori verseiben különösen gyakori. Azután észrevettem, hogy ismétlődnek a sorok. Karinthy paródiájában is az van, hogy „*Hát maga megbolondult, hát maga megbolondult, / Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?*” A „*semmi, semmi, semmi*” azt jelenti, hogy én is észrevettem ezt a sajátságot Adynál.

Egy angol filológus szerint Ady azért fordíthatatlan, mert a sorismétlés az angoloknál mind a mű-, mind a népköltészetben teljesen ismeretlen, tehát egy angol teljesen süketen állna például a MÁJUSI ZÁPOR UTÁN előtt, ahol minden versszak végén megismétlődik az utolsó sor, és a vers így fejeződik be: „*S a lábuk térdig meztelen, / S a lábuk térdig meztelen.*” Merem feltételezni, hogy a „*semmi, semmi, semmi*” nem véletlen, hanem észrevettem, hogy a versben a szavakat ismételni kell. Ezt hároméves koromban „írtam”.

(Emlék Gárdonyi Gézaról)

Ötéves koromban oldalszámra tudtam szóról szóra idézni Gárdonyi EGRI CSILLAGOK-jából, melyet én többször felolvastattam. Nemcsak oldalakat tudtam belőle, hanem még azt is megjegyeztem, hogy hol kell fordítani. Így az idegen látogatókkal el is hitték, hogy én már tudok olvasni, mert látták, hogy a lapot is ott fordítom, ahol kell.

Volt mellettem egy olyan tizenöt éves kislány, pesztonkaféle, akit főleg azért tartottak, hogy velem foglalkozzék és játsszék, hogy ne zavarjam állandóan a családot, mert úgy látszik, elég aktív gyermek voltam, talán sokat kérdezősködtem. Azonkívül azt mondják, megvolt az a rossz szokásom, hogy éjjel nem hagytam aludni a családot, éjjel ébren voltam inkább, és nappal aludtam.

Mariska bátyja Gárdonyi Géza kertésze volt. Mariska egyszer meglátogatta a bátyját, s engem magával vitt mint kisfiút. Láttam ott egy ősz, kefehajú, sovány férfit, én akkor öreg bácsinak tartottam. Nem volt öreg bácsi, hiszen mikor meghalt, csak ötvenkilenc éves volt Gárdonyi. De korán őszült. A virágágyak között sétálgatott. Mondták, hogy ő Gárdonyi Géza, ő írta az EGRI CSILLAGOK-at. Úgy látszik, kisgyermek koromban bátrabb voltam, mint felnőtt fiatalember koromban, mert odafutottam, Gárdonyi elé pattantam, megálltam vele szemközt, és elkezdtem az EGRI CSILLAGOK-ból idézni szó szerint. Ő nagyon meglepődött. Bement a házba, és levelet írt anyámnak. A levélben az állt, hogy túl fejlett vagyok szellemileg, s úgy tizenegy éves koromig ne írasson be engem semmiféle iskolába. Ez nem volt jó tanács, mert akkor nyilván írni sem tanultam volna meg tizenegy éves koromig, ami azért hátrányt jelentett volna a továbbiakban. Úgyhogy anyám nem fogadta meg ezt a tanácsot, és hatéves koromban beíratott.

(Kosztolányi Dezső egri látogatása)

Gárdonyival aztán nem találkoztam. A temetésére ki voltunk vezényelve, de akkor én már tízéves voltam, első gimnazista, és Gárdonyi temetésére a középiskolák tanulóit kivezényelték.

Gárdonyi temetésekor, 1922-ben is történt egy nevezetes esemény. Kosztolányi Dezső a temetés előtti napon anyámat, akit személyesen nem ismert, meglátogatta, mondván, hogy megtudta, ő Kállay Miklós húga. Valami nevetséges ok miatt összekülönböztek Kállay Miklóssal, és ő szeretne vele kibékülni. Kéri, anyám közvetítsen közöttük. Anyám mondta, hogy a bátyja is jön a temetésre, nálunk fog ebédelni. Meghívta Kosztolányi Dezsőt ebédre. Ma is magam előtt látom Kosztolányit, akit szintén soha többé nem láttam az életben. Magas, daliás termetű, arca is szép, impozáns férfi volt, és nagyon kedves ember, kellemes és szellemes társalgó. Még váltottak anyámmal néhány levelet, de mint az alkalmi ismeretségek szoktak, ez a levélváltás is abamaradt, ami nem csoda egy olyan elfoglalt embernél, mint amilyen Kosztolányi volt.

Még egyetlen levélváltás volt. Nem tudtuk, hogy Kosztolányi már súlyos beteg, s körülbelül halála előtt másfél évvel, tizenöt-tizenhat éves korombeli verskísérleteimet anyám elküldte Kosztolányi Dezsőnek véleményezésre. Kosztolányi azt írta vissza, hogy meglepően érett formaérzékem van, és formailag a versek kifogástalanok, de

még nincs bennük önálló költői egyéniség, ezek még más költők utánérései; az idő majd eldönti a folytatást.

A levelek a háborúban mind eltűntek. Apám halála után, amikor anyámat Pestre költöztettem, a csomagolásnál olyanok is részt vettek, akik nem tudták ezeknek a leveleknek az értékét. Lehet, hogy ócska papíroknak nézték, kidobták.

Más levelek – például Weöres Sándorral folytatott levelezésem – a Kisfaludy közbeli lakásomban pusztultak el.

(A korai versekről)

Zsengéim füzetét 1966 nyarán égettem el egy cserépkályhában, a Mészáros utcában, mikor fődémcsere miatt kitelepültem egy egészen kis szobába anyámmal együtt az Attila útra. Beteg voltam akkor, kiújult a tüdőbajom súlyos formában. Tudtam, hogy szanatóriumba kell mennem, és arra gondoltam, hogy ha meghalok, szégyenszemre ne járjak úgy, mint például József Attila, akinek a makói és szegedi kislányok megőrizték diákkori verseit. Kiadtak tőle olyan összegyűjtött verseket, hogy a jó versek a 200. oldal körül kezdődnek. Én ezt nem akartam, elégettem a zsengéimet. Ezért írom az összegyűjtött verseim utószavában, hogy azokat a verseimet, amelyeket köteteimbe nem vettem föl, azokat nem szerepeltetem, legfeljebb a függelékben.

A zsengek részint az *Egri Hírlap*ban, részint olyan helyeken jelentek meg, mint például az *Új Idők*; még a *Nyugat*ban is megjelent egy verse, melyet kötetbe nem vettem föl. Ezek szétszórva megtalálhatók, de nem nagyon érdemes keresni őket; mindössze tíz és húsz között lehet a számuk.

Az ÁRNYAK KERTJÉ-be fölvettem verseim közül a legfiatalabbkori verset is már huszadik évem betöltése után írtam. Nyomatásban verseim először elsőéves egyetemista koromban jelent meg, 1930 őszén, az egri lapban. 1930 karácsonyán a fővárosi *Nemzeti Újság* az ünnepi irodalmi mellékletben közölte STANZÁK című versemet. Nagybátyám, Kállay Miklós helyezte el, aki a lap szerkesztője volt. Ő ezt választotta ki akkori verseim közül, de kötetbe ezt sem vettem föl, és ezt sem őriztem meg, mindössze a címére emlékszem.

(Apor Elemér)

Egerben néha több lap is volt, de ha polgári lapot próbáltak alapítani, az kérészéletű volt, anyagi okok miatt befulladt. Egy napilapot fönntartott az egyház. Ennek egy ideig *Egri Népújság*, később csak *Eger* volt a címe. Ennek szerkesztője volt dr. Kapor Elemér a harmincas években, aki költői nevén Apor Elemér. Az egyedüli ember, aki első kötetem összeállításánál segítségemre volt, akivel meg lehetett beszélni a problémákat, s aki tanácsokat adott. Verseskötete is jelent meg. Még most, mikor az összegyűjtött verseim számára kijavítottam néhány olyan versemet, melyek AZ ÁRNYAK KERTJÉ-ben megjelentek, de a LETÉPETT ÁLARCOK-ba nem vettem föl, mert gyengéék, még akkor is eszembe jutott, hogy Elemér erre vagy arra a sorra azt mondta, hogy ez azért nem jó, és én ezt annak idején be is láttam, de nem tudtam kijavítani, s még a hetvenes évek végén is volt olyan sor, amelyet az ő hajdani tanácsa alapján javítottam ki. Ez csak az első kötetemre vonatkozik, mert amikor második kötetem megjelent, már rég Budapesten voltam, ő Egerben rekedt, s akkor már nem volt vele ilyen tanácsadói kapcsolat, nem is szorultam rá, akkor már előbbre voltam a pályán, mint ő.

Nem állítom azt, hogy lángész volt, vagy hogy egészen kiváló író lett volna. De biztos, hogy sokan tisztos pályát futottak meg kisebb tehetséggel. Mint ahogy az a verse,

amelyet 75. születésnapján sikerült az *Élet és Irodalomban* közölnöm, nagyon szép vers. Ilyen verset csak jó, nagyon jó költő tud írni. A végén hatalmas távlatot nyit, amikor a pék az egész világ éhezőit mind jóllakatni szeretné egy kemencényi kenyérrel, amit megsütött. Majdnem szentségtörés, amit mondok, de hasonlít ahhoz, amikor József Attila azt írja a Mamáról, hogy „szürke haja lebben az égen, / kékítőt old az ég vizében”, és így kozmikus méreteket nyer a Mama alakja. Ő előzőleg a pékkemence égboltját a vörösén izzó afrikai éghez, alacsony égbolthoz hasonlítja. „*És várták már... mert várták már az éhezők az óriási ég alatt*” – valahogy így fejezi be a verset. Ez a vers is olyan, amely az utolsó soraiban nagy távlatot kap, világtávlatot. Valami hasonlót csinált meg, szerényebb tehetséggel, mint amit József Attila lángeszűen végbevitt.

(Versek a tűzben)

1966-ban, amikor az Ingatlankezelő Vállalat fűdémcsere miatt kilakoltatott, nemcsak a zsenyéket égettem el, hanem mindazokat a verseimet 1944-gyel bezárólag, amelyeket kötetbe nem vettem föl. 1800 sort tettek ki azok a versek, melyeket már *AZ ÁRNYAK KERTJE* (1939) után és a *LÁZAS CSILLAGON* (1957) megjelenése előtt írtam. De hogy ezek nem is voltak kötetbe valók, az bizonyítja legjobban, hogy öt olyan vers volt, amelynél vacilláltam, hogy fölvegyem, ne vegyem. Nagyon jó költőnek mutattam meg, kiváló ízlésűnek és igényesnek, és ő is az öt vers közül csak egynek kegyelmezett, így azt az egyet tettem csak be a kötetbe, a többi négyet szintén elégettem.

Azért mégis hiba volt az elégetése ennek az 1800 sornak, mert összegyűjtött verseim megjelenése előtt váratlanul olyan nagy formában voltam, hogy *AZ ÁRNYAK KERTJE* gyöngébb verseit, melyekről mindig azt hittem, hogy soha az életben nem tudom kijavítani, újraírtam, átdolgoztam. Tehát az 1800 sorban nyilván olyan versek is akadtak volna, melyekben voltak jó sorok, jó részletek, amelyeket ebben a csodálatos rövid időszakban át tudtam volna dolgozni. Így azonban nem lehetett, mert legfőljebb sokra emlékeztem. Talán ezért volt kár megsemmisíteni őket.

(Emlékek egy versciklusról)

Írtam egy antifasiszta versciklust 1944-ben. '45 februárjában, Buda felszabadulása napján elindultam Egerbe. Gyalog és katonai teherautókon jutottam el szüleimhez. Ekkor ott már volt napilap is; azt hiszem, *Igazság* volt a címe. És volt egy havi folyóirat, a *Nemzedékek*. Ezeknek átadtam ezt a versciklust, és néhány vers megjelent. A *Nemzedékek*nél megmaradt az egész antifasiszta ciklus kézírata. Néhány évvel ezelőtt, anélkül, hogy kértem volna, megtalálta őket a megyei könyvtár vezetője, dr. Ebergényi Tibor, aki középiskolában osztálytársam volt. (Az egyik versben mint Edelenyi Tibold szerepel.) És fölküldte nekem. A *Nemzedékek* megkezdte a ciklus közlését, de két szám után megszűnt, tehát csak hét verset közölhetett. Ezek között is lehet olyan, amit kötetből már kihagytam, mert ebből a ciklusból is csak a jobb, a legjobb öt-hat verset vettem föl kötetbe.

(Egy s más a költői mesterségről)

Apám egyáltalán nem ellenezte írói ambícióimat, sőt boldog és büszke lett volna, ha tudja, hogy én sikeres író leszek. Természetes, hogy egy apa támogatja tizenhat-tizennyolc év közötti fiának kamaszkori kísérleteit – de én nem voltam olyan csodagyerek, mint Weöres Sanyi, hogy tizenhat éves koromban olyan verseket írtam volna, amelyeket a *Nyugat* is közölhet. Az én verseim utánérzések voltak. Velem született formaér-

zékem volt, mondjuk. Úgy voltam, mint az a zenész, aki abszolút hallással születik; tulajdonképp verstant nem is kellett volna tanulnom, fülem volt minden versmértékhez.

Ennek példájára el tudnám mondani, hogy évtizedekkel később, mikor a Belügy-minisztérium könyvtárosa voltam, volt egy segédkönyvtárosom – Hegyesi Pista –, egy parasztpárti képviselő fia, az apa is állítólag kiadott egy verskötetet, de ezt a kötetet sosem láttam, valahol Békés megyében jelenhetett meg, mert odavalók voltak. Hegyesi Pista is verselgetett, olyan verseket írt, mint egy Petőfi-epigon a múlt század végén. Amikor új kiadásban megjelent Horváth János verstana, és a könyvtár részére megvásároltam, Hegyesi Pista azonnal kikölcsonözte egy hétvégen, és hazavitte, hogy no, ő mostan megtanulja a költői mesterséget. Hétfőn reggel sápadtan visszahozta a verstant, és azt mondta, ha ő tudta volna, hogy a költészet ilyen rettenetesen nehéz, soha hozzá se fogott volna. Kérdeztem, hogy hát mi olyan nehéz? Kinyitja a verstant, mutatja valahol, például olvassam itt vagy itt. Olvasni kezdem, a következő pillanatban fölkiáltok, hogy hú, az áldóját, ez tényleg úgy hangzik, mintha nagyon nehéz volna! Ekkor jöttem rá, hogy ez olyasvalami, ami a költőknek a vérükben van, és ha valaki a szabályokat tanulja meg, nem segítenek semmiben, azoknak az alapján nem szabad verset írni, sőt gondolni sem szabad a szabályra versírás közben. De azok a szabályok rögzítve és kodifikálva ijesztően nehéznek és bonyolultnak hangzanak.

Olyan ez, mint ahogy kiszámították: az, hogy az ember járni tud, szinte artistamutatvány. Mert egy olyan súlyú tömeget, mint az emberi test, mely egy olyan kis felületen, mint az emberi talp, megáll és mozog – ilyen bábut nem lehetne készíteni, mely erre képes volna. Nem beszélve róla, hogy futni és ugrani is tudunk, mert az idegeink gépiesen végzik az ehhez szükséges munkát. A jó költő is valahogy csak úgy tud verset írni, hogy nem az ujjain számlálja, hanem csak úgy, hogy a fülére bízsa magát. Akkor nem ütközik össze a verstan szabályaival sem – hacsak nem szándékosan.

Gimnazista koromban megvettem mindig a *Nyugat* új számát. Akkori verseimet úgy írtam, hogy utánéreztem egy verset, mely megtetszett. Későbbi fejlődési fokozat az volt, hogy elolvastam az új *Nyugat*-szám összes verseit, és ezeknek a hatása alatt írtam egy olyan verset, amelyikről már nem lehetett kimutatni, hogy melyik vers hatása alatt született. Van egy ilyen papírihlet; néha az ember jó versekkel abba a lelkiállapotba lovalhatja magát, ami a versíráshoz szükséges. Fordítottam is olyan költőt, aki versírásra lelkesített, de hatásukra olyan verseket írtam, amelyek nem hasonlítottak a fordított költő verseihez.

(Nyelvtudás, műfordítás)

Mikor műfordítói pályámat kezdtem – mikor beindult a műfordítói ipar –, már nem voltam oly nagyon fiatal; már a harmincötödik évemen is túl voltam. Mikor nekikezdttem, németet, latint, franciát és görögöt tudtam annyit, amennyit középiskolában tanultam. Németből és franciából többet is, mert francia és német költőket néha már fordítgattam kedvtelésből. Angolul akkor még nem tudtam semmit. Később, hogy fordíthassak angol költőket, megtanultam passzíve – a nyelvtant és egy csomó, vagy kétezer szót –, hogy némi szótárzással le tudja fordítani verseket. Végeredményben így öt nyelvből tudtam eredetiből fordítani, latin-, ógörög-, német-, francia- és angolból. Három olyan nyelv volt, amelyben a tanult nyelvek sokat segítettek: a spanyol, az olasz és a portugál. Ha egy szövegre ránéztem, számos szót a latin vagy a francia közös fő miatt megértettem, de ha nem, akkor is láttam, hogy ez az, igen – ez főnév, ez prepozíció. A mondatszerkezetet át tudtam tekinteni, úgyhogy nyersfordítást használtam

ugyan, hogy a félreértéseket elkerüljem, de szótárastam is ezekből a nyelvekből. Még a lengyel verseket is – melyeket nyersfordítás alapján ültettem át, mert vele rokon nyelvet sem tanultam – elolvastam eredetiben a versforma, a metrum miatt. Teljesen nyersből csak a cirill betűs – klasszikus orosz, szovjet, bolgár – és a román meg persze a kínai verseket fordítottam. A nyersfordítást szükséges rossznak tartom, de mégsem lehet mással fordíttatni, mint költőkkel, mert ha a kínai költők antológiáját azokkal az emberekkel fordíttatják, akik tudnak kínaiul itt Magyarországon, és akik nem költők, abból csak klapanciák lesznek, míg a költők szép verset tudnak csinálni. Hogy aztán mennyire hasonlít az eredetire, az más kérdés.

(Egyetemi évek)

Gondoltam rá, hogy bölcsésznek menjek, de egyúttal féltem is, hogy megrekedhetek vidéki középiskolai tanárként. Tudtam, hogy Babits éveket húzott le vidéken mint tanár, még olyan távoli helyen is, mint Fogaras; hogy Juhász Gyulának soha életében nem sikerült fővárosi tanári állást kapnia. Arra gondoltam, hogy ha jogot végzek – apám is azt mondta –, akkor végső esetben még mindig beállhatok egy pesti ügyvédhez ügyvédjelöltnek. Garanciáját láttam benne a Budapestre kerülésnek, mert azt gondoltam, hogy íróvá válni vagy az irodalomba bekerülni csak Budapesten tudok. Mivel olyan kevés verset közöltem *AZ ÁRNYAK KERTJE* előtt, '39-ig, hogy nem is tudtak rólam, én a harmincas évek irodalmi csatározásaiból – csakúgy, mint az antológiákból – kimaradtam. A Halász Gáborral folytatott vitákban az én nevem sehol sem szerepel.

Budapesten kezdtem el a jogi egyetemet, s az első alapvizsgát itt tettem le a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán. Akkor volt az, hogy a harmincas évek elején leszállították a köztisztviselők fizetését, és apám azt mondta, hogy Egerben is van jogakadémia, miért járasson engem sokkal drágábban Pesten egyetemre, maradjak otthon, tegyem le a két hátralévő alapvizsgát az egri jogakadémián, és aztán szigorlatozni menjek valamelyik egyetemre, mert a jogakadémiának nem volt szigorlatoztatói joga. Általában Pécsre, az Erzsébet Tudományegyetemre járt mindenki szigorlatozni Egerből, én is ott tettem le a szigorlatokat.

1935 májusában vagy júniusában doktoráltam. Három hónap múlva már állásban voltam mint városi másodosztályú fogalmazó. Ebbe az állásba a képviselő-testület választása útján lehetett kerülni, nem kinevezés útján. Eger városnál később lettem még első osztályú fogalmazó, majd másodosztályú aljegyző; a közigazgatási vizsgát letettem, és az egyik felét kiténtetéssel. Berendeltek a Belügyminisztériumba egyévi próbaszolgálatra 1941-ben. Aztán mégsem éltem akkortól Pesten, mert a tüdőbaj visszautazott a mátraházai szanatóriumba.

(Szanatóriumi elégia)

Első, elrontott tüdőműtétemen 1941. december elején estem keresztül. '42 áprilisában jöttem föl Pestre az újabb műtétekre. Sebestyén doktor két részben megcsinálta a torakoplasztikát, ami azt jelenti, hogy a sebész föl vágja az ember hátát, bordákat csonkít meg, bordarészeket vesz ki, ezáltal a fél mellkast beszűkíti, a tüdő összenyomódik, így benne a kaverna is. Olyan nagy műtét volt, hogy egyszerre nem végezték akkoriban a tüdősebészek. A seb begyógyult, sikerült. Visszamentem Mátraházára.

Ennek a műtétnak az a hátulütője, hogy a másik tüdő is át szokott fertőződni. Nálam is bekövetkezett a jobb tüdőben egy szóródás, de ez már pusztán fekvéssel, pihe-néssel is elmúlt. A jobb tüdőmben kavernát csak a '45-ös infláció, koplalás, másfél évi éhezés, újrakezdett szorgalmas dohányzás idézett elő a jobb tüdőcsúcsban.

A SZANATÓRIUMI ELÉGIA a következőképp született. Amikor az elrontott műtét után voltam, és tudtam, hogy újabb, nagyobb műtétnek kell magam alávetni, akkor arra gondoltam, hogy ha én most a műtétben vagy utána meghalok, Az ÁRNYAK KERTJE csak mint egy bibliográfiai adat fog legföljebb fennmaradni. Tudtam, hogy ez nem annyira jó kötet. Néha megemlítenek mint korán meghalt tehetséges költőt, de ennyi lesz az egész. Valami olyasmit kéne csinálnom, ami nem mehet feledésbe. Tudtam, se időm, se erőm egy teljesen új kötethez. De úgy éreztem, hogy egy nagy vershez van erőm.

A SZANATÓRIUMI ELÉGIA-nak ekkor csak nem egészen a felét írtam meg a két műtét között. 1942 őszén fejeztem be, amikor a szanatóriumból újra elbocsátottak. A benne leírt temető össze van kombinálva. Voltaképpen nem volt ott temető, A VARÁZSHEGY-ben van leírva egy davosi temető, az játszott bele. Mátraházán nincs temető, Davosban nem jártam. De végeredményben hazudni nem hazudtam, mert különböző helyszínek elemeiből állítottam össze a versbeli helyszínt.

Vas István és Radnóti elolvasta, és azt mondták, hogy óriási vers. De ők '43-ban már nem voltak olyan helyzetben, hogy közre tudjanak működni egy vers elhelyezésében vagy megjelentetésében. A vers végül is úgy jelent meg, hogy Kállay Miklós – aki nem sokat segített írói pályámon, csak ebben az egyben – odaadta Jankovich Ferencnek, ő pedig elvitte Illyés Gyulához. Illyés leköszölte a *Magyar Csillag* 1943. áprilisi számában. Előre jelezték, hogy egy fiatal költő nagy verse is benne lesz. Gellért Oszkár írt egy majdnem hódolatteljes levelet, és újabb verseket kért. És azon túl a SZANATÓRIUMI ELÉGIA-hoz hasonlókat sokáig nem produkáltam, de 1943. áprilistől többször megjelentem a *Magyar Csillag*ban. Még az utolsó, krúdában maradt számban is, ami csak egypár író és könyvtár féltve őrzött kincse, még abban is olvasható egy versem.

(Ostrom előtt)

1942. ősz elején, mikor a mátraházai szanatóriumból elbocsátottak, immár az említett súlyos műtétek után gyógyultnak nyilvánítva, bejelentettem a Belügyminisztériumnál, hogy ha igényt tartanak szolgálataimra, állásomat ismét el tudom foglalni. Ez váratott magára. Már nem is számítottam rá, hogy visszahívnak, mikor 1944. február elején váratlanul írásbeli értesítést kaptam, hogy azonnal jelentkezsek szolgálatra; kineveztek miniszteri segédtitkárnak. Ez volt a doktorátushoz kötött állások közül a legalacsonyabb. Itt kellett kezdeni. Sajnos azt is közölték, hogy a régi helyemre, a városi osztályra, ahova annak idején, 1941-ben beosztottak, nem mehetek vissza, betöltötték a helyemet, a rendőrségi osztályra helyeztek, aminek én nagyon nem örültem. Nem szívesen, de elfoglaltam helyemet ezen az osztályon.

Azt láttam, hogy ennek az osztálynak a tagjai, akik részben rendőrtisztek voltak – bár az osztályvezető és helyettese civil volt –, nem voltak rossz vagy elvetemült emberek, hanem az a fajta felvilágosultság és szemellenzős világnézet, ami az úgynevezett keresztény középosztály jellemzője volt, ez volt a legnagyobb bajuk.

Meg kell mondanom, hogy én magam is apolitikus voltam egészen első kötetem megjelenéséig; az első pesti írók, akiket megismertem – Vas István, Radnóti Miklós, Déry Tibor –, illetve a velük folytatott beszélgetések nyitották fel a szememet. Bármilyen furcsán hangzik is, huszonhat éves koromig a fönnálló állapotokat szinte úgy tekintettem, mint egy kozmikus adottságot. Tudtam, hogy vannak milliósámra nagyon szegény emberek, közhely volt már a „hárommillió koldus országa”. De elhittem, hogy ha szétoztanák a nagy vagyonokat, a nagybirtokokat, abból nem általános jó életszínvonal lenne, hanem általános szegénység. Egy-két éve olvastam a Vatikán nyilatkoza-

tárt arról, hogy a harmadik világ, az éhezõ világ nyomorának megszüntetéséhez az egyháznak, a katolikus egyháznak is hozzá kéne járulnia, hogy például a Vatikán mûkincseit értékesíteni, szétoztani kellene, és a Vatikán részérõl valaki úgy nyilatkozott – nem maga a pápa, de valami magas rangú személy –, hogy ez csepp volna a tengerben. A nyomor nem enyhülne, legfõljebb az egyház tekintélye szûnne meg, mert a tekintélyhez a pompa is hozzátartozik, és ezt fenntartani nem tudnák. Valahogy én is elhittem akkor azt, hogy az ország adottságai olyanok, hogy egy társadalmi reformnak az ára csak általános elszegényedés lenne, és elhittem, hogy ezen nem lehet változtatni.

A társadalmi igazságtalanságokra ezek az elsõ író barátaim és ismerõseim nyitották fel a szememet, és apolitikusból – mert jobboldali sohase voltam – ekkor váltam baloldalivá. Hogy a Belügyminisztérium rendõrségi osztályára kerültem, annak barátaim, sõt barátaimnak barátai – nem írók is – látták hasznát, mert késõbb, mikor már a zsidótörvények szigorúbb korlátozásokkal jártak, olyanokkal is jöttem hozzám, hogy szerezzek engedélyt, hogy X. orvosi bizonyítvány alapján ne olajat kapjon élelmiszerjegyre, hanem zsírt, és megnevezték ismeretlen rokonukat; vagy hogy Y.-nak hosszabítsák meg egy órával a kijárási engedélyét, s hasonlót. Sok ilyen apró dolgot is elintéztem. De van ma igen magas állásban lévõ személy is, aki megszerezte egy dél-amerikai ország állampolgárságát, de nem mert a külföldiek ellenõrzõ országos központi hatósághoz, a KEOK-hoz fordulni, mert attól félt, hogy esetleg akkor azon nyomban internálnák, és nálam tapogatózott, s én kerülõ utakon el tudtam ezt intézni. Akkor az illetõ is nagyon meg volt hatva és én magam is. Ő azt hitte, hogy az életüket mentettem meg – nemcsak az õ állampolgárságát ismertettem el, hanem feleségét, családjáét is –, s magam is azt hittem, hogy életmentõ voltam. Persze kiderült, naivak voltunk: 1944. október 15. után a nyilasok semmibe vették ezeket a paraguayai és egyéb állampolgárságokat.

Ezek miatt október 15. után magam is veszélybe kerültem, és akkor már én is féltem. Viszont nem tudtam sehova menni. Érdekes, hogy késõbb még barátaim se értettek meg teljesen. Író barátaim közt is volt olyan, aki azt mondta, hogy mért nem hagytam ott a minisztériumot és szöktem meg. De hát hova szökjek, hol bujkáljak? Ha eltûnök, rögtön kerestetni fognak. Egyszer kisebb meghûléssel 1944 nyarán egy napot otthon maradtam, és másnap tudtam meg, mikor bementem, hogy ha másnap se mentem volna be, már hivatalosan kijöttek volna keresni a lakásomra. A legkínosabb a '44. október 15. után, '44. december elejéig eltelt idõszak volt számomra, amikor ott helyben kellett ülnöm, s arra számíthattam, hogy bármikor értem jöhetnek és elvihetnek.

A rendõrségi osztály felettes szerve volt a rendõri szerveknek. De ekkoriban már a mûködésébe vegyült valami politikai színezet. Velünk egy emeleten mûködött egy úgynevezett Állambiztonsági Központ, amelynek már föltétlenül politikai tennivalói voltak. Viszont furcsa helyzet állt fõnn. Ennek az Állambiztonsági Központnak a vezetője az a Kudar nevû csendõr ezredes volt, akit megbíztak azzal, hogy amikor Horthy a Szovjetunióval való tárgyalásra titokban küldötteket indított útnak, a magyar határig biztosítsa útvonalukat. És mikor a Szálasi-idõben ez kiderült, a németek Kudar csendõr ezredest a Belügyminisztérium udvarán minden eljárás nélkül agyonlõtték.

(„Katonáskodásom története”)

1944. november vége felé, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Budapestet a szovjet csapatok ostromolni fogják – vagy hogyha a németek hagyják, akkor harc nélkül megszállják –, a minisztérium vezetői elhatározták, hogy Nyugatra távozik a minisztérium.

Ekkor egy ívet köröztek, amelyen meg voltak jelölve a különböző időpontban induló kitelepítési szerelvények, és mindenkinek be kellett írni, hogy melyikkel akar Nyugatra távozni. Az ív alján volt egy záradék, amire ma is emlékszem, s így hangzott: „*Fegyelmi és büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy a kitelepülő Belügyminisztériummal együtt a fővárost elhagyni nem vagyok hajlandó, és még akkor is itt kívánok maradni, ha a várost ellenséges csapatok szállnák meg.*” Nem bátorságból, hanem valami ostoba öszinteségből ráírtam az ívre, hogy nem kívánok kitelepülni. Később megtudtam, hogy az ügynevezett nem fogalmazási karból – számvevőség, segédhivatal – akadtak, akik szintén ezt tették, de a jogi végzettséghez kötött állást betöltők közül én voltam egyedül számár, aki ezt tettem. Olyanok sokan voltak, akik beírták magukat erre vagy arra, lehetőleg minél későbbi szerelvényre, aztán egyszerűen nem utaztak el, itt maradtak. Kiderült, hogy a fél Belügyminisztérium Budapesten maradt, csak nem vallották be nyíltan.

Véletlennel köszönhetem, hogy én ezt egyszerűen munkaszolgálatra való bevonulattal úsztam meg, nem vittek Sopronkőhidára, vagy nem történt velem még rosszabb.

A rendőrségi osztályon állandó ügyelet volt még éjszaka is. Egy vasárnap délelőtt én voltam az ügyeletes, és egyedül ültem az osztályvezető előszobájában, amikor egyszer csak beállított egy természetes csendőr ezredes. Bemutatkozott, Pécsről jött, ő lesz az osztály vezetője ezentúl. Most azonnal el kell foglalnia állását, éjszaka utazott. Bement a főnöki szobába, én kinn maradtam a titkári szobában, időnként rágyújtottam. Elég sokat cigarettáztam abban az időben. A tiszt kijött, ideges volt, toporgott, nem tudtam, mi baja, aztán egyszer csak megszólalt, hogy az isten szerelmére, kínáljam meg egy cigarettával, mert a vonaton elszívta az utolsó cigarettáját is, nagyon kínlódik cigaretta nélkül. Van egy bizonyos dohányosssolidaritás, fél-háromnegyed óránként megkínáltam cigarettával, sőt a végén a fél doboz cigarettámat átadtam neki, mondván, hogy nekem van otthon, és eljöttem. Talán ennek köszönhettem azt a jóindulatot, hogy ez a csendőr ezredes, akit később halálra ítélték és felakasztottak, amikor én ezt az ívet aláírtam, rövidesen behívatott, és megkérdezte, hogy miért nem akarok én kitelepülni Nyugatra. Azt mondtam, hogy egyrészt mert tönkre vagyok operálva, tehát katonai és munkaszolgálatra alkalmatlan vagyok. Ha továbbmenne a Belügyminisztérium Németországba, én hasznavehetetlennek számítanék, nem lennék alkalmas katonának se, ki tudja, mi lenne a sorsom. Másrészt szüleim, menyasszonyom Egerben maradt – menyasszonyom alatt első feleségemet értem. Egerben maradtak, és nem tudom, mi lett a sorsuk. – Eger akkorra már felszabadult.

Aránylag enyhén úsztam meg az esetet, mert a következő történt. December 10. és 15. között valamelyik napon telefonáltak, hogy jöjjen le az elnöki osztályra. Felszólítottak, igazoljam, miért nem vagyok katona. Elővettem bizonyítványomat. 1944 tavaszán soroztak utoljára, s olyan bizonyítványt kaptam, hogy katonai szolgálatra alkalmatlan, könnyű munkaszolgálatra alkalmas, KM jelzéssel. Előmutattam, hogy katona ezért nem vagyok. Miért nem vagyok munkaszolgálatos? Azt mondtam: mert a bevonulási parancs szerint – melyet akkor városszerte kifüggesztettek, lila színű plakát volt, ma is emlékszem – föl vannak sorolva a kivételezettek, és az ötödik pont ez: az állami tisztviselők. – Igen, mondták, de én nem vagyok hajlandó kitelepülni. Én erre azt mondtam, hogy a hirdetmény nem tesz különbséget kitelepülni hajlandó és nem hajlandó állami tisztviselők között. Az asztalon – színről megismertem – tekercs alakban ott volt ez a hirdetmény, azt mondtam: itt van, elővehetjük. Elővették, és annyira nem

volt igazuk, hogy hirtelenében csak azt tudták mondani, hogy másnap jelentkezzem újra ugyanekkor és ugyanitt, addigra eldöntik, mi lesz a sorsom.

Kissé idegesített a dolog, mert a bevonulási határidő már legalább egy hete lejárt. Felkoncolás volt kiszabva büntetésként a bevonulás elmulasztásáért. Tudtam ugyan, hogy a felkoncolás alatt egyszerű agyonlövés értendő, de ez nem volt túlságosan vigasztaló gondolat. Az volt az érzésem, ennek fele sem tréfa. Lementem még aznap a lakóhelyem szerint illetékes kerületi elöljáróság katonai ügyosztályára. Ott mint minisztériumi tisztviselőt udvariasan fogadtak, a tisztviselő azt mondta, hogy az ő véleményük szerint nekem nem kell bevonulnom sehova. Jó, mondtam, adjanak erről írást. Az meghaladja a hatáskörüket – válaszolták. Annyit megtettek, hogy ennek a sorozási igazolványnak a hátlapjára rávezették: ma is érvényben van, aláírták és lebélyegezték.

Másnap reggel újra megjelentem az elnöki osztályon. Közölték, hogy be kell vonulnom munkaszolgálatra. Megpróbáltam vitatkozni, amire a csendőr ezredes a honvéd főhadnagynak azt mondotta, hogy kísértessen be engem őrséggel a bevonulási központhoz. Én azt mondtam, hogy rendben van, bevonulok őrség nélkül is.

A bevonulási központ a Zsigmond király útján, egy bérház legfelső emeletén működött. Ott egy kihalófélben lévő intézményt láttam. A hivatal vezetője távol volt hivatalától, valahová elment a városba. Egy ajtóra ki volt írva, hogy tudakozó – ez azonban zárva volt. Egy másik ajtó előtt mintegy húsz-harminc ember állt sorban. Megkérdeztem, mi van itt, azt mondták, orvosi vizsgálat. No, gondoltam, ez az én esetem, ha megmutatom a hátamat egy orvosnak, kiszuperál. Beálltam a sor végére. Mikor bejutottam, egy fiatal honvéd tisztiorvos állt egy íróasztalnál, egy másiknál két írnok ült. Átnyújtottam nekik egyrészt a sorozási iratot, másrészt a műtétemről szóló orvosi igazolványt. A tisztiorvos csodálkozva intett, hogy miért várok még mindig. Mondtam, hogy nem vizsgál meg, doktor úr? Nem, azt mondja, önt már törzskönyvezték. Nem értem, miért vonakodik szolgálatot teljesíteni, miután ön úgysis csak könnyű munkára alkalmas, és iskolai végzettségénél fogva nyilván irodai munkát fog végezni, valószínűleg irodavezetői minőségben.

Továbbadta az irataimat. Akkor nem figyeltem föl arra, hogy „önt már törzskönyvezték”. Mindnyájunkat, akiket törzskönyvezték, még akkor délelőtt föl is eskettek. Mindamellet megvártam az intézmény vezetőjét. Ősz hajú, jóindulatúnak látszó alezredes volt, azt hiszem, már nyugdíjból jött vissza. Türelmesen meghallgatta az ügyemet, és azt mondta, hogy az ő véleménye szerint se kellett volna bevonulnom, de ha már törzskönyvezték, fölesketek, akkor már nem lehet mit csinálni. Kaptam valami iratot arról, hogy bevonultam, és délután négyre, ahogy megparancsolták, vissza kellett mennem a Belügyminisztériumba, hogy igazoljam: bevonultam.

Délután négyre ott voltam az elnöki osztályon. Csak a miniszteri titkárt találtam ott, aki lázas gyorsasággal rámolta ki íróasztala fiókját. Mondtam, hogy jöttem igazolni, bevonultam. Fel sem nézett: rendben van, öregem, tudomásul vesszük. És tovább rámolta nagy sietve. Nem tudtam, mi történhetett itt, fölmentem a harmadik emeletre, ahol a rendőrségi osztály volt. Kollégáim nagy részét találtam ott. Tőlük tudtam meg a hírt, hogy a szovjet hadsereg Bicskéig nyomult a Dunántúlon, és már csak Győrön keresztül lehet Nyugatra jutni, úgyhogy egy vagy két órán belül autókkal mindnyájan indulnak, nehogy gyűrűbe záródjanak.

A munkaszolgálatosokat a bevonulási központból osztották szét csapatokhoz. A tisztek, akik a bevonulási központ vezetői voltak, spóroltak az emberanyaggal, mert hogyha mindenkit beosztottak volna csapathoz, akkor megszűnt volna a létjogosultságuk,

kimehettek volna fegyverrel védeni Budapestet. Annyi embert osztottak be egy nap csapathoz, mint ahány új jelentkező jött, de ott kellett őgyelegni a folyosókon reggel nyolctól délután négyig, fél négykor mindenkinek meg kellett írnia saját kezűleg egy előírt szöveget egy cédulára, mely 24 óra eltávozásra adott engedélyt. Ha az utcán igazoltatták az embert, legalizálva volt, nem koncolhatták föl. Egy altiszt összeszedte, bevitte az irodába, ott lebélyegezték, aláírták, kihozta.

Kiderült, hogy járnak oda vagányok Angyalföldről, a Ferencvárosból, akik egyáltalán nincsenek törzskönyvezve vagy fölesketve, megírták ők is a cédulájukat, és így a saját helyzetüket is legalizálták másnap reggelig. Ekkor változtattak a dolgon. Délután fél négykor sorba kellett állni a cédulával az iroda előtt, mindenkinek személyesen kellett bevinni az íróasztalnál ülő tiszthez vagy altiszthez a cédulát, aki lestemplizte és aláírta. Ez így ment nyolc-tíz napon át.

December 24-én történt, a napra is emlékszem, hogy éppen sorban álltunk az eltávozási engedéllyel, amikor nagy rázkódás érte az épületet, aknatahalat érte. A sor végén a gyengébb szívűek jajgatni kezdtek. Egy marcona alak hátraszólt, hogy ne jajgasanak, mert becsapott. Abban a pillanatban becsapott a második. A következő pillanatban fölpattant az iroda ajtaja, a tisztek és az altisztek tódultak ki félrelökődve miniket. Futottak az óvóhely felé. Erre mint a nyáj, az egész sor megfordult, és a nyomukban szintén az óvóhely felé tartott. Az történt, hogy a budai Duna-parti német útegekre a szovjet tüzérség pergőtűzet zúdított Óbuda felől, és ebbe került bele ez az épület is. Az óvóhelyen rövidesen kihirdették, hogy a ház lakóin kívül ott csak a Bevonulási Központ személyzete tartózkodhat, a katonák és munkaszolgálatosok keressenek menedéket a szomszédos házak óvóhelyein. Ezért ki kellett menni a pergőtűzben az utcára, ahol akkor már láttam sebesülteket és halottakat feküdni. Próbáltam háromszor-négy-szer is kijönni, de a kapuban láttam, hogy a pergőtűz csöppet sem lankad.

Mikor végre sötétedett, és megszűnt a tűz, akkor már kijárási tilalom volt, s ilyen cédulával sem volt szabad közlekedni. Nem tehettem mást, visszamentem, és egy padon ültem másnap hajnalig. Másnap hajnalban az Erzsébet hídon – akkor még álltak a hidak – átjöttem a pesti oldalra. Elhatároztam, hogy nem megyek többé vissza a Bevonulási Központba. Hazamentem a lakásomra a Kisfaludy közbe, amim még volt, élelmiszereim, legszükségesebb ruhám, azokat összeszedtem, és egy nagybátyámhoz mentem, aki a Vámház körúton lakott családjával. Korábban följajánlották, hogy ilyen végső esetben menedéket adnak. Azokhoz mentem, hogy bekövetkezett az idő, itt vagyok.

Ennyiből állt katonáskodásom története. Meg vagyok győződve, hogy megmenekülésemért annak a néhány cigarettának köszönhettem, amelyet akkor dohányosszolidaritásból a csendőr ezredesnek adtam.

(Barátok)

A harmincas évek végétől [Az ÁRNYAK KERTJE megjelenésétől – *a szerk.*] elég gyakran föl-jártam Pestre, és így ismertem meg írókat. Vas István volt az első, akit megismertem. Az ő révén ismertem meg – úgy, hogy gyakrabban is találkoztam velük – Radnótit és Déry Tibort, később Örelyt, akivel együtt is laktunk. Vas István révén ismertem meg aztán Zelket is, aki egyszer munkaszolgálatból jött haza a keleti frontról '44 tavaszán.

Weöressel leveleztünk. Ő Csöngén élt, ő is utazgatott Budapestre, de utazgatásaink nem estek egybe, úgyhogy személyesen csak a felszabadulás utáni időben találkoztunk először. De '39 nyarán már leveleztünk Weöressel, mert a *Nyugatban* Weöres írt az első kötetemről, AZ ÁRNYAK KERTJÉ-RŐL, azóta leveleztünk.

Takáts Gyula azon a bizonyos lapon szerepelt, amelyet közösen küldtek Radnóti-val, Vas Istvánnal, Weöressel. Gyula is vidéken élt; az különös véletlen lett volna, ha egyszerre jövünk Pestre.

Radnóti 1944-ben már csak rövid ideig volt Pesten. A lakására akkor mentem volna föl először, de már az ő bevonulása miatt maradt el ez a látogatás. Emlékszem utolsó szavaira: egy bizonyos társasjátékot fogunk játszani, amit ők nagyon szeretnek. Ez volt az utolsó mondata, amelyet hozzám intézett: „meglátod, költőknek való játék”. Később megtudtam, mi volt ez a társasjáték, legalábbis valószínűleg. Vas Pista és Szántó Piroska azt mondja – náluk játszottam is –, hogy az ábécé betűit kis kockákra fölírva, sok száz példányban – de nem egyenlő számban, hanem olyan arányban, ahogy a beszédben előfordulnak –, egy dobozból bizonyos számban kihúzva értelmes szöveggé kellett összerakni. Ahány betűt az ember nem tud az értelmes szövegbe beilleszteni, annyi hibapontot írnak a terhére. Aztán – nem tudom, hány pontnál – kiesik valaki. Ez lett volna a játék Vas Pista szerint.

(Koalíciós évek)

1945-ben a Belügyminisztériumban simán igazoltak. Sőt igazolásom másnapján miniszteri titkárrá nevezett ki Erdei Ferenc, az akkori belügyminiszter. Akkor már feljöttek Debrecenből. Én már előbb jelentkeztem a Belügyben, már jártunk be, de az igazoltatásokra csak akkor került sor, amikor a debreceni kormány feljött.

Lengyel Balázssal az első találkozásunk úgy történt, hogy amikor a debreceni Belügy feljött, ugyanabba az épületbe került, mint én. A Markó utcában az Igazságügyi Minisztérium meg volt felezve, úgy, hogy egy emelet belügy, egy emelet igazságügy – emeletenként váltakozott a két minisztérium.

Balázs egyszer üzent értem. Akkor még nem ismertük egymást. Első találkozásunkor az volt az első kérdése, hogy hogyan kerültem én ide, és miért voltam éppen a Belügyminisztérium rendőri osztályán. Akkor még nem voltam igazolva. Aztán, azt hiszem, Erdei Ferencnek ő referált rólam, de nyilván máshonnan is informálódott. Teljesen jóindulatú volt egyébként, és rövidesen barátok is lettünk. Róluk Örleytől hallottam, nem ismertem őket, de tudtam róluk egyet-mást Örleytől. Vas Istvánnal én ismertettem őket össze, Nemes Nagy Ágnes megmutatta első verseit, amelyek között már olyanok is vannak, amelyek mostani köteteiben is szerepelnek, például a SZÖRNY című vers, vagy amelyben az Egyiptomba elutazott titokzatos nagybácsról van szó „*pénzeszacskóval inas nyakán*”.

Lengyel Balázs már a Márciusi Front idejéből ismerte Erdeit. Balázs úgy került Debrecenbe, hogy havat söpört a ház előtt, és beállították egy hadifogolymentetbe. Erdei szabadította ki Debrecenben – valahogy jelet tudott adni. Már nem tudom a kiszabadulás részleteit, de akkor őt a Belügyminisztériumban kinevezte Erdei, és együtt jöttek föl. Azt hiszem, Vas Pistáról ő mondta Erdeinek, hogy nincs állása, és akkor, mivel Pistának jogvégzettsége nem volt, csak számvevőségi tanácsosnak tudták kinevezni. Pista nem nagyon sokáig maradt a Belügyben, talán egy évig sem egészen, mert a Révai Kiadóba ment lektornak.

Első versem a felszabadulás után a fővárosban a Kéry László által szerkesztett *Magyarok* valamelyik '45-ös számában jelent meg. Egyszer kért tőlem verseket a *Válasz*, kettőt ott közöltek. Két versem jelent meg az *Újholdban*. Azért csupán kettő, mert az *Újholdat* nemzedéki alapon szerkesztették. Ez Pilinszky, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Darázs Endre, Vajda Endre, Gyárfás Miklós, Mándy Iván és mások nemzedé-

ke. Érdekes, hogy volt olyan is, aki nem volt nálam fiatalabb, mert például Örkény egy évben született velem, 1912-ben, és ő mégis megjelent az *Újhold*-ban. Pusztán azért, mert őneki irodalmi múltja alig volt akkor. Ha valaki idősebb volt, de kezdő, az megjelenhetett. Aki már megjelent a *Nyugat*-ban vagy más helyen, ismertebb írónak számított. Én nem is annyira a *Nyugat*-ban megjelent két versem alapján, mint inkább a SZANATÓRIUMI ELÉGIA s a *Magyar Csillag*-ban megjelent más verseim alapján voltam ismert költő. Tőlem sohasem kért verset az *Újhold*, sőt, azt hiszem, kínosan érintette volna őket, ha én ajánlok föl verset.

Az utolsó számnál azonban, amikor már Lengyel Balázsék külföldön voltak, a saját nemzedéküktől az itthon lévők nem tudtak megfelelő mennyiségű anyagot összeszedni, és az eggyel idősebb nemzedékhez fordultak segítségért. Nekem Rába György szólt, hogy adjak verseket, és akkor a BAKA UTCA és az UTÓHANG című verseket adtam.

Az *Újhold*-ban tehát csak egyszer szerepeltem, amikor Lengyel Balázs külföldön tartózkodott, s Rába kérte a verseket. Ellenben majdnem szerkesztettünk, kevés híján, közösen lapot Balázssal. 1956 őszén, szeptemberében volt egy írószövetségi közgyűlés. Lakatos István szólalt föl, és követelt a polgári írók részére folyóiratot. Hogy ennek a felszólalásnak mennyi szerepe volt abban, hogy az írószövetség Balázst és engem behívott, azt nem tudom, de üzenetet kaptunk.

Tamási Lajos fogadott, és egy olyan, akinek az Erdeihez hasonló neve volt [Erdei Sándor kritikus, Erdei Ferenc testvére – *a szerk.*] Azt mondták, hogy méltánytalan dolog volt a Révai-irodalompolitika részéről a polgári írók teljes elhallgattatása, mellőzése, a lapok beszüntetése, és amennyire lehet, ezt jóvá kell tenni. És felszólítottak minket, hogy a jelenlegi körülmények közt csak egy lapot tudnának adni, papírhány van és hasonlók. Az *Újhold* és a *Nyugat* régebbi nemzedékeinek író tagjai fogjanak össze, és csinálják meg a lapot. Minket azért hívtak meg, hogy ezt a dolgot indítsuk el, adjunk be egy lapalapítási engedély iránti kérelmet a miniszterelnökséghez, ők el fogják intézni, hogy az engedélyt és a szükséges papírt megkapjuk.

Annyi történt, hogy összeültünk az újholdasokkal. Weöres Sándoréknál volt egy megbeszélés. Szóbeli megállapodás született, hogy névlegesen Weöres Sándor legyen a főszerkesztő, de gyakorlatilag a szerkesztői teendőket Lengyel Balázs intézze, mert Sanyinak kár is volna az idejét ilyenekkel tölteni, másrészt Balázs alkalmas, ért az ügyek intézéséhez, erre rátermett ember. Azután akartak egy öt- vagy hattagú szerkesztőbizottságot, abban én is benne lettem volna. A bizottságba jelöltek közt Vas István, Pilinszky János, majd Lakatos István neve is szerepelt.

Tamási Lajosékkal közöltük, hogy mi világnézetre való tekintet nélkül közlünk írásokat, egyetlen feltétel bizonyos színvonal; bizonyos színvonalat el nem érő írást nem közlünk. Egyéb megkötöttség a lapnál nem lesz. Az engedélyeztetés benyújtására azonban már nem került sor.

(Emlék Szabó Lőrincről)

Szabó Lőrincsel úgy kerültem összekötetésbe, hogy a kezébe került az én FAUST-fordításom, a FAUST II. része. Mint később elmesélte, neki egész életében vágya volt, hogy lefordítsa, de sose tudott rá időt szakítani, mert majdnem 7500 sor a mű. 7498 egész pontosan. És a fordításon sokkal jobbnak találta, mint amilyenre önmagán kívül valakit képesnek hitt. A fordítás nagyon megnyerte tetszését, de a vele való beszélgetések során láttam, hogy ezen a fordításon kívül rólam sem tud semmit, kortársaimról szintén nem. Például azt, hogy Rónay Györgynek mennyiségre még nagyobb a fordí-

tói életműve, mint az enyém, és színvonalban sem marad el – ilyesmikről sejtelve sem volt. Általában sajnós már a mi verseink iránt sem nagyon volt érzéke. Én egyetlenegyszer mutattam neki eredeti verset. VEZEKLÉS KÁROMLÁSÉRT című versemet mutattam meg, amire büszke voltam, és ma sem tartom... ma is jó versnek tartom. Lőrinc azt mondta, hogy olyan hosszadalmas és részletező, mint hogyha a DUPÉRIER ÚR VIGASZTALÁSÁ-t olvasná. Azt ő fordította. Általában kedvét lelte benne, hogy fiatal és kezdő költők verseit ízekre szedte.

Egyszer Janus Pannonius-ügyben tárgyaltunk abban az eszpresszóban, amely a Széna tér sarkán van, Budavár volt a neve akkor. Elég messze ültünk a bejárattól. Lőrinc egyszer azt mondja beszélgetés közben, hogy őneki két szemüvege van, egy olvasószemüvege és egy, amivel messzire lát. Csak az olvasót hozta magával, és őt bosszantja az, hogy itt nők bejönnek, kimennek, és ő nem látja, hogy azok voltaképpen milyenek, úgyhogy arra kér, mindig szakítsam meg a beszélgetést, ha egy nő jön be, és írjam le neki, milyen.

Nem volt szerencsénk a nőekkel, mert először azt mondtam, hogy idősebb, kövér nő. A másodikra nem tudom, mit mondtam, talán hogy az se fiatal már. A harmadikra olyasmit mondtam, hogy a nő ezúttal fiatal, de nem csinos, seszínű haja van birkaszerű profillal. Lőrinc erre fölháborodottan azt mondta: tán azt képzeled, hogy te valami Adonisz vagy? Mondom, dehogyan képzelem, de attól ezek a nők még nem lesznek csinosabbak. Erre Lőrinc: ti, fiatalok, szamarak vagytok. Ti azt hiszitek, hogy a szépség olyan nagy dolog. A szépség olyasvalami, hogy rá van írva az arcra, azonnal szembetűnik. De hidd el, hogy a szép nő semmivel sem tud neked többet nyújtani, mint a csúnya. Sőt a csúnya tud többet nyújtani, mert az hálás, mert nem rajongja mindenki körül. A szép nő el van kaptva. – Ilyen volt Lőrinc szerelmi filozófiája.

(Folytatása következik.)

Domokos Mátyás

EGY KIS PILINSZKY-FILOLÓGIA

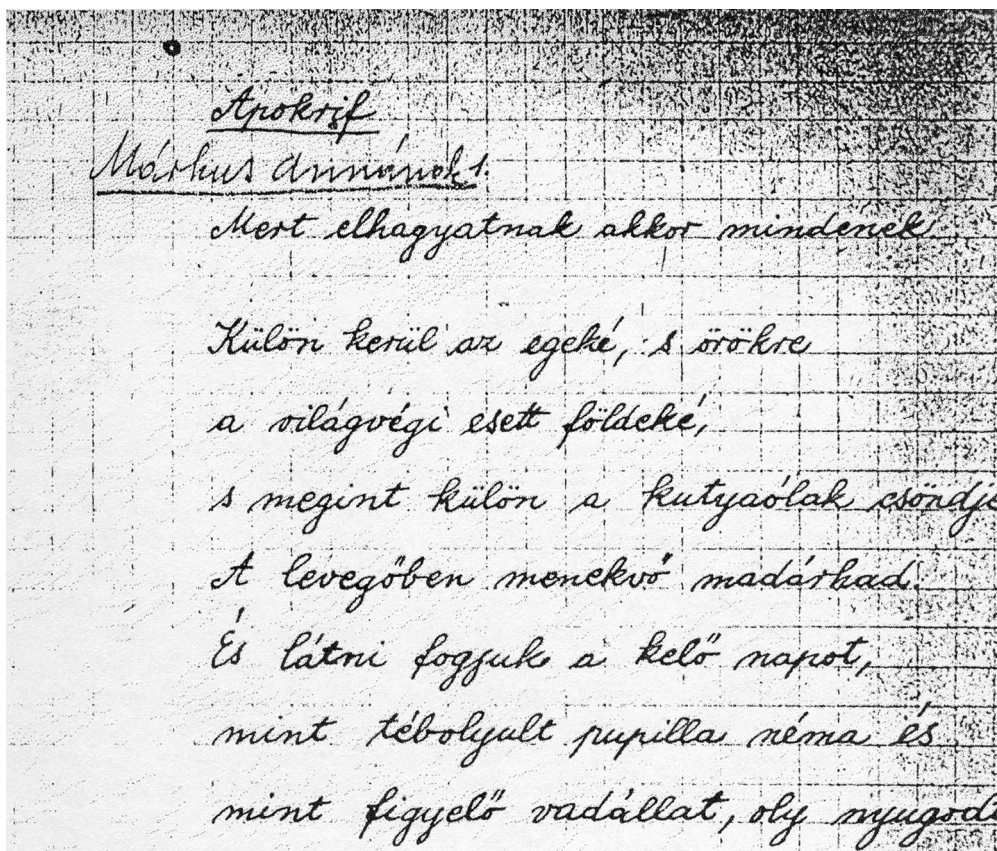
Pilinszky János a kortársunk volt; költői életműve szinte a szemünk láttára született meg, verseinek filológiai kérdései azonban fontos pontokon mindmáig nem tisztázódtak megnyugtatóan. Vonatkozik ez elsősorban nevezetes versének, az APOKRIF-nak a keletkezéstörténetére, kiváltképpen a vers valódi dátumára, formájára és ajánlására. Ezzel a problémával jó néhányan foglalkoztak, többek között Tüskés Tibor, Jelenits István, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, legutóbb – a *Tiszatáj* Diákmellékletében – Alföldy Jenő, e sorok írója pedig először Lator Lászlóval az APOKRIF-ről folytatott rádióbeszélgetés során állapította meg – Pilinszky János magnetofonnyilatkozatát idézve –, hogy a szóban forgó verset 1952 decemberében írta a költő; majd ugyancsak a *Tiszatáj*-ban (1997. január), LEVÉL A PILINSZKY-FILOLÓGIÁRÓL címmel, Pilinszky időközben előkerült és életműsorozatának egyik posztumusz kötetében közreadott életrajzi jegy-

zetére hivatkozva (NAPLÓK, TÖREDÉKEK. Osiris, 1995) igyekeztem ismételtlen alátámasztani, amit egyébként a Pilinszkyhez közel álló kortársak amúgy is tudtak, hogy a vers keletkezésének eredeti időpontja nem 1956, amikor a *Csillagban* először nyomtatásban megjelent, s nem is 1954, ami a *HARMADNAPON* című kötetben olvasható, hanem 1952. *LELETMENTÉS* című könyvemben (Osiris, 1996) pedig a *HARMADNAPON* viszontagságos kiadói sorsáról tett szerkesztői tanúvallomásomban elmondtam azt is, milyen tényezők – magyarán: kényszerek – okozták, hogy a vers alatt nem az eredeti dátum szerepelt, s hogy miért maradt el az ajánlása.

Az ilyenfajta filológiai tévhitek olyan szívósan gyökereznek irodalmi köztudatunkban, mint a műveletlen földeken a parlagfű, ezért hadd említsem meg ismételtlen, hogy az életrajzi naplófeljegyzések mellett 1967. augusztus 10-én a BBC mikrofonja előtt Cs. Szabó László kérdésére is ugyanezt az évszámot erősítette meg a költő. De fontosabb oka is van annak, hogy erre a kérdésre csökönyösen újból visszatérek, s ez a következő: talán köztudott, hogy Pilinszky szívesen ajándékozott kéziratokat a hozzá közel álló személyeknek. Így például a *BESZÉLGETÉSEK SHERILL SUTTONNAL* kéziratát Törőcsik Mari lányának, Teréznek ajándékozta, aki a keresztlánya volt. Egy másik kis verskéziratot, amely a *Kortárs* Kiadó faksimile kiadásában 1997-ben látott napvilágot, diákkori barátainak adott *volna* emlékebe, „*mennyegzői ajándékul, kilencszáznegyvennyolc húsvétján*”, ahogy a kézzel írt könyvecske ajánlásában írta, Takács Vilmosnak és Hajdu Sárinak, az ajándékot azonban, nem tudni, mi okból, nem adta oda, s az csak a költő hagyatékában maradt fenn. S ugyanilyen kéziratot versgyűjteményt adott első feleségének, Márkus Annának is, az 1957 óta Párizsban élő Anna Mark festőnőnek, akivel 1955 októberében kötött házasságot. Ennek a rövid életű házassághoz vezető szerelemnek az ébredését naplófeljegyzéseiben így örökítette meg Pilinszky: „1953. ápr[ilis] 10. – *Ma öt napja, hogy a reggelinél leült szembe velem. Itt és ekkor kezdődött? Nem hiszem. Előző este, mikor meghallottam, hogy ő is velünk jön, reggel csatlakozik hozzánk: mintha valami elfelejtett reménységem teljesült volna. Ma már, a folyamnak visszafele fordulva, távoli kis reményeket fedezek föl magamban, amiket mind ő ébresztett föl bennem, de ezek mind futó és elmúló emlékek róla. A szerelem ott kezdődik, mikor a belső figyelem egyszerre folyamatossá válik, s intenzitásában szinte az elviselhetetlenségig fokozódik. A menedékház kora reggeli verandáján üldögéltünk éppen [...] mikor hirtelen belépett. Megütött, milyen kedves és milyen szép. Lázasan Márta mellé csapódott, mint egy oldalához bújó lelkes kölyökkutya. Aztán újra alig emlékszem valamire is; az első dülön megyünk fölfelé, mikor újra magam előtt látom egy-egy pillanatra, magam elé eresztve, egyre tudatosabban mögé-mögé kerülve. Az első pihenőn valamennyien félkörbe fekszenek, s én a kör közepéből, mintha kártyalapokként tartanám őket a szemem elé [...] Itt egyetlen pillantására emlékszem – a fűből emelte fel egy pillanatra a fejét –, egy rendkívül tiszta, erős és sötét pillantásra, ami mintha egy éles fénynek lett volna a negatívja. A következő szakaszon igyekszem melléje csatlakozni, s ostoba dolgokat mondok Matisse-ről és Braque-ról, majd a föltünéstől félve újra hátramarakok, a lépéseit és a kiskabátját nézem. Lassan elnehezülök. Később szelteké almát eszem az almájából, s úgy is eszem, hogy ő adta, úgy is tartom a kezemben. Innétől fogva elveszítem. Hol élém, hol mögém kerül, aztán végképp élém a két fiúval. Ez fáj. Evéskor semmit sem fogad el tőlem, még cigarettát sem. Bent a vendéglőben melléje kerülök, beszélgetünk is, de valahogyan kimaradok a beszélgetésből. Hazajövet hirtelen kettesben maradok vele a Margit hídon és a villamoson. Nem is tudom, miről beszélgetünk, egyre emlékszem, mikor leszáll, visszaszól az ajtóból: – A viszontlátásra a legközelebbi kiránduláson. – Nem akarok a villamosról visszanézni. Mégis visszafordulok. Fölnéz már az utca túlsó oldaláról, és fölemeli a kezét. Integet. – Utána az első napon még zavarban vagyok, de szünet nélkül foglal*

koztat. Nem tudom pontosan magam elé képzelni, az arca közepes, minduntalan elmosódik, ki-alszik, eltorzul. A hangja él a legtisztábban bennem, és a fejtartása, a haja esése és a szemei. Egyre szorongóbb leszek, egyre jobban hiányzik. Nincs erőm rendet rakni magamban. Számítok rá, de azt se tudom elképzelni, hogy valóban számíthatok rá.”

Ez a naplójegyzet – rám legalábbis – úgy hat, mint egy Pilinszky-verssejtelem, s a vonzódás intenzitásáról is tanúskodik, s megmagyarázza a gesztust, amellyel mintegy lába elé rakja jövőbelijének élete legnagyobb ügyét: legfontosabbnak ítélt verseit, kéziratban, egyetlen példányban, egy (szaknyelven szólva) vágott B/5-ös formátumú, harminchat kockás lapot tartalmazó, kemény fedelű füzetben. (S készítette mindezt olyan történelmi időpontban, amikor még csak nem is remélhette, hogy ezek a versek belátható időn belül a nyilvánosság elé kerülhetnek. De hát mi mással is ajándékozhatta volna meg szerelmét az akkoriban koldusszegény költő?) – Majd fél évszázad múltán Anna Mark szívességéből nemrégiben kézbe vehettem ezt a kis füzetet, amelynek mindig a páratlan oldalán Pilinszky jellegzetes, kalligrafikus kézírásával sorakoznak a versek, s az utolsó lapon ez olvasható: „Ez a füzet két kész, és egy induló kötetemből válogatott verseket tartalmaz. Egyetlen példányban, Márkus Anna számára írtam le őket, elemistakorombeli díjnyertes betűkkel.” Majd tintaceruzával s gyaníthatóan utólag aláírva: Pilinszky János.

En a füzet két kéz, és egy induló
 kötetemből válogatott verseket tartal-
 maz. Egyetlen példányban, Márkus
 Anna számára írtam le őket, e-
 lemistakorombeli díjnyertes betárlal.

Pilinszky Károly

A gondosan dátumozott versek sorrendje: TE GYŐZZ LE ENGEM (1943), ÉJFÉLI FÜRDÉS (1941), GYÁSZ (1943), TRAPÉZ ÉS KORLÁT (1943), TÉLI ÉG ALATT (1943), MIFÉLE FÖLDALATTI HARC (1943), HARBACH (1946), FRANKFURT (1947), ISZONYÚ LENNE (1947), SENKIFÖLDJÉN (1948), TANÚK NÉLKÜL (1947), IMPROMPTU (1949), TÖREDÉK (1952), s a füzet utolsó öt lapján, tintaceruzával Márkus Annának ajánlva az APOKRIF; alatta pedig a minden eddigi adatnak ellentmondó 1953-as dátum! – De mielőtt az „APOKRIF-filológia” emez újabb rejtélyét illető feltételezéseimet előadnám, a füzetben szereplő többi verssel és a költő záró jegyzetével kapcsolatban kell néhány megjegyzést tennem. Kezdem a költő jegyzetével, amelyben „két kész kötet”-ről tesz említést. Az egyik nyilvánvalóan az 1946-ban megjelent TRAPÉZ ÉS KORLÁT; a másik pedig az 1949-re készen állt új kötet, amelyet Lengyel Balázs visszaemlékezése szerint már nem engedtek nyomdafestékekhez jutni. „Bóka László államtitkár, maga is költő, esszéista, dicsekedett azzal e sorok írójának [mármint Lengyel Balásznak – DM], hogy Pilinszky második kötetének a megjelenését ő állította le, ő tiltotta be. Most is látom holdkóros mosolyát a közlés közben.” Az „induló kötet” pedig az ötvenes évek első felében keletkezett néhány versre vonatkozhatott.

Ami az egyes verseket illeti: az 1941-re dátumozott ÉJFÉLI FÜRDÉS 1943-ban jelent meg a *Diáriumban*; a FRANKFURT (1947) pedig 1948-ban a *Vigiliában*. Az ISZONYÚ LENNE viszont MIRE MEGJÖSSZ címmel a *Válaszban*, s nem érthető, hogy évekkel később miért nem ezzel a címmel másolta át Pilinszky az ajándék füzetbe. A TÉLI ÉG ALATT címe alól hiányzik az ajánlás (*Cholnoky Tamásnak*), s a vers 16. sora: „nem véd meg semmi Isten”, a füzetben „senki Isten”. A HARBACH címéből hiányzik az 1946-os évszám, holott ez is évekkel a vers megjelenése után másolódott be a füzetbe, s az ajánlás is hiányzik (*Thurzó Gábornak*). A TÖREDÉK (1952) pedig, amelyet hiába keresne a Pilinszky-bibliográfiákban az olvasó, AZONOS A SZERELEM SIVATAGÁ-val, amely viszont később, 1956-ban jelent meg a *Csillagban*, az IMPROMPTU, az APOKRIF és a NÉGYSOROS társaságában. A SENKIFÖLDJÉN 3. része nincs versszakokra tagolva, s a 6. sorában: „a meleg úr falára a nevem” helyett „a meleg úr falára még nevem”; az IMPROMPTU kezdősora: „össze-vissza csatangolok” helyett „éjjel-nappal csatangolok”, a vers 5., hétsoros strófája a füzetben négy-három sortagolású. Az APOKRIF füzetbeli kéziratában az 1. rész utolsó négy sora a 2. rész élén található.

Már az eddigiekből is kitetszik, hogy bár Pilinszky „saszemű” korrektor volt, felelősségre hajlamos emlékezetével nem mindig volt megbízható filológusa önmagának. Így például az Irodalomtudományi Intézet Bibliográfiai Osztálya vezetőjének, barátjának, Vargha Kálmánnak kérdéseire válaszolva, 1976. december 31-én Nagymarosról keltezett levelében a HARMADNAPON megjelenésének az időpontját 1958-ban jelölte meg, noha a könyv a valóságban 1959 szeptemberében jelent meg. Az APOKRIF alatt a füzetben szereplő 1953-as évszám valószínű magyarázata pedig az lehet, hogy írását ugyan 1952 decemberében befejezte, de a formájával azután is sokat bajlódott. „Az APOKRIF-ot legalább két évig írta – emlékezik Nemes Nagy Ágnes. – A verset sorról sorra ismerem, megvitattam vele minden szavát. Másutt is megírtam, hogy halálsápadtan keresett föl egy alkalommal, és közölte, hogy a vers – az APOKRIF tudniillik – rossz. Alig tudtam vigasztalni. Három nap múlva viszont ragyogó arccal jelentette, hogy mégis jó, mert az eredeti négy-soros versszakokat egybefüggővé alakította át, illetve bizonyos eltérő hosszúságú részekre tagolta. És valóban, ez az új sorelosztás, ha lehetséges, még egy fokkal jobbá tette a verset.” (IN MEMORIAM PILINSZKY. Bogyay Katalin interjúja. Officina Nova, é. n.) Az APOKRIF dátumát tehát úgyszólván lehetetlen a mikrofilológiai akribiát minden tekintetben megnyugtató módon rekonstruálni, de az egészen bizonyos, hogy 1952–1953 telén nyerte el végső formáját. Egyébként Pilinszkynek jó néhány verse őrződött meg több kéziratos példányban; részint azért, mert a költő nem tudott gépelni, részint pedig ajándékozási kedve folytán. Ily módon az APOKRIF-nak sincs őseredeti „első” kéziratpéldánya.

S ezen a ponton kell megjegyezni valamit az ajánlásokról: a *Tiszatáj* 2000. augusztusi számának hasábjain Lengyel Balázs és Alföldy Jenő disputájában, amely az APOKRIF keletkezésének időpontja és értelmezése körül zajlik, az olvasható Lengyel Balázs tollából, hogy a verset a birtokában lévő kézirat tanúsága szerint Pilinszky Nemes Nagy Ágnesnek ajánlotta. „Igaz, a nyomtatott szövegről Pilinszky később a dedikációt letörölte”, jegyzi meg Lengyel Balázs. Nos, a szóban forgó kéziratos versgyűjtemény már Márkus Annának ajánlja az APOKRIF-ot, nyomtatásban viszont – 1956 nyarán a *Csillagban*, majd 1959-ben a HARMADNAPON-ban – már ajánlás nélkül látott napvilágot. A dolgot minden kétséget kizáróan megmagyarázni nem tudom, de van egy feltételezésem: a Pilinszky előtt járt költőnemzedék tagjai közül jó néhányan – így például Jékely Zoltán vagy Weöres Sándor – természetesnek tartották, s gyakorolták is, hogy e célra készített kéziratosokat névre szóló ajánlással ajándékozzanak. Így például Weöres Sándor az 1950-ben írt NEM ÉLNI KÖNNYEBB című szonettjét kérésre lemásolta, s nevemre szóló ajánlással nekem ajándékozta, de később, amikor a vers nyomtatásban is megjelenhetett, 1956-ban, a HALLGATÁS TORNYA című gyűjteményes kötetben, ott már természetesen ajánlás nélkül olvasható. Ezeknél a költőknél ugyanis az ajánlás a kézirat-ajándékozás gesztusát fejezi ki, s nem a versre vonatkozik!

A Márkus Annának ajándékozott kéziratos füzet igazi nagy meglepetése filológiai és esztétikai szempontból azonban nem az évszám s nem az ajánlás, hanem a vers utolsó sora alatt és az 1953-as évszám előtt olvasható zárójeles megjegyzés: („Itt elfáradtam – írja a költő –, beteg is lettem. Rövidesen folytatni szeretném. A tulajdonképpeni »kifejtés« még ezután jönne.”) Az igazi fejtörést ennek a jegyzetnek a helytálló értelmezése okozhatja. Azt jelenti-e vajon, hogy Pilinszky befejezetlennek érezte a minden idők legnagyobb magyar versei közt számon tartott APOKRIF-ot? Ami, figyelembe véve a vers kinkeserves születését, érthető volna, ámde filológiailag nem bizonyítható; levelezésében, publicisztikájában, naplófeljegyzéseiben erre vonatkozóan szemernyi eligazító utalás sem található sehol. – Illetve: a tíz esztendővel később megjelent s Pierre Emmanuelnek ajánlott Utószó (*Új Írás*, 1962. szeptember) első négy sorában visszhangzik ugyan az

APOKRIF záróképe („*az arcon... csorog alá az üres árok*”), a hazajutni vágyó persona (mint a Biblia-beli tékozló fiú alakmása), aki azonban az 1952 óta eltelt tíz esztendő során véglegesen elvesztette „*a már-már elfúló reményt, / hogy megjövök és megtalállak*”, csak nagyon áttételesen azonosítható a jegyzetbeli „*kifejtéssel*”, hiszen az APOKRIF írása idején Pilinszky nem láthatta, nem tudhatta előre, hogyan folytatódik majd személyes élete. (Az UTÓSZÓ keletkezésében Pierre Emmanuelnek semmilyen szerepe nem volt, annak ellenére, hogy művét neki ajánlotta, de ez később történt, hálából, amiért Pierre Emmanuel vállalta, hogy franciára fordítja az APOKRIF-ot. A fordítás egyébként a *Synthèses* 1964. februári magyar különszámában látott napvilágot.) A két vers között az összefüggés más természetű; Várady Szabolcs, aki induló költőként s éppen az UTÓSZÓ keletkezése idején szoros kapcsolatot tartott Pilinszkyvel, határozottan emlékszik, hogy a költő arról beszélt: készül megírni, hasonló terjedelemben, az APOKRIF folytatását, majd később úgy nyilatkozott, hogy az eredeti elképzeléstől eltérően végül is ez lett belőle.

E filológiai rejtélyekkel kapcsolatban Márkus Annát is megkérdeztem, hogy mindez hogyan él az ő emlékezetében. Ő a következőket válaszolta: „*Az 1953-as dátum semmiképpen sem a lemásolás dátuma. A füzetet nem tudom, mikor, de később írta le. A dedikáció és az aláírás még későbbi, pár hónappal, utólag dedikálta, ez nyilvánvalóan látszik is. Én a dátumokról semmi pontosat nem tudok, és nem tudtam arról, hogy több dátumverzió létezett, és az 1953-as jelzés bennem semmi kétséget nem hagyott. NB. Mikor az APOKRIF-ot írta Jancsi, én még nem ismertem őt. – Arról sem beszélt soha, hogy mi lett volna a »tulajdonképpeni kifejtés«. – Az UTÓSZÓ valóban csak visszhang, vagy visszatekintés, ha úgy tetszik. – Én tulajdonképpen nem hiszem, hogy ő komolyan gondolt volna a folytatásra. Talán abban a pillanatban, amikor a füzetet lemásolta. De hát ezt nem lehet tudni. – Hogy mikor ajándékozta nekem a könyvet, nem tudom. Az évek összefolynak; talán '54-ben vagy '55-ben.*” (Párizs, 2000. július 5.)

Ez a levél is arra figyelmeztet egyébként, hogy ami egykor a szemünk láttára történt, hogyan válik a múlt időben kibogozhatatlan rejtelemmé, mintha a tények világa, akár filológiáról, akár nagyobb, ha tetszik: „történelmi” eseményekről van szó, önmagát rejtjelezné. Persze, a mi közreműködésünkkel.

Beck András

TANÚSÁGTÉTEL GERTRUDE STEIN ELLEN

A modern művészet történetét végigkísérik az elutasítás és a kiátkozás hangjai. Nincs is mit csodálkozni ezen, ha meggondoljuk, hogy modernnek épp azt a művészetet tekinthetjük, mely elvesztette értékének vagy jelentőségének magától értetődését, s eképpen újra meg újra magyarázatra és valamiféle igazolásra szorul. Ez az, ami a megértő közelítés túlfelén megteremtette az értetlenkedés és az élcelődés hagyományát.

E hagyomány tipikus megnyilvánulásai közé tartozik például Albert Wolffé, aki 1875-ben azt írta az impresszionisták egyik kiállításáról, hogy „*az impresszió, amelyet az*

impresszionisták tesznek az emberre, egy macska sétája a zongora billentyűin”. 1915-ben Gertrude Stein OMLÓS GOMBOK-ja kapcsán Don Marquis ugyanezt a motívumot variálta. „Az OMLÓS GOMBOK zongora-előadását – írta – úgy lehetne megvalósítani, hogy egyes billentyűkre cukorkákat helyezünk, aztán eleresztjük kutyánkat, hadd egyen belőlük kedvére.” Négy évtized alatt, úgy tűnik, semmi sem változott. És nyugodtan mondhatjuk, hogy újabb negyven év múltával hasonlóképpen adhatott hangot megbotránkozásának az, akinek még volt mersze megbotránkozni vagy gúnyolódni egy modern műalkotáson. Csakhogy ilyen egyre kevesebb akadt. Míg Wolff élcelődését ma képtelen túlzásnak érezzük, Marquis hasonló srófra járó ötlete azzal, hogy Stein művének humoros oldalát ragadta meg, bizonyos értelemben közelebb került az OMLÓS GOMBOK szelleméhez, mint azok, akik rendíthetetlenül komoly képpel tették mérlegre szavait. Az ötvenes évek közepére az ilyesféle élcelődés alól mintha végleg kihúzta volna a talajt az a tény, hogy a modern zene mintegy eléje ment a gúnyolódóknak, és megvalósítani látszott leghajmeresztőbb ötleteiket is. John Cage preparált zongorára véletlen műveletekkel írt zenéje például már egyáltalán nem esik olyan távol a fentebb említett produkcióktól. És ha zene lehet mondjuk az, hogy valaki megiszik egy pohár vizet, és kortyolását gégemikrofonnal kihangosítja, akkor a gúnyolódóknak igencsak meg kell erőltetniük a fantáziájukat, hogy ezt valami még elrugaszkodottabb dologhoz hasonlítva tegyék nevetségessé. Az extravagáns hasonlatok tárháza, úgy tűnik, kimerült: egytől egyig valósággá váltak.

Mindezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy Wolff, Marquis és társaik bizonyos értelemben az avantgárd művészek előtt jártak, s ez utóbbiak csupán kiviteleztek és aprópénzre váltották merész ötleteiket. Eszerint az élcelődő, konzervatívnak mondott kritikusok képeznék az igazi élcsapatot. Mintha erre a helycserére utalna az is, hogy a polgárpukkasztás potenciálja a modern művészet intézményesülésének előrehaladtával kimerült, és bizony megesik, hogy most már a művészek pukkadoznak a méregtől, háborognak az őket ért méltánytalanság miatt. A hatvanas évek elején például az Amerikában már-már hivatalos nagy művészetté előlépett absztrakt expresszionizmus képviselői és teoretikus társutasai szabályos petícióban tiltakoztak (amit egy rossz pillanatában Cage is aláírt) a *The New York Times* műkritikusa, bizonyos John Cannaday tevékenysége ellen. Úgy tűnik, Cannaday egy-egy csípősebb megjegyzése ekkoriban jobban megbotránkozta a festőket, mint saját vásznaik a közönséget. A kifogásolt passzusok között szerepelt az is, amely az absztrakt expresszionizmus maroknyi komoly és tehetséges képviselőjének holdudvarát említve megjegyezte, hogy e művészeti irányzat, természetéből adódóan, a szokásosnál inkább megfér a hozzá nem értéssel és a felületességgel. Persze lehet, hogy ez így durván és ellenségesen hangzik, mégis a modern művészet olyan problematikus mozzanatára tapint rá, amelyet kár volna letagadni. Arra nevezetesen, hogy ha a művészi teljesítmény és a mesterségbeli tudás kapcsolata meglazul vagy esetlegessé válik, ahogy azt a modern művészet számos tendenciájában tapasztaljuk, a befogadó jószerével fogódzók és kritériumok nélkül marad. A műértés ezzel egyszerűen az alkotóéhoz hasonló invenciót igényelne, csakhogy ezt nem lehet egyszerűen a befogadóra áthárítani. A beérkezett művészek tiltakozása tehát legfeljebb elkendőzhetette azt a tanácstalanságot, amit a néző műveikkel szembe-sülve minduntalan érez.

Mára bizonyos értelemben tehát fordult a kocka, és mintha a művészet és művészetelmélet újabb irányzatai ellen forduló harcias kritika – Camille Paglia kirohanásai vagy Tom Wolfe *FESTETT MALASZT*-ja – erősebb töltettel rendelkezne, és botrányosabb színben tűnne fel, mint az általa célba vett jelenségek.

A modern művészet kritikáját kísérő szerepcserék és szereptévesztések krónikájában különös hely illeti meg azokat az írásokat, amelyek TANÚSÁGTÉTEL GERTRUDE STEIN ELLEN címmel jelentek meg a *transition* 1935. februári számának mellékleteként. Hogy a helyzet furcsaságát kellőképpen értékelhessük, tudni kell, hogy a *transition*, ez a Párizsban 1927 és 1938 között kiadott angol nyelvű folyóirat az irodalmi kísérletezés egyik legfontosabb orgánuma volt. Itt jelentek meg például Beckett első írásai, ez a lap közölte először Kafka elbeszéléseit angolul, tág teret adott a francia szürrealistáknak vagy olyan nálunk kevésbé ismert amerikai avantgárd íróknak, mint Lincoln Gillespie, Bob Brown és Harry Crosby. Presztízsét azonban mindenekelőtt Joyce és éppen Stein hangsúlyos szerepeltetésének köszönhetette. Itt láttak napvilágot Joyce *WORK IN PROGRESS*-ének részletei, és itt jelent meg Stein számos írása, köztük olyan fontos művei, mint a NÉGY SZENT HÁROM FELVONÁSBAN vagy az OMLÓS GOMBOK – ez a másfél évtizeddel korábbi hírhedt és hozzáférhetetlen kis kötet –, amelynek anyagát a *transition* teljes egészében újraközölte. A „szó forradalmának”, amit a folyóirat szerkesztője, Eugen Jolas 1929-ben hirdetett meg, e két író neve adott igazi nyomatékot.

Vajon mi volt az, ami néhány évvel később fölbőszítette Jolast, és arra készítette, hogy nyíltan egyikük ellen forduljon? Erre a kérdésre a TANÚSÁGTÉTEL általa írt rövid bevezetője, amelynek első felét idézem, csak részben ad választ: „*Miss Gertrude Stein visszaemlékezés-kötete, mely ALICE B. TOKLAS ÖNÉLETRAJZA címmel jelent meg a múlt évben, sokakat vitára készítetett, és a transition teret adott néhány érintettnek, akik, hozzánk hasonlóan, úgy találják, hogy a könyv tele van pontatlansággal. Ez a tény és az a sajnálatos lehetőség, hogy sok tájékozatlanabb olvasó esetleg elfogadja Miss Stein tanúságtételét kortársairól, arra készítet bennünket, hogy tegyük helyre azokat a dolgokat, amelyeket jól ismerünk, mielőtt még a könyv történeti forrásművé válna.*

Örömmel nyújtunk lehetőséget Henri Matisse-nak, Tristan Tzarának, George Braque-nak és André Salmonnak, hogy megcáfolják Miss Stein könyvének néhány általuk kifogásolt részletét.”

Hogy a Toklas-önéletrajz pontatlanságai közül magát Jolast mi érintette a legérzékenyebben, feleségének írásából derül ki, amely e kiadványban szintén helyet kapott. Stein ugyanis visszaemlékezésében a *transition*ról beszélve annak az Eliott Paulnak az érdemeit hangsúlyozta, aki csak a kezdeti időszakban vett részt aktívan a szerkesztés munkájában, s csupán szőrmentén, ironikusan utalt a lap létrehozásában és menedzselésében oroszlánrészt vállaló Jolas házaspárra. Ez a bosszantó, sőt bántó méltánytalanság aztán végképp megrontotta amúgy sem felhőtlen viszonyukat: ezt követően Stein már nem is szerepelt a lapban. A kérdés csak az, vajon miért nem érték be a szerkesztők ezzel és mondjuk egy hűvösen tárgyilagos helyreigazítással? Miért érezték úgy, hogy a dolog többet érdemel ennél? Miért terebélyesedett tanúságtételük önálló füzetben kiadott pamfletté, amelyben a modern művészet néhány nagyjúja állt csat sorba Stein ellen?

Az indítók mindazonáltal egyszerűnek látszik: a Toklas-önéletrajzot olvasva ők is sértve érezték magukat. Braque azért, mert a könyv Picassónak adta az elsőbbséget a kubizmus létrehozásában. Matisse feleségéről Stein azt írta, hogy nagy, erős ajka úgy lefegett, mint egy lóé. Salmon ezt olvashatta magáról: „*karcsú és élénk volt, de Gertrude Stein túlzottan sohasem kedvelte*”. Tzara pedig azt kifogásolta, hogy a neve egyáltalán felbukkan a könyvben.

Közben egyfajta munkamegosztás is kialakult közöttük. Így a *transition* körüli dolgokat férje helyett Maria Jolas tette helyre. Azt, hogy az első kubista képet nem Picasso, hanem Braque állította ki, Matisse tette szóvá. Még teljesebb lett volna a tárgyila-

gosság illúziója, ha cserébe Madame Matisse-t Braque veszi védelmébe, de, úgy látszik, nem jutott eszébe. Ezért aztán a gáláns férj maga mondja el, milyennek látta a feleségét. Lovagias gesztus, nem vitás, de mint helyreigazítás, az adott helyzetben óhatatlanul komikus színezetet kap. A TANÚSÁGTÉTEL szerzőit azonban szemmel láthatóan nem zavarja, hogy megnyilatkozásaikból hiányzik bármiféle nagyvonalúság vagy elegancia: sértettséget azzal próbálják palástolni, hogy rendületlen pedantériával cáfolják a könyv apró-cseprő tévedéseit. Ha például Stein azt írja, hogy egy Matisse tulajdonában levő Cézanne-kép fürdőzőket és egy sátrat ábrázol, a festő szükségesnek tartja megjegyezni, hogy sátor nem látható rajta. Megtudjuk azt is, hogy – a könyv állításával ellentétben – jogot, nem pedig gyógyszerészetet tanult. Természetesen az ő hibajegyzéke a leghosszabb, hiszen róla – aki a tízes évek elejéig jelentős szerepet játszott Stein szellemi formálódásában – esik a legtöbb szó. A többieknek igazából alig van helyesbíténivalójuk. Így aztán az, ami Matisse-nál pedantéria volt, náluk némi képp érthetetlen háborgássá válik.

Braque például csupán egyetlen lényegtelen tévedést igazít ki, s inkább azt hiányolja, hogyha már Stein mindenfélét összefecseg, vajon miért nem számolt be részletesen arról is, hogyan látogatta meg barátnőjével őt a kórházban, ahol háborús sebesülésével lábadozott. Ilyen felvezetés után valami megsemmisítő adalékot várunk, nagy leleplezést, valamit, ami Steint végképp befeketíti előttünk. Nos, mi történt ezen a bizonyos látogatáson? Mint kiderül, arról van szó, hogy a vöröskeresztes Fordjukból kiszálló Stein és Toklas olyan furcsán néztek ki „*cserkészgyenruhájukban és grammati sisakjukban*”, hogy kisebb csoportosulás támadt körülöttük az utcán, és az emberek tréfás megjegyzéseket tettek rájuk. Sőt idővel még a rendőrök is megjelentek a színen, hogy igazoltassák őket. Braque szavai két évtized távlatából is arról árulkodnak, mennyire feszengett feltűnést keltő barátai társaságában, milyen kínosan érezte magát miattuk. S hogy még a rendőrök is felbukkantak – micsoda szégyen! –, még szerencse, hogy legalább a papírjaik rendben voltak! Ennek az epizódnak a felidézése épp ellenkező hatást kelt, mint várnánk: ahelyett, hogy látogatóit állítaná rossz fénybe, az egykori „vadak” közé sorolt festőt mutatja tőrölmetszett nyárspolgárnak.

Ugyanez érvényes Salmonra is, aki azért neheztel Steinre, mert úgymond kiteregeti ifjúkori botlátsáikat és csínytevéseiket („*Végtére is mindannyian fiatalok voltunk akkoriiban*” – halljuk a mentegetőzés túlon túl ismerős szövegét). Ráadásul – folytatja Salmon – Stein téved, amikor azt állítja, hogy a vámos Rousseau tiszteletére rendezett banketten részeg volt: csupán részegnek tette magát, hogy az est fényét növelje, Stein azonban félreértette a tréfát.

E tisztes polgáremberekkel vedlő lázadók sorában talán mégis Tzara nyújtja a leg-szomorúbb látványt. Ő azt kéri ki magának, hogy akaratán kívül asszisztál egy magát géniusznak kikiáltó nő megalomániájához. Azt gondolná az ember, hogy a dadaizmus hajdani önjelölt kampányfőnökének ismerősebb lehetne az ilyesféle önreklám. Ami pedig saját könyvbéli szerepét illeti, ahhoz képest, hogy Stein mindössze egyetlen mondatban említi, kicsit aránytalannak tűnik Tzara másfél oldalas kirohanása. Az emberben önkéntelenül felmerül a kérdés: vajon nem épp ezt a csekély szerepet találja-e oly sérelmesnek? Az ominózus mondatot, mely ennyire felpiszkálta, mindazonáltal érdemes idézni, mert figyelembe véve itteni megszólalását, igencsak éleslátónak bizonyult: „*Sohasem tudtam mit kezdeni azokkal a történetekkel – írja Toklas-Stein –, amelyek Tzara erőszakosságáról és gonoszágáról szóltak, legalábbis nagyon nehéz volt ezt elképzelni, mert valahányszor nálunk járt, úgy ült mellettem a teázóasztalnál, és úgy beszélt hozzám, mint egy kedves és kissé unalmas unokafivér.*”

A TANÚSÁGTÉTEL első, meglepő tanulsága tehát az, hogy szerzői tipikus nyárspolgárnak mutatkoznak, amikor kikérik maguknak Stein tévedéseit, humortalan határozottsággal utasítják el extravaganciáját, és megbotránkoznak a Toklas-önéletrajz könnyed, csipkelődő tónusán, fesztelen önpropagandáján. Persze, amikor azt mondják, hogy Stein különködése pusztá felszín, külsőség, póz, ami mögött nincs semmi, valójában ők azok, akik nem akarnak semmi mást látni benne. E felszínes, „üres és talmi” bohémia megvetésében a nyárspolgári szemlélet az avantgárd művészek elitista göggyével keveredik. Megnyilatkozásai ugyanis azt a benyomást keltik, hogy az ALICE B. TOKLAS ÖNÉLETRAJZA egy öregedő kékharisnya könyve, egy műkedvelőé, aki unalmas óráiban most papírra vetette visszaemlékezéseit. Számukra Stein csupán a modern festészeti kezdeményezéseket felkaroló műgyűjtő, akinek szalonja a művészek társasági életének egyik színtere, s aki csak ezen a társasági és társalgási szinten kapcsolódik hozzájuk. És ezen a ponton visszacsempésznek hangjukba valami radikális felhangot azáltal, hogy – az ellenségképzés ismerős retorikája szerint – Steint ama polgári világ képviselőjének tekintik, amellyel saját művészetük szembefordul. A könyvben „*megidézett szereplők felszínes és burleszkszerű jellemzése* – írja Tzara – *olyan emberileg fontos kezdeményezések diszkreditálására szolgál, amelyekből Miss Stein nem értett meg semmit, és amelyekkel végső soron csak erszénye súlyának köszönhetően került kapcsolatba*”.

Noha Stein erszényére – amely korántsem volt olyan tömött – nyíltan csupán Tzara utal, a TANÚSÁGTÉTEL írói rendre ugyanazt a képletet állítják elének. Ezt összegzi Jolas bevezetőjének második felében: „*Egyetértés mutatkozik abban, hogy semmit sem értett meg abból, ami körülötte valójában történt, hogy mit sem tud az eszmék kölcsönhatásáról, mely e korszakban a személyes érintkezések és összetűzések látható felszíne mögött ment végbe. Szerepe az olyan irányzatok, mozgalmak létrejöttében és alakulásában, mint a fauvizmus, kubizmus, dada, szürrealizmus, transition stb., sohasem az eszmei közösségen alapult, és mint Matisse úr mondja, a korszakról adott jellemzése »híján van minden ízlésnek, és semmi köze a valósághoz«.*

Az ALICE B. TOKLAS ÖNÉLETRAJZA *üres, talmi bohémságával és egoista ferdítéseivel egy nap bizonynyal a kortárs irodalmat belengő dekadencia szimbólumává fog válni.*”

A TANÚSÁGTÉTEL szerzői között kétségkívül teljes volt az egyetértés abban, hogy Stein nem értett meg semmit kora művészeti mozgalmából. Szinte gyanús már ez az összhang, annál inkább, hiszen korántsem világos, hogy a könyv tárgyi tévedéseiből ez a kijelentés miképpen következik. Maga a fordulat azonban nemcsak Tzara idézett mondatában bukkan fel, hanem Matisse, Braque és Salmon írásaiban is szó szerint megismétlődik. Ez utóbbiak Stein franciatudásának tökéletlenségét emlegetik fel mintegy magyarázat- és bizonyítékképpen arra, miért nem értett semmit abból, ami körülötte történt. „*Nem szándékozom vitába szállni vele, hiszen nyilvánvaló, hogy nem tudott elég jól franciául, és ez mindig gátat jelentett. De teljességgel félreértette a kubizmust, amelyet egyszerűen személyes kapcsolatainak fényében szemlél*” – írja Braque.

Az elégtelen nyelvtudás döntőnek látszó érve azonban megint csak visszafelé sül el. Mert hát miért kéne franciául tudni ahhoz, hogy valaki helyes fogalmat alkothasson a kubizmusról, s ha Braque úgy véli, hogy Steinnél ez valamiféle akadályt jelentett, csupán arról árulkodik, hogy ő és társai azok, akik a kérdést tisztán személyes szintre terelik. Ráadásul még csak nem is ez az igazi kérdés. Hiszen ha Stein teljességgel félreértette is mondjuk a kubizmust, Salmon viselkedését vagy Matisse szavait, ebből semmi további nem következik. Az általuk felhánytorgatott tévedések bizonyíthatók ugyan, de maguk semmi egyebet nem bizonyítanak.

Bármily különös is az a vehemencia, amellyel a modern művészet nagyságai itt Steinnek támadnak, ennek az epizódnak csupán anekdotikus érdekessége volna ak-

kor, ha maguk nem tulajdonítanak neki nagyobb jelentőséget. Hogy mi az, ami valójában kockán forog, ami összehangolt támadásokat indokolja, arra Jolasnak az a mondata világít rá, amellyel bevezetőjének első és második felét összekapcsolja. „*Ezek a dokumentumok [ti. a TANÚSÁGTÉTEL írásai – B. A.] érvénytelenné teszik a Toklas–Stein-visszaemlékezésnek azt a sugallatát, miszerint Miss Stein bármiképpen formálta volna azt a korszakot, amelyet megkísérel leírni.*”

Mindez olyan, mintha az EGY EMBER ÉLETE alapján mondanánk ítéletet A LÓ MEGHAL A MADARAK KIREPÜLNEK művészi értékéről. A hasonlat persze sántít, de csak kisebbrészt Kassák és Stein műveinek vagy helyzetének különbségei miatt. Mindenekelőtt azért sántít, mert, hogy úgy mondjam, hiányzik fél lába. A tájékozatlan olvasó akár azt hihetné, hogy a Toklas-önéletrajz az író első könyve. A TANÚSÁGTÉTEL szerzői ugyanis egészen egyszerűen tudomást sem vesznek korábbi műveiről, úgy tesznek, mintha nem is léteznének. Ily módon azt sugallják, hogy Stein azért lát mindent szükségképpen kívülről, mert soha nem is tartozott közéjük, művészek és írók közé. Csakhogy miközben hallgatnak műveiről, Jolas és Tzara sommás ítéletei, a többiek kórusával támogatva, nyilvánvalóan ezekre a művekre utalnak vissza, hallgatólagosan ezek jelentőségét vonják kétségbe. Vagyis a TANÚSÁGTÉTEL személyes összejáratásokon túlmutató téje nem más, mint Stein egész irodalmi munkásságának megítélése.

Matisse, Braque és Salmon, akik Steint még a háború előttről ismerték, nem is igen láthattak mást benne, mint műgyűjtőt, hiszen a húszas évek elejéig csak szórványosan publikált, s azt a keveset is többnyire Amerikában. Mindez azonban némi pontosításra szorul, Braque ugyanis tudni látszik írói munkásságáról: „*Párizsban az a hír járta, hogy Stein író, de nem hiszem, hogy bármelyikünk olvasta volna műveit azelőtt, hogy a transzition ismertté kezdte tenni Franciaországban.** *Most, hogy előtűnik fekszik könyve, nous sommes fixés [kb.: minden a helyére került].*” Ez a megjegyzés több szempontból is érdekes. Először is úgy tűnik, hogy Braque egy kalap alá veszi Stein kísérleti műveit és a Toklas-önéletrajzot. Láttuk, hogy korábban felhánytorgatta Stein gyatra franciatudását, most azonban, hogy műveit említi, mintegy visszajáról vetődik fel a kérdés: vajon az ő angoltudása lehetővé tette, hogy mérvadó ítéletet formáljon Stein írásairól? S bár eddig nem tulajdonítottunk különösebb jelentőséget ennek a mozzanatnak, most mégiscsak el kell csodálkoznunk azon, hogy a TANÚSÁGTÉTEL írói – a Jolas házaspárt leszámítva – egytől egyig franciák, ráadásul négyük közül ketten festők. Mindez nemcsak kompetenciájukat teszi kétségessé, de felvet egy további kérdést is: egyáltalán hogyan öltött formát tanúságtételük? Angolul írták szövegeiket vagy franciául? Az előbbi lehetőség nem túl valószínű, az utóbbinak pedig nincs nyoma, fordítójuk nincs feltüntetve.**

* Lehetséges, hogy a festő nem ismerte Stein róla írt portréját, amely az 1922-es FÖLDRAJZ ÉS SZÍNDRABOK című kötetben jelent meg fél évtizeddel a *transzition* indulása előtt. Am ha ismert is, aligha ismert magára a BRAQUE című írásban, mert a sorjázó szavak ugyan értelmesek, de összekapcsolásuk többnyire igencsak talányos.

** A dolog Steinnek is szemet szűrt. A Toklas-önéletrajz megjelenését követő időszokról írt könyvében, a MINDENKI ÖNÉLETRAJZ-ban azon morfondírozik, hogy Braque, aki nem tud angolul, miképpen írhatta a neve alatt megjelent szöveget. Hangütése ironikus és csipkelődő – ellentétben a TANÚSÁGTÉTEL humortalan szigorával –, nem érezni benne indulatot vagy sértettséget. Itt jegyzem meg, hogy Stein, „megalomániája” ellenére, kedélyesen és nagyvonalúan reagált az őt ért támadásokra. Wyndham Lewisről például, aki csöppet sem kímélte (lásd: Wyndham Lewis: GERTRUDE STEIN PRÓZA-DALA, in: *Nappali ház*, 1996/3. 30–32.), azt olvashatjuk a Toklas-önéletrajzban, hogy „*Gertrude Stein meglehetősen kedvelte*”. E szavakat persze nem kell feltétlenül készpénznek vennünk, s már csak azért is van bennük egy humoros csavar, mert Lewis egyáltalán nem volt szeretetre méltó figura, hanem igazi paranoiás, elviselhetetlen alak.

Matisse szövegében mindazonáltal van két zárójeles mondat, amely nyilvánvalóan mástól, egy meg nem nevezett kivonatolótól és/vagy fordítótól származik, akiben alighanem Jolast kell sejtenuünk. Ha pedig így van, szerepe nem merül ki abban, hogy közli a TANÚSÁGTÉTEL írásait, és bevezetőjében összegzi őket: e szövegek tőle kapják végleges formájukat is, s ez némiképp megmagyarázza említett összhangjukat. Ezzel nem azt akarom sugallni, hogy Jolas írta őket, még csak nem is azt, hogy kapóra jöttek neki, mert általuk mondhatta el a magáét. Épp ellenkezőleg: abban voltak segítségére, hogy elhallgasson valamit. Mert míg a többiek valóban nem vagy csak hírből ismerték Stein korábbi írásait, Jolasról ez aligha mondható el. Ő nemcsak hogy ismerte, de lapjában nagy hangsúllyal szerepeltette is őket. Mostani érvénytelenné nyilvánításuk tehát mintegy visszamenőleg saját szerkesztői tevékenységét is minősítette. A szükség-szerűnek látszó önkritikát Jolas úgy kerülte el, hogy egyszerűen hallgatott a művekről, mintha létezésükről sem tudna. Ezt viszont – s itt kapnak az előbbiek stratégiai jelentőséget – csupán a TANÚSÁGTÉTEL íróinak *nevében* tehette meg.

Bárhogy próbálom is azonban racionalizálni Jolas hallgatását, eljárására nemigen adható magyarázat. Persze Stein műveit végletes nyelvi kísérletezésük miatt korábban is érték bírálatok, és nem is csak konzervatív oldalról. Mindenekelőtt Wyndham Lewis *TIME AND WESTERN MAN*-jének (1927) és Edmund Wilson *AXEL'S CASTLE*-jének (1931) Stein-fejezetére gondolok. Lewis és Wilson ugyan nem az avantgárd tábor értékrendjét képviselte, de mindketten fogékonyak voltak a legújabb irodalmi kísérletekre.* Stein műveiről alkotott ítéletük – ha eltérő mértékben is – elmarasztaló volt ugyan, mégis nagyban hozzájárultak kanonizálásukhoz azzal, hogy a modern irodalom egyik reprezentatív íróját látták benne. A TANÚSÁGTÉTEL újdonsága az volt, hogy mindenesetül kétségbe vonta, sőt nem létezőnek tekintette Stein munkásságát, s ez a gesztus alighanem példa nélküli a művészeti csatározások modern történetében. Ha hozzávesszük ehhez, hogy terjedelme meghaladta az előbbiek írásaiét – még hosszú évekig ez maradt a Stein-irodalom leghosszabb darabja –, szerzőinek illusztris névsorát s azt, hogy az avantgárd kezdeményezések egyik legfőbb orgánumában jelent meg, súlyát aligha becsülhetjük alá.

A különös az, hogy Stein és a *transition* együttműködése, mint mondtam, sokáig felhőtlennek látszott. A húszas évek végén ez volt az író első számú megjelenési fóruma, itt publikált a legtöbbet, miközben számos jele volt annak, hogy a lap is egyik legfontosabb szerzőjének tekinti. Olvasóinak és szerkesztőinek feltétel nélküli nagyrabecsüléséről – Stein stílusát mímelő sorok – tanúskodtak a 8. számban: „*Amikor csak neki tetszik, Gertrude Stein a transition tetszésére bízza írását, és ez tetszik neki, és ez tetszik nekünk.*” A 15. számban pedig – 1929-ben – szokatlan és jelentőségteljes gesztusként irodalmi munkásságának teljes bibliográfiáját közölték, amely a megjelentek mellett kiadatlan (!) írásait is tartalmazta.

Stein tehát azért szerepelhetett kiemelt szerzőként a lapban, mert ekkorra már megvolt a maga kétségbevonhatatlan tekintélye és tábora az avantgárd irodalom körében. A *transition* mégis lényeges szerepet játszott munkásságának meg- és elismertetésében.

* Talán furcsa fogékonyságról beszélni Lewis esetében, aki nemcsak Steint bírálta, de a húszas-harmincas években a kortárs irodalom (képzőművészet, filozófia) első számú ellenségének számított, és célpontjai közé tartozott többek között Joyce, D. H. Lawrence, Virginia Woolf, Hemingway, no meg két barátja, Eliot és Pound is. A modern művészet ezen elfogult és szenvedélyes bírálata mindazonáltal nincs híján a kifinomultságnak, s a háttérben álló művészetszemlélet egyedülálló helyet jelöl ki Lewis számára a modern érzékenység történetében.

A nagy többség ugyanis változatlanul nem tudott mit kezdeni műveivel. A *transition*ben közölt első írására adott alábbi olvasói reakció még mindig tipikusnak volt mondható: „Kötelességünknek érezvén, hogy Miss Stein An Elucidation-jét (mind eredeti formájában, mind javított változatában) elolvassuk, ezt meg is tettük, majd szétszabdaltuk a mellékletet és magát a lapot is, és a lapokat más sorrendben illesztettük össze. Mivel így sem volt semmi értelme, megint szétszabdaltuk mindkét változatot, majd írólapokra ragasztottuk részeit, és egy magas lépcső tetejéről lehajítottuk az egész paksamétát. Ezután összeszedtük a lapokat abban a sorrendben, ahogy földet értek, de a szavaknak, pedig mind rendes szavak voltak, így sem volt semmi értelmük, úgyhogy felhagytunk a további próbálkozással.” Stein említett műve hibásan jelent meg a *transition* első számában, mivel a szedők összekeverték az oldalak sorrendjét, ezért aztán a teljes, korrigált szöveget a szerző kérésére külön mellékletben is kiadták. Ezt a technikai természetű zavart az tette valóban mulatságossá, hogy az írás címe egyfajta magyarázatot ígért ugyan, kalauzt műveinek olvasásához és megértéséhez, ténylegesen azonban csupán hermetikus írásmódjára adott újabb példát. Így aztán vajmi keveset számított, hogy az oldalak milyen sorrendben követik egymást: így is, úgy is érthetetlennek hatottak. Az *An Elucidation* várt megvilágító magyarázata helyett a szedők ügyetlenkedése inkább erre a tényre világított rá, és a *Boston Transcript* idézett cikkírója annak rendje és módja szerint ki is figurázta a dolgot. Csakhogy – s számomra itt ez az érdekes – a *transition* szerkesztőit ez egy csöppet sem zavarta. Olyannyira nem, hogy amikor a korábbi számok elmarasztaló kritikáiból szemezgetve önreklámot állítottak össze, hogy közöljék lapjukban, ezt is belevették.

Stein szereplése tehát a *transition*ben melléklettel indult, és melléklettel fejeződött be. Míg azonban az előbbit az olvasók jó része érthetetlennek találta, Jolasék pedig kiálltak mellette, a Toklas-könyv széles körű sikere után éppen ők mondták rá Steinre, hogy nem értett meg semmit.

Míntha minden maradt volna a régiiben, csupán a pozíciók fordultak meg 180 fokkal, vagyis helycsere történt. Ez a különös szimmetria arra késztet, hogy a kétfajta elutasítás között mégiscsak valamiféle megfelelést keressek. Ha viszont ugyanannak a dolognak a két oldalával állunk szemben, akkor a „nem értett meg semmit” mondhatni nem egyéb, mint az „érthetlenség” vádjának visszája. Csábító feltevés, mégsem könnyű közös nevezőre hozni a kettőt, hiszen Stein műveinek érthetlenségét Jolas sohasem nehezményezte, már csak azért sem, mert úgy vélte, hogy a nyelvi konvenciók megkötik a képzeletet, s az írónak jogában áll saját képére formálnia nyelvi anyagát, fittyet hányva a nyelvtani és szintaktikai szabályoknak. Ebbe az elképzelésbe Stein is beleillett, hiszen kétségkívül szabadon bánt szövegeiben a nyelvtannal, új nyelvet kívánt alkotni, egyfajta laboratóriumi angolt, amelyet nem köt a múlt terhe.*

Jolas a folyóirat egyik első programcikkében Steint még Joyce, Hart Crane, Aragon és Breton előtt, elsőként említi azok között, akiktől „új szavakat, új absztrakciókat, új hieroglifákat, új szimbólumokat és új mítoszokat” várhatunk. Később azonban mind nyilvánvalóbbá vált, hogy mindezeket Steintől hiába várja. Jolas egyre-másra adta ki a kiáltványokat, egy új irodalom hangzatos hívószavait – „a szó forradalma”, „a szintetista világegyetem”, „az érzékek evolúciója”, „a misztikus logosz laboratóriuma” –, amelyek egy új emberkép mind nagyszabásúbb elképzelését körvonalazták. Amikor a *transition* más-

* Ahhoz, hogy Stein olyan angol nyelvet alakítson ki, mely csakis a sajátja, nagyban hozzájárult az őt körülvevő nyelvi közeg idegen volta. Már csak azért sem törekedett tehát a francia nyelv minél teljesebb elsajátítására, mert úgy érezte, ezzel azt a nyelvi elszigeteltséget oldaná, mely irodalmi nyelvét mintegy leválasztotta anyanyelvéről s vele együtt az angol nyelv egész kultúrájáról.

fél évnyi kihagyás után, 1932 márciusában újraindult, borítóján „*Az orfikus teremtés nemzetközi műhelye*”-ként határozta meg magát. Benne az újabb manifesztum – A KÖLTÉSZET VERTIKÁLIS –, mely a mindennapi valóság laposságai helyett olyan új mitologikus realitás létrehozását szorgalmazta, amely a mélység és magasság vertikuma mentén az emberen belüli és az emberen túli felé tapogatózik. Ez volt egyébként az utolsó szám, amelyben Stein írással szerepelt. A következőben a vertikális jelző vertigrálásra változott, utalásképpen a szent Grál keresésére s arra, hogy lapját Jolas immár mindenestül a misztikus logosz általi megvilágosodás útjára kívánta terelni. A TANÚSÁGTÉTEL GERTRUDE STEIN ELLEN a következő, ismét hosszú szünet után kiadott szám mellélete volt.

Azzal párhuzamosan tehát, ahogy Jolas irodalomeszménye mind ezoterikusabb és mind egyetemesebb színt öltött, Stein művei egyre inkább korlátozottnak és szűk körűnek tűntek számára. Jolas úgy vélte, hogy az író célja a tudat kitágítása a nyelv teremtőereje révén, hogy a képzelet nevében a nyelv szabta korlátok áthághatók, s áthágásuk utat nyit a mítoszok, a természetfölötti, az álom mint a tiszta képzelet megnyilvánulása felé. Stein szövegeit olvasva viszont inkább az lehetett a benyomása, hogy itt valaki újra és újra beleütközik a nyelv korlátaiba. Az ismétlés – amely oly jellemző rájuk – sem más, mint folytonos nekirugaszkodás, melyben mindig érezni a nyelv ellenállását. Szövegei nem lázas nyelvi expedíciót kínáltak a (kollektív) tudattalan éjszakájába, mint a szürrealistáké, és nem is tudós allúziókkal és szópakkokkal telezsúfolt kultúrtörténeti körutazást, mint Joyce WORK IN PROGRESS-e. Ráadásul írásaitól távol állt bármiféle univerzalitásigény.* Műveinek érthetlensége nem a szavak már-már felfoghatatlan mélyértelműségének másik oldala, semmi köze az ihletettség vagy a beavatottság tudatállapotához. Ha a köznapi kommunikációban azért ismételtünk el valamit, mert elsőre nem értettük, az ismétlésnek ez a köznapi funkciója Stein szövegeinek érthetlenségében találja meg a maga visszhangját. Szövegei nem lépik túl a köznapi olvasó léptékét, és enigmatikusságuk ellenére valamiképpen egyszerűek,** földhözragadtak. A szavak próbálgatásában, cserélgetésében, illesztésében és ismétlésében nála mindig van valami a gyerekek játékanak elmélyült babrálásából.

Ezek az írások mentesek minden túlfűtöttségtől, mintha a józanság fuvallatát éreznék bennük, a szavakat átmetező értelem hűvösét, miközben talányosak maradnak. Ez a kettősség óhatatlanul humoros hatást kelt, és egyfajta cinkosságot teremt az olvasóval: írásainak érthetlensége nem ellene irányul. Stein aligha értett egyet a szó forradalmát meghirdető Jolas kiáltványának utolsó pontjával, amely így szólt: „*Le az átlagolvasóval!*”

Kísérleti szövegeinek nyelvi aprómunkája, monoton szószéletelése és szószaporítása távol állt azoktól, akik a művészet mint afféle szigorú tudomány megteremtésén fáradoztak. Számukra az avantgárd irodalom sokszor emlegetett érthetlensége nem az értelem hiányát jelentette, hanem az értelem aszkézisét, tudatos és elszánt lemondást a köznapi értelemről. Ha tehát Jolas úgy vélte, hogy Stein nem értett meg semmit korának művészeti törekvéseiből, akkor műveit nem az értelem, hanem e tudatos

* Stein mindig az individuum álláspontjára helyezkedett, és a rajta túlmutató problémák iránt már-már botrányos értetlenséget mutatott. Erről tanúskodik A METAANTROPOLÓGIAI KRÍZIS címet viselő körkérdésre adott válasza a *transition* 21. számában, amely egyúttal utolsó szereplése a lapban, akárcsak egyik legutolsó írása, az 1945-ben született MEGJEGYZÉSEK AZ ATOMBOMBÁRÓL. (Lásd: *Nappali ház*, 1996/3. 39.)

** „*Jegyezzék meg: az »egyszerűség« – badarság. Minden nagy művész bonyolult. Egyszerű a Saturday Evening Post.*” Ezt Nabokov írta Tolsztojról, és bizonyára igaza is van. De akkor mit gondoljunk arról, hogy Stein egyik legfőbb vágya az volt, hogy a *Saturday Evening Post*-ban megjelenjen – és végül sikerült is neki.

ság – a tudat tudatos kitágításának – hiánya miatt marasztalta el. Mindez olyan mozzanatra irányítja rá a figyelmet, amely az „érthetlenség” ismerős vádjából hiányzik: a szellemi fölény érzetére. Ha Matisse-nak, Braque-nak és Salmonnak az volt a benyomása, hogy Stein azért nem értett meg semmit, mert a franciát csak konyhaszinten beszélté, Jolas Stein irodalmi nyelvét sajátos köznapisága és korlátoltsága miatt tekintette egyfajta konyhanyelvnek. Ez a konyhakapcsolat – amely elválaszthatatlan attól, hogy Stein nő – persze önmagában még nem jelent elmarasztalást. Az író nő szavakkal való bánásmódja Sherwood Andersont is a gyerekkorában látott, konyháikban szorgoskodó háziasszonyokra emlékeztette, s nála ez az asszociáció pozitív felhangot kapott egy 1922-ben született szép írásában.*

A TANÚSÁGTÉTEL szerzőinek egybehangzó ítéletét azonban, úgy tűnik, a férfiak nőkkel szembeni sztereotipikus vádja is átszínezi. Ezt igazából nem is az jelzi, hogy a „nem értett meg semmit” kitélt mind az öt férfi szerzőjénél megtaláljuk, hanem ennek ellenpróbája. Az, hogy az egyedüli nő, Maria Jolas szövegéből hiányzik ez a motívum és vele együtt bármilyen más, szellemi fölényre utaló mozzanat is. Ő az egyetlen továbbá, aki Stein kísérleti műveiről sem feledkezik meg, sőt bizonyos elismeréssel beszél róluk. Az ő tárgyilagos, illetve az öt másik szerző lekezelő hangütésének feltűnő különbségére, úgy tűnik, egyszerűen nemük különbsége ad némi magyarázatot. Ráadásul az utóbbiak tipikus férfireakciójának van egy korai előképe Stein élettörténetében. Bátyja, Leo Stein, akivel Gertrude együtt élt Párizsban – s aki sokáig afféle szellemi vezetője és képvásárlásaik kezdeményezője volt –, egyáltalán nem vette komolyan húga írói próbálkozásait. Értelmetlen zagyvaságnak tartotta őket, s ezt azzal hozta összefüggésbe, hogy húga képtelen a logikus gondolkodásra, nincs tisztában a szavak jelentésével. „Gertrude és én ellentétei vagyunk egymásnak. Ő alapvetően buta, én alapvetően intelligens vagyok” – írta magabiztosan, s képzelhető, mennyire irritálta húgának „az a mániája, hogy zseninek képzele magát”. Mindennek jelentős szerepe volt elhidegülésükben, Leo elköltözésében és abban, hogy helyét a házban egy megértő társ, Alice Toklas töltötte be, akivel szemben sok tekintetben immár maga Stein játszhatta el a férfi szerepét. Leo véleményét a Toklas-önéletrajz sem ingatta meg, s megint csak húga „ostobaságán” élcelődött a könyv ama passzusa kapcsán, mely szerint Stein mondatai sokat köszönhetnek annak a ritmusnak, ahogy kutyája a vizet lefetyelte.

A szakítás retorikája mindenesetre feltűnő hasonlóságot mutat Leo és a TANÚSÁGTÉTEL szerzői között. Míg az előbbi összemosta húga eszének vélt tompaságát írásainak homályosságával, az utóbbiak a Toklas-önéletrajzból olvasták ki azt, hogy Stein nem értett meg semmit kora művészeti törekvéseiből, hogy aztán visszavetítsék korábbi műveire.

Végső soron Leo és a TANÚSÁGTÉTEL szerzői is azt a benyomást keltették, hogy Stein kísérleti szövegeinek karaktere nem különbözik gyökeresen a Toklas-önéletrajzétól. Az előbbieket köznapiságát hangsúlyozva bizonyos fokig én is egymáshoz közelítettem őket, és a köztük levő kontinuitást sugalltam akkor is, amikor Jolas és Stein viszonyának alakulásáról azt mondtam, hogy irodalomeszményük különbsége fokozatosan került felszínre, s csak a Toklas-önéletrajz megjelenésekor vált nyílt ellentété.

A Toklas-önéletrajz hangütése mindazonáltal merőben eltért addigi műveitől, melyek nyelvi türelemjátékai ugyancsak próbára tették olvasóit. Jolas azonban, úgy tű-

* A TANÚSÁGTÉTEL-ben Tzara a Toklas-önéletrajz kapcsán utal gúnyosan Stein „irodalmi konyhatitkaira”. Mindeme konyhatársítások iróniáját az adja, hogy Stein nemigen tette be a lábát valóságos konyhájukba, a főzés a „feleség”, Alice dolga volt, aki egyébként „önéletrajza” után több szakácskönyvet is írt.

nik, épp a Toklas-könyv fesztelen hangvételi prózáját olvasva veszette el minden türelmét. Mintha a nyelvi kísérkezés minden formája elfogadható vagy tolerálható lett volna számára, csak egyvalami nem: ha egy szöveg nem gördít különösebb gátat az olvasás elé. Az avantgárd művészet aszketikus papjainak arra a megrögződésére ismerhetünk ebben, mely szerint a figyelem felkeltésének széles körben hatásos formái szűkséggéppen valamilyen elmélyültebb figyelem hiányáról tanúskodnak. Vagyis semmit sem néznek olyan rossz szemmel, mint a közönségsikert, ami eleve könnyűnek találattatik. Márpedig Steinnek a Toklas-önéletrajz volt az első könyve, amelyik közönségsikert aratott. Az amerikai kiadás több mint ötezer példányát kilenc nap alatt elkapkodták, s az angolt már 1934-ben követte a francia, néhány évvel később pedig az olasz.*

Nos, azt hiszem, nemcsak és talán nem is elsősorban a könyv kifogásolt kitételei, hanem sikere volt az, ami korábbi műveit Jolas és társai szemében érvénytelenítette, olyannyira, hogy teljesen meg is feledkeztek róluk, mintha a Toklas-önéletrajz sikere egyszerre törölte volna ki őket az emlékezetükből és a modern művészet történetéből. Úgy vélték, hogy aki képes volt ezt a könyvet megírni – amely Tzara szerint „*a legalantasabb irodalmi prostitúció eszközeihez idomult*”, sikere pedig a mai „*szellemi élet*” elszegényedéséről tanúskodik –, az nyilvánvalóan nem értett meg semmit a modern művészet nagy forradalmából.

A TANÚSÁGTÉTEL szerzői nem vették észre, vagy inkább nem akarták észrevenni, hogy az önéletrajz hangvételt, sőt pontatlanságait is művészi értelemben legitimálta az, hogy Stein szavait Toklas szájába adta: hiszen a mű fikciója szerint a könyvet nem ő írta, hanem barátnéja. Ez természetessé tette a könyv korábbi művekhez képesti radikális stílusváltását. Ráadásul Toklas szerzőségének illúzióját szolgálta az is, hogy az első kiadás borítóján Stein neve nem volt feltüntetve, s csak a könyv legutolsó oldalán derült ki, hogy mindvégig az ő szövegét olvastuk. Ezzel az irodalmi fogással azonban a TANÚSÁGTÉTEL szerzői nem sokat törődtek, mégpedig azért nem, mert a könyvet nem irodalmi műnek tekintették, hanem dokumentumnak.

Tzara úgy emlegeti, mintha valami jogi ügyirat volna, amelynek „*hatalmas apparátusa*” Stein zsenialitásának „*dokumentálására*” szolgál. Ha viszont a Toklas-önéletrajz dokumentum, akkor a TANÚSÁGTÉTEL szerzőinek személyes emlékei is különös jelentőséget kapnak. Láttuk, hogy Jolas az ő szövegeiket nevezi „*dokumentumok*”-nak. Tanúként szólnak meg tehát, visszaemlékezésük egyfajta bizonyíték rangjára emelkedik: tanúvallomássá lesz. Helyreigazításaik egy bizonyítási eljárásba illeszkednek. Ebben az összefüggésben válik igazán beszédessé a pamfletjük címében szereplő *testimony* szó, s az, hogy Jolas ugyanezt használja a Toklas-könyvre is. Az olvasónak az az érzése, hogy egy bírósági tárgyalás kellős közepébe csöppent.

A TANÚSÁGTÉTEL-ből egy irodalmi per forgatókönyve rajzolódik ki előttünk, amelyet azonban nem koncepció volt, hanem a koncepció hiánya tesz figyelemre méltóvá.

* A siker nyomán Bennett Cerf, az egyik legnagyobb amerikai kiadó, a Random House első embere felajánlotta Steinnek, hogy minden évben megjeleneti egy könyvét, ha közben megírja önéletrajzának folytatását is. Így látott napvilágot 1935-ben a LECTURES IN AMERICA, 1936-ban pedig a THE GEOGRAPHICAL HISTORY OF AMERICA OR THE RELATION OF THE HUMAN NATURE TO THE HUMAN MIND. Bár ezekben a műveiben Stein saját írásai és az olvasók kapcsolatát tartotta szem előtt, az utóbbi fülszövegében Cerf ezt írta: „*Fogalmam sincs, miről beszél Miss Stein. Még a címet sem értem. Miss Stein szerint azért, mert ostoba vagyok.*” S ha e megfogalmazás legalább annyira reklámfogás volt, mint elhatárolódás, a gyümölcsözönek ígérkező munkakapcsolatnak a MINDENKI ÖNÉLETRAJZA után vége szakadt. A beígért folytatás ugyanis korántsem volt olyan könnyen emészthető, mint elődje, s így a Toklas-önéletrajz Stein első és egyetlen bestsellere maradt.

Mert szerzői azt a hatást keltik ugyan, mintha eskü alatt vallanának, valójában inkább csak esküdöznek, s becsületszóra kell elhinnünk azt, amit mondanak. S miközben pedantériájuk egy tényállás alátámasztására szolgál, ennek az alátámasztásnak nincs semmi alapja. Hiszen abból, hogy a könyvben vannak tárgyi tévedések, semmiképpen sem következik az, amit egy következtetés szigorával mindannyian kinyilatkoztatnak: nevezetesen, hogy Stein nem értett semmit kora művészi forradalmából. Mivelhogy ennek a forradalomnak nem egyszerűen tanúja, hanem tevékeny részese volt.

Műveire azonban éppen hermetikus jellegük miatt aligha lehetett sokat rábizonyítani. A fogódzók hiánya, amellyel az avantgárd művészet befogadója szembesülni kényszerül, bírálóit is némiképp eszköztelemné teszi, igencsak megnehezítve a művek érvelő elutasítását.*

Ezért keresgélnek a TANÚSÁGTÉTEL GERTRUDE STEIN ELLEN szerzői ott, ahol fogást találnak, szinte fellélegezve, hogy a Toklas-önéletrajz olyan terepet kínál számukra, ahol lehetséges a helyreigazítás. Ahol van mérce. Ahol tényszerűen tetten érhető valami. Ahol bizonyítható az igazság.

Csakhogy rajtuk kívül aligha gondolta bárki is, hogy a Toklas-önéletrajz Stein zsenialitásának bizonyítására hivatott. Még csak azt sem bizonyította, hogy az avantgárd művészet és a közönségsiker között lehetséges volna az átjárás. Változatlanul igaz maradt az, amit a könyv részleteit kötetbeli megjelenése előtt közlő magazin szerkesztője alig egy évvel korábban írt Stein sokadik, visszaküldött szövegének kíséretében: „*Két különböző világban élünk. Lehet, hogy az öné a jó, a szép és az igaz székhelye, de ha ezt fátyol fedi előlünk, nem ismerhetünk rájuk.*”

Tóth Erzsébet

NYÁR, BORGES-UTCÁK

Ünnep, mint mindig, csöndes és jeltelen.
Igazából nem mertem senkire se nézni.
Féltettem titkomat, hogy megszökne szemem
sugarával. Így ringatóztam, suhantam át
a napokon. Várj, várj, a világ még nincs

folkészülve erre. Mint a mesében, hoztál
is ajándékot, meg nem is. Magamhoz öleltem,
a „nem”-ről egyelőre nem vettem tudomást,
azzal majd később foglalkozunk, de az
„igen” nem tűr halasztást, könnyen fakép-

* Stein műveit érthetlenségük miatt bírálni kicsit olyan, mintha repetitív műveit azért bírálná valaki, mert túl sok bennük az ismétlés, mert elolvasásuk nem éri meg a fáradságot, mert elalszunk rajtuk, mert: „*Stein hosszú, az élet rövid.*” Mindez ugyanis – bármennyire szívünkéből szóljon – kritikai érvnek teljesen hasznavethetlen: nem a kritika, hanem a szatíra körébe tartozik. Ugyanígy Wyndham Lewis írásait sem szorosan vett bírálatként, hanem szatíráként méltányolhatjuk igazán.

nél hagy, nagyképű, gőgös jószág. Nyár van,
nesze semmi, április bolondja. Ránézhetek
már mindenkire. Azt a nagy semmit, amit tőled
kaptam, visszanézhetem nyugodtan már a
világra. Cinkosom lett a hirtelen

ránk zuhant nyár, a Kövér Lajos utca egyik
kertjében két szamár álldogált, mintha
csak rám vártak volna, de azért voltak
kétségeim, „Nézd, ez bolond, hozzánk beszél,
nem látja, hogy szamarak vagyunk?” – nézett

egyikre a másik, miután megelégette tekinte-
tem. De látom, számárcák, csak éppen néha
nem lehet a napot estig *kírtartani*. Elomlások
következnek, rám dől az összetákolt,
rosszul tartott nap. S akkor jöttetek ti,

csacsik. Még mondja valaki, hogy nem mi
tartjuk vállainkon a napot. Gyönge vállainkon
alma délutánok. Hogy kemény maradjon a hús.
Hogy almakemény hús maradjon. Odébb álltam.
Melletted sem volt már hely. Csak élj még

egy kicsit, kérlek. Akárhogy is. Hiszen an-
gyalok száguldoztak, ütköztek, karamboloztak
a telefonban, ha mi egyszer – nem egyszer –
úgymond beszélgetésbe fogtunk. Szálltak
hangunkkal, hallgatásunkkal, más dolguk nem

lévén. Gyakran hasukat fogták neveltükben
gyerekségeinken, vagy sírtak sorsunkon bánatuk-
ban, s hogy nem segíthetnek rajtunk. Estére
szárnyaik összevissza lógtak. Efféle
pásztorórákat többé nem bonyolítunk, mondták

mindannyiszor, de őket senki nem kérdezte,
szállniuk kellett ismét, szárnyaikat össze-
rendezve. Nem kellett egymáshoz érnünk, mégis
összemorzolták minden porcikánkat. S akkor
így, lassú tűzön, két szavad parázsán

szédelegni át a napokon, hozzá még járni is
kellene, járdogálni, hogy el is múljon, meg is
maradjon. Félek, mire a Test sorra kerülne,
nem lesz már testünk.

Kántor Péter

DURBAN

Költőtalálkozó

Mielőtt az angol fölsiet a színpadra,
a Birodalom már megnyerte a döntő ütközetet,
leverte az ellenálló helyi erőket,
ösvényt vágott az ezerfejű bozótban,
felépítette az impozáns kőerődítményt,
és felvéste kőoszlopokra
a maláriában elhunytak, csatákban elesettek
és a kormányzásban megboldogultak névsorát.
És jöllehet a Birodalom már rég nem létezik,
ez itt egy független köztársaság,
az evidens, hogy mindenki ért angolul,
sőt, az angol a fő nyelv, az iskolákban
angolul tanulják a történelmet a gyerekek,
angolul fogadkoznak a jövőt illetően,
és ha valakinek ahhoz van kedve,
angolul szidja az angolokat,
az angolok pedig, akiknek szintén otthonuk e táj,
ugyancsak angolul bólogatnak a sörük mellett.
De az angolnak, aki fölsiet a színpadra,
mindez talán nem is jut eszébe,
csak hogy most neki kell ösvényt vágnia a bozótban,
neki kell megnyernie a csatát,
neki kell felépítenie az impozáns kőerődítményt,
és hogy ez sikerülni is fog,
természetesen.

A svéd meg akarja mutatni, milyen a svéd.
A svéd szerint a svéd más, mint a nem svéd.
A svédnek humora van – ki hitte volna?
Egy jópofa svéd. A jópofa svéd
előhúzza a zsebéből egy furulyát,
akárha egy hóborította erdei tisztáson,
és eljátszik rajta egy svéd dallamot,
egy csöppet sem humoros svéd dallamot,
a humoros svéd. Romantikus.
Ilyen a svéd? Nagydarab ember,
néha úgy érzi, ő teremtette a világot,
ilyenkor képes elfeledkezni mindenkiről,
máskor viszont aggodalom keríti hatalmába:
Jó lesz ez? Biztos, hogy értem jönnek időben?
És csak töpreng szorongva a nagydarab svéd.

Az ír mindenkit lefőz hazafiságban,
akkor is, ha csak iszik. Az van, hogy az ír
és Írország tökéletesen azonos egymással,
még ha tudjuk is, hogy ilyesmi nem létezik.
Akár egy nő, akinek muszáj hódítania,
ámbar senki se lehet méltó hozzá,
nincs eszköz, amit ne vetne be,
és nincs préda, akit ne szólna le.
Nagy megtiszteltetés egy ír számára itt lenni –
így kezdi az ír, de csak rá kell nézni, és világos:
a dolog épp fordítva értendő:
nagy megtiszteltetés mindenki számára,
hogy ő itt van. Az angolok pedig,
az angolok elvették az írek nyelvét
(igaz, nem használják, de akkor is),
az ír angolul sorolja a bűnöket,
mint a fűszál a réten, annyi a bűn.
Különben szórakoztató, kedves, jó pajtás,
csak a rap-költőt gyűlöli szerfelett,
végül, mint kűr végére hagyott triplalutz,
egy ír népdal csendül fel ajakán.

A magyar tudja, hogy ő a legjobb,
de azt is tudja, hogy Magyarország nem Svájc,
sokan azt hiszik, egy megye Angliában,
legalábbis azóta, hogy széthullott a Monarchia.
Mit mondjon nekik? Hogy nem igazság?!
Finoman jelzi, hogy van anyanyelve.
A magyar nem beszél elnyomásról,
legyen ez ír privilégium s program,
nem énekel, nem is furulyázik,
úgy tesz, mint egy angol, holott nem az.
Szerény és gőgös; ha gratulálnak neki,
érzi, hogy csak egy költőt látnak benne,
de hát nem is akart más lenni soha,
mégis elégedetlenül mosolyog.
Ilyenek a magyarok – mondja a svéd.

Darvasi László

CSANG CSÁSZÁR, A MŰVÉSZEK ÉS AZ AJTÓNÁLLÓ

Miután a fiatal Csang császár letaszította trónjáról hiú és kegyetlen apját, egy valóságos szörnyeteget, fogadalmat tett, hogy uralkodását az emberiség, a jóindulat és a kegyelem gyakorlata fogja kitölteni. A koronázási ünnepségen több szekér liliumvirágot, rózsaszirmot és cseresznyevirágot hintettek az utcák porába, a fák ágain, a paloták tornyain s a tetőkön színes szalagok keringőztek, petárdák durrogásától volt hangos a város, a lusta felhőkötől habzó eget papírsárkányok, szárnyas kígyók, griffmadarak és festett léglabdák díszítették. A tereken hús és zöldség sült, ingyen mérték a pálinkát, a rizst és a cukrot. A nép boldog volt. Az ünnepség fénypontján kihirdették, hogy császári kegyelemben részesítenek több ezer gyilkost, rablót, tolvajt és csalót.

Másnap reggel fura teremtményt találtak a fiatal császár hálósobájának küszöbén. Az állat olyan volt, mint valami hatalmas kutya, csak éppen szárny is lógott teste két oldalán. Szeme vérben forgott, nyálas pofájából hatalmas agyarak meredtek, lábai karmos uszonyokban végződtek. A császár nem tartott a szörnyetegektől. Odahajolt a furcsa lényhez, mire az nyüszíteni kezdett, majd megnyalogatta a kezét. Az udvari papok vezetője, egy vékony arcú, ritkán szóló férfi még aznap délután megérintette sima homlokával a császár lába előtt a trónszőnyeg legkisebb csomóját. Valamilyik isten tette tiszteletét a tegnapi ünnepségen, s talán annyira elszórakozott, hogy itt feledte a kutyáját, mert a szörny, semmi kétség, a Csou-csou szárnyas lények nemzetségéből való égi kutya. Ilyen teremtményekkel terelgetik az istenek a lázadó felhők száműzött hordáit, ilyen szélkutyák ugatják délről északra a fehér viharokat, a kormos havat, a jégesőt és az olyan szeleket, melyek csecsemőket ragadnak el, akik aztán ezekben a szelekben nőnek fel, bennük lesznek férfivá, nővé és öregemberré, és ezekben a szelekbe is temetkeznek.

A fiatal császár úgy mosolygott, hogy remegett a szempillája. Szórakozottan vakargatta a szörnyeteg taréjos tarkóját. Ez az égi kutya volt az első szörnyetege. Megvágott arcú, tehát mindig mosolygó hszüingnu rabszolgákkal külön rezidenciát, fényűző palotát emeltetett neki. Csang császár a szörnyetegeket játéknak, mesének tartotta. Ami más halandót borzalommal és rémülettel töltött el, őt kíváncsivá tette, akár egy tudatlan gyermeket, ki a megvágott ujjának sebéből csordogáló vért figyelni elragadtatottan, s közben megfeledkezik a fájdalomról. Mint akinek fogalma sincs arról, mi a veszély. A császár egyszer szórakozottan odasétált egy toporzékoló nőstény elefánt elé. Az állattól néhány pillanattal előbb ragadták el kéthetes borját, hogy puha talpából, ormányából és szívéből ingyencséget főzzenek az összehívott birodalmi adószakértőknek, kiket a császár a terhek csökkentésére igyekezett rávenni.

Gyűjteni kezdte a szörnyetegeket, rémlényeket, a természet tévedéseit, a monstrokokat. Volt például mongóliai halálférge. Ez a csaknem egyméteres, sötétvörös és nagyon ritka szörny olyan mérget köpött, amely azonnal kioltotta az emberi életet, s a farkán végződő csápok úgy ráztak, mint a villám. Egy déltengeri kalózkirály éneklő kék tigris küldött neki. A Jáva-szigetek fejedelme ördögmadárral ajándékozta meg,

ez a szárnyas lény mintha a sas és a bagoly keveréke lett volna, csak sokkal méretesebb volt, és emberi jajgatással jelezte a halál közeledtét. Volt cucsinkokója, négy virágzó ananászszigetért cserélte. Ez a japán taréjas kígyó méregzöld és aljassárga bőrrel, megátkozással fölérő tekintettel és halálos marással bírt. Keletről zabolátlan unikornissal lepte meg egy akháj világutazó. Volt törpesárkánya Indiából, kétfejű fehér medvéje a Hszüingnu Birodalom északi határának túloldaláról, volt rézagyaras elefántja, orrszarvúja, afrikai gyilkos kutyája, krokodilja, selyemkeselyűje, ez a ragadozó madár kizárólag a selyemút elhullt vándorainak nyelvvel táplálta magát és kicsinyeit, s ezért olyan mesékről tudott, melyek a világ kezdetétől indultak és a világ legvégéig értek.

A császár arra a szumátrai óriásteknőcre volt a legbüszkébb, amelynek kékesbarna páncélján egy gyermekisten lábnyoma fehérlett. E talpacska nyoma a páncéllal együtt növekedett évről évre, így bizonyítva azt a sokat vitatott föltételezést, hogy magukat az isteneket is kikezdi az idő. Hiszen ha a nyomuk a világ szövetén növekszik, egyúttal öregszik is. És ami nő, az meghal végül. Ebből az okoskodásból pedig az következik, hogy a halál a legnagyobb.

A császár gyakorta látogatta szörnyeinek palotáját. Ő volt az egyetlen ember, akit a mongóliai halálféreg nem bántott. Nyugodtan beszélgethetett a Jangce homokjával fölhintett terembe, melynek ablakában világtalan fekete fiú fuvolázott. A császár leült a homokmedence szélén elhelyezett teveszőr számolyra, s lába mellett csakhamar remegni kezdett a homok, majd a halálféreg óvatosan a bokája köré tekeredett. A kék tigris a kezéből falta a kecskehúst, s még ilyenkor is dúdolt. A vad unikornis meghajtottotta előtte hatalmas, loboncos fejét, s hagyta, hogy tekergő szarvát vakargassa, miközben az állat azoknak a szüzeknek a nevét sorolta hörögve, dadogva és boldogan, kiknek szívét átdöfte már.

Mindeközben a birodalom ügyei haladtak. Tavasszal virágba borultak a völgyek, máshol súlyos árvizek pusztítottak, hó hullott szerte a birodalomban, gyakorta ellenség tört át a falakon, szellemek és démonok leptek el szent ligeteket, olykor pedig összeesküvést lepleztek le. Csang császár nem volt nagyravágyó. Am ahogy ígérte, nem lett vérengző uralkodó. Tartózkodott a fölösleges kegyetlenségektől, ellenfeleinek gyakorta megbocsátott, az étkezésben és a szerelmi életben mértéket tartott. Intó példaként lebegett előtte az iszákos és ópiumfüggő, a könyvégető uralkodók végtelen sora, kik annyi boldogtalanságot és tudatlanságot hoztak a népre, bajt az országra. Becsben tartotta a művészeket. Ő maga is írt verseket, s ha ünnepnapokon kiállt a nép elé, nemcsak szép kiejtéssel, de bölcsen is beszélt. Szabad idejében gyakorta tájképeket festett, nem is ügyetlenül. Néha mégis oly kielégítetlennek érezte magát, hogy szinte fulladozott. Teste verejtékben úszott, zihálva lélegzett. Mintha keserű gyökerekkel döfték volna át a lelkét. De a gyötrelemtől és szenvedéstől kilehelt lég, mely ajkán keresztül szobájának a terébe jutott, már finom piheként lebegett tovább.

Az ajtónállót Cseng vejnek hívták, és nem lehetett tudni róla semmi jellegzeteset, hogy jó avagy rossz ember, szeret-e vagy inkább gyűlöl. Természetesen tökéletesen megbízható volt, hiszen ajtónálló volt. Százezer jelölt közül választották ki. Cseng vej napokig visszatartotta a pislantását, nem fogott rajta a viperaméreg, a hazugság méze, a nő pillantása, és tökéletes hallása volt. A császár soha nem szólt hozzá, tekintetének figyelmével soha nem illette. Miért is tette volna, hiszen egy őrszem olyasféle tartozéka a palotának, mint a szőnyeg, az ablakon beömlő keleti fény vagy a szolgálólányok reggeli testillata. Cseng vej lassan tíz éve teljesítette az ajtónállás szolgálatát, s nem kapott sem jó szót, sem feddést, nem dicsérték meg, de nem is várt ilyesmit, még

akkor sem, amikor egy különlegesen veszélyes démont, amely kölyökmacska képében akart besurranni az alvó császárhoz, a lándzsájával döfött torkon. Cseng vej akaratlanul is tudója volt a császár szenvedésének. Nem engedte a szabadba a pelyheket. Eléjük állt, s nagyra tátotta a száját. A pelyheket a nyelve alá rejtve vitte fel az őrség száláshelyére, és a vánkosába rakta őket.

A császár azon a májusi délelőttön is a szörnyek palotájába tartott, amikor ismerős hangokat hallott. Valóban igaz lenne, gondolta éppen, hogy az istenek öregszenek? Mert aki öregszik, akin barázdát, árkot és mély szakadékot váj az idő, meg is hal utóbb. Az embert az istenek teremtették. Az ember öregszik, s az idő tapasztalásával van megátkozva és boldogsággal megáldva. Ha az ember az istenek alkotása, akkor az istenek maguk is öregszenek az emberben. És amikor az ember meghal, vele hal a teremtő istenből is egy darabka.

Szörnyűség!

Ezt gondolta a császár, szörnyűség, mondta hangosan is maga elé, és aztán lassan megemelte a homlokát. A halál lenne a legnagyobb bűn, amit végül el kell követnünk?

Ismerős, nagyon ismerős hangok voltak. Hallotta már a dallamot százszor és ezer-szer. Fátylas, nyári hajnalokon, amikor csiganyáltól fénylett ablakának a párkánya, ezek a hangok csipkedték ki belőle az álmod. Nyugodtan továbbléphetett volna. De a császár megtorpant. Fiatal datolyafa könnyű ágán, éppen az arca magasságában kicsiny veréb billegett. A madár szokatlan szépséggel énekelt. S ahogy ő hallgatta a madárka önfeledt trillázását, ahogyan szembenézett ezzel a semmi kis teremtménnyel, amely nemhogy megijedt volna az ember közelségétől, de még erősebben és lelkesebben dalolt, ahogy bámulta őt Csang császár, olyan érzés töltötte el a lelkét, amelyet nem ismert. Életében először csodálkozott. A madár befejezte az éneket, s könnyedén tovarebbent. A császár sokáig nézte a datolyaágacskát. Eltelt egy óra, és még mindig úgy látta, hogy az ágacska remeg.

Szégyen, mondta végül.

Szégyen, ismételte.

Nem ment többé a szörnyek palotájába, soha többé nem etette tenyeréből a kék tigris, nem simogatta a halálférget, nem játszott a kétfejű medvével, és nem engedte mesélni az unikornist. Elhanyagolt Csou-csou kutyájának fájdalmas nyüszítése oly elviselhetetlen volt, hogy egy hajnalon a szolgák álmokkal megtöltött léggömböket kötöttek a kutyára, és visszaküldték az égbe. A szörny oly régen élt már a földön, hogy elfelejtett repülni.

A császár meglehetett volna, hogy maga próbálkozik meg a feladattal. De nem volt hiú ember. S bár a költészet, a festészet és a zene művelésében nem kevés tehetséget mutatott, eszébe sem jutott, hogy maga írjon dalt vagy fessen képet, ha egyszer bírja és használhatja mások tehetségét. Alig egy hét múltán előtte ültek a birodalom legjobb művészei, költők, zenészek, táncosok és festők, sőt még egy színész is, a főváros legkedveltebb színésze, aki úgy mozgott, mint egy kígyó, és olyan szép volt, mint egy sárkány. Öt éve raboskodott a börtönben, mert az egyik előadásában kigúnyolt egy fukar főhivatalnokot.

A császár kissé körülményesen kezdett beszélni. A művészek némán figyeltek, néha belekortyoltak az eléjük tett frissítő teába, kekszért, almagerendezekért nyúltak. Még nem tudták, mi lesz a feladatuk, fogalmuk sem volt róla, mi lesz a kérdés. Azt sem tudták, hogy Csang császár egy egész hónapra keresztül beszélni fog. Pedig így történt. Az uralkodó mindent elmondott, amit csak tudott arról a néhány pillanatról, amely a

daloló madárka láttán fogta el. Színek, benyomások, élmények és bölcsességek kavargtak szavaiban. Gyermekkorának nagy utazásai, első emlékei, távoli tájak, egy harcmező látványa, apja arcvonásai, amint foglyok kínzását figyeli, egy nő, egy rabszolgánő elnyúló teste, egy sárkány tökéletes rajza, Jen lónak, az alvilág istenének az érintése a karján, ahogy visszahúzza egy szakadék széléről, a démonok legfőbb urának, Csung kujnak a szomorú verse, monstrumok és szörnyetegek leírásai, mindenféle álmok, vágyak, a kormányzás bonyolult, de mégsem lehetetlen ügyei, váratlan politikai nehézségek,

fény,
árnyék,
fény,
árnyék,
halál.

Miután befejezte, sokáig hallgatott, majd bólintott. Erősen zihált. Pihék lebegtek az arca körül.

A művészek egy hetet kaptak arra, hogy létrehozzák a műalkotást, mely hűen és pontosan fejezi ki a császárban megszületett élményt. Kívánságaik szerint kaptak papkurvákat, kasztrált fiúkat, ételt és italt, ópiumpipákat. A császár arra is fölhívta a figyelmüket, hogy ha nem sikerülne a művészet eszközeivel megragadni azt, amit ő legjobb tudomása szerint elmondott, akkor nem éri bántódás őket, mert bár olykor a halál árnyékában születnek meg a legszebb dallamok és verssorok, ő, Csang császár nem híve annak, hogy a költő torkán késsel írja a verseit.

A határidőre mindenki elkészült.

A császári nagytermet elfátyolozták és megáldották. Az uralkodó hallgatott, mozdulatlan arca mintha agyagból lett volna. A művészek sorra bemutatták műveiket. A festők a képeket vitték a császár elé, a költők verseiket szavalták, a táncosok lassú, finom mozdulatokkal ringtak. A császár nem szólt, csak kézfejének finom rebbenése jelezte, ha megunt tanulmányozni az éppen soron lévő rajzot, festményt, vagy ha eltelt egy ének dallamaival. Utoljára a színész következett. Némelyik művész nem kevés ingerültséggel figyelte tökéletes mozdulatait. Tánca oly szép és kifejező volt, hogy többen hallani vélték a madarat. Csönd áradt szerte aztán, mint amikor fátylak szabadulnak el lassan az emberi testről. A színész meghajolt, visszahátrált a helyére, s lassan térdre ereszkedett. A császár zihált. Mindenki azt várta, mond valamit. De ő nem szólt, mozdulatlan arca mérhetetlen fájdalomról és csalódottságról tanúskodott. Egyszerre maguk a művészek is szégyenkezni kezdtek. S amikor a csönd és a mozdulatlanság az elviselhető határig áradt, amikor egyesek üvöltve szerettek volna fölgrani és elrohanni, árnyék mozdult az ajtóban. Cseng vej, az ajtónálló lépett előre, éppen csak megmozdult.

Micsoda egy mozdulat.

Mekkora.

Cseng vej belépett a császár szent lakosztályába, hová soha még. Megtette azt, amit megtenni nem merészség és örület, hanem egyenesen képtelenség volt. Mintha az történe meg, ami nincs, holott mégis volt, hiszen Cseng vej nem csak belépett a császári nagyterembe, de meg is szólította az uralkodót.

Uram, mondta halkán, kérdő hangsúllyal.

A császár bólintott. Egyesek azt mesélték, fölfénylett az arca közben. Mások azt állítják, elsötétült. A császár figyelte Cseng vejt, az ismeretlen ajtónállót, aki lassan meg-

indult, majd pedig a művészek döbrent tekintetétől követve megállt a nagyterem kel-
lős közepén, pelyheket szórt alá, s e fehér szőnyegre terítette a halott madarat, a ki-
csiny verebet, mely egy megszólíthatatlan napon kizárólag a császárnak énekelt. Az aj-
tónálló lassan kiegyenesedett. Úgy mosolyodott el, mint aki zavarban van attól, mi-
lyen egyszerűen old meg egy feladatot, amelybe mindenki más belebukott.

Be akart szállni hozzád, Uram, szólt halkán, majd visszahátrált a helyére.

Antal Balázs

VISSZASZEREZNI EGY NŐT

Darvasi Lászlónak

A dolgok pedig már csak olyanok, folyton furcsán, nyakatekerten alakulnak. Így eshe-
tett meg, hogy egy napon elvesztettem a szívemnek olyannyira kedves selyem hajfo-
natú Baba Katarinát, jóllehet kizárólagos birtokomnak, saját vadászterületemnek
avagy, ahogy errefelé mostanában mondani szokás, magánerdőmnek sohasem tekint-
hettem őt, mint ahogy nem is tekintetem annak sohasem. Egyszerűen egy reggel,
ahogy búcsúzásakor megérintettem gyermekláncfű térdhajlatát, éreztem, Baba Katarina
már nem az enyém. Feküdtem az ágyban, a plafont néztem, s hallgattam a vászon
motozását, ahogy elveszti Baba Katarina testének körvonalát, a pára neszezését, ahogy
a nő utolsó melegsége is kiemelkedik a párnából, a takaróból és a lepedőből, s elillan
a nyitott ablakon át. Persze, ahogy azt már előtte is és utána is sokszor megtettem, meg-
akadályozhattam volna, hogy ez a leheletnyi melegség elszálljon a szobából, ám meg-
bénított a riadalom és a fájdalom. A fájdalom, mely egy nő elvesztésekor bontja ki csí-
ráit az ember bensőjében, hogy aztán rövidesen szárba szökkenve ott ágazzon-bogaz-
zon, míg csak a gyökerét is ki nem plántálják onnan. Ami, valljuk meg, csaknem lehe-
tetlen vállalkozás.

Napjaim akkortájt, mint mindig, egy kaptafára teltek. Nem volt bennük túl sok iz-
galom. Voltaképpen folyton a Baba Katarinával való újabb találkozásra készültem, már
amikor éppen nem együtt voltam vele. Az elejétől fogva tudtam, hogy egy ilyen sza-
bad röptű, vad csalogányt befogni, megszelídíteni csaknem lehetetlen, ezzel nem is
próbálkoztam hát, inkább kőszá, tekergő perceire vadásztam, amelyek közül sikerült
is becserkésznem nem egyet. Azon a reggelen, amikor Baba Katarina elment tőlem, s
én megéreztem, hogy elvesztettem őt, csak feküdtem, s ami nem volt szokásom egyéb-
ként, rágyújtottam az ágyban, a felszálló füst csóváin át a mennyezetet bámultam, és
nem gondoltam semmi különösre. Arra, hogy visszaszerezsem őt, végképp nem, az
majd csak másnap ütött szöget a fejembe. Akkor elhatároztam, mindent megteszek,
hogy Baba Katarina újra az enyém legyen, ha kell, mindennel és mindenkivel leszám-
olok, ami és aki akadályoz ebben. Különben csak fásult és teteszosza öreg vagyok,
akiben nem gyújt lámpást éjszakánként senki, nincs, aki tüzet csiholjon kóbor lehele-
téből, s nincs, aki körbenyaldosná szétfutó körvonalait. De mondom, aznap reggel,

mikor megéreztem, hogy elvesztettem Baba Katarinát, s szokásomtól eltérően az ágyban cigarettáztam, még semmi ilyesmi nem jutott az eszembe.

Napközben aztán jóformán szemernyi időm sem maradt a magam gondjaira, sebeim nyalogatására. A temetőben, ahol az idő tájt gondnokoskodtam, elromlott a nyomókút, nem adott vizet, s én egész álló nap hozzáértő ember után kajtattam a faluban. Hétköznap lévén csak délutánra került elő emberem, de ő sem sok jót tudott mondani. Miután megnézte a szerkezetet, abban maradtunk, hogy a Vízművek karbantartóit kell hívni. Mivel tudtam, bizonyosan beletelik jó néhány napba, mire kiérnek ide, mint ahogy valóban bele is telt, addig saját portámat nyitottam meg a falubeliek előtt, használják csak udvari csapomat nyugodtan, a Templomhegyéről levezető úton az az első ház, tehát nincs épp messze, kutyám sincs, Baba Katarina egyre sűrűsödő látogatásai miatt nemrégiben túladtam rajta. Ez persze rám nézve nyilvánvaló hátrányokkal járt, például mindjárt másnap, amikor hajnalban korán kelő vénasszonyok zörgésére ébredtem, pedig fáradtan, csüggedten kerültem ágyba az este, a keserű tudattal, hogy Baba Katarina, akit aznap reggel veszítettem el, nem látogat meg az éjjel.

A hús örömei pedig már csak olyanok, hogy a léleknek tetszése nem telik bennük. Hosszú idő után azonban valami ürességet és hozzá halkan nyűszítő sajtást éreztem bensőmben, ahogy forgolódtam az ágyban, melyből nem telt el még egy nap, hogy kibomlott Baba Katarina testének fonala. Ráadásul aznap egy falat sem ment le a torokom. Másnap hajnalban, mint már mondtam, a kút csörgése ébresztett. Korán kelő vénasszonyok voltak, akik nem akartak a tűző nyári napon aszalódni, azért jöttek ilyen lehetetlen időpontban. Akkor, úgy hajnalban, arra gondoltam, jó volna, ha minél előbb kijönnének a karbantartók és rendbe hoznák az elromlott szerkentyűt.

Aznap kaptam az első híreket Baba Katarináról azóta, hogy egy nappal korábban elvesztettem őt, munkahelyemen, a temetőben. Nem is tudom már, mire lettem figyelmes, talán a füvek vagy a fák susogták, de az is meglehet, a madarak csiviteltek el nekem. El is határoztam, munkám végeztével ellátogatok a presszóba, hátha hallok még valamit az ügyről. Mire odaértem, már biztosan tudtam, a széles ölü Baba Katarina az előző éjszaka egy férfinál vendégeskedett, s noha nem ütött különösebben szíven a dolog, lévén nem nagy ügy, megesett máskor is, sokszor már, akkor valahogy mégsem igen bírtam egy helyben megmaradni, hallgatni az esetleges gúnyos megjegyzéseket. Nem is időztem hát sokat ott, azonnal a régi takarékpénztár felé vettem az utam, ahol Baba Katarina lakott néhány barátnőjével.

– Hiszen hát szabad léptű őzgida ő, sebesen röpdőső pici kolibri madaracska – mondtam magamnak. Tudtam, miről beszélek, szárnya verdeséséből jócskán kijutott nekem is, persze még azelőtt, hogy elveszítettem őt.

Baba Katarinát nem találtam otthon, lakótársa, Valka Fruzsina fogadott, kinek pillantása elhomályosult, pillája meg-megrebbent, valahányszor rám tekintett. Másoktól is hallottam, nem volna ellenére, ha számba vehetné anyajegyeimet a hátamon. Baba Katarináról semmit nem tudott, de megígérte, jókívánságaimat továbbítja neki.

– És én mikor kereshetném fel? Szívesen becézgetném dereka hajlatát – mondta búcsúzóul, nagy, nedves szemmel.

Aznap éjjel, a Baba Katarina lakásán tett látogatásom után határoztam el, mindent megteszek, hogy Baba Katarina újra az enyém legyen, ha kell, mindennel és mindenkivel leszámolok, ami és aki akadályoz ebben. Különben csak tompa és fanyar öreg lennék, nem volna, aki összefogdosná kóbor pillanataimat, aki vizet fakasztana szemhéjam alól, s aki mézet pergetne vállam hajlatára.

Délután már kimondottan zavart a vénasszonyok állandó csörgése az udvaron. A nyitott ablaknál ültem, magamba roskadva hűvös szobámban, hallottam tekintetük koccanását udvarom sarkaiban, s azt is, hogy egymás közt rólam s portámról sugdolóznak, szúrós megjegyzéseket tesznek viselt dolgaimra, szemérmetlenül. Nem különösebben hatotta meg őket, hogy nagylelkű voltam velük, mikor kutamra engedtem őket. Velem nem törődött senki. Csak ültem vagy álltam, tétován tébláboltam, nem tudtam semmihez hozzáfogni, s ha valaminek nekikezdtem is, már nem tudtam miért, hát abbahagytam. Közben forogni kezdett bennem veszettül a dolog, arra gondoltam, miért hagynám mindezt ennyiben, nem vagyok én sem satnyább, sem alábbvaló senkinél. Addig-addig, míg naplemente tájára eljutottam a nagy elhatározásig, mely később megváltoztatta egész életemet. Tudtam, amire vállalkozom, nem tréfadolog. Erő, kitartás, tiszta fej kell hozzá. Így aztán, hogy haladéktalanul nekikezdhsek, kicsikét vacsoráltam, alaposan megmosakodtam, s az esti krónika után le is feküdtem. Másnap korán kellett kelnem.

– Jóllehet elvesztettem Baba Katarinát, mindez nem ok arra, hogy uralkodjam az életén, ellenőrizzem minden lépését – hoztam föl magam ellen a legnyomósabb érvet, amit csak találtam.

– Nem, nem is ezt fogom tenni – jött a válaszom mindjárt –, hisz Baba Katarina valóban szabad, nem olyan vadul, mint a temető menti cserjésben fészkelő parlagi sasok, hanem olyan finoman, akár a gerlék meg a cinegék.

Hajnalba izgatottságtól reszkető kézzel és gyomorral tuszkoltam magamba valami élelmet. Bár semmi étvágyam nem volt, de mint említettem, tudtam, szükségem lesz minden erőmre. Azt is tudtam, nem lesz könnyű dolgom. A patak medrébe kell simulnom, elviselni, hogy a hegyekből csordogáló hideg esővíz átáztatja ingem, a szél kikezdi nyakamat, a furfangos időjárás koptatja homlokomat. Ismeretséget kell kötnöm nemcsak a madarakkal és a legyekkel, de szorosabbra kell húzni a barátság szálát a fákkal, a füvekkel, a házfalokban tenyésző rágcsálókkel és férgekkel is. Nem elég kiismerem egy asztal vagy egy szék távoli reccsenésének jelentését, de meg kell tanulnom a szél nyelvén is beszélni. Be kell vetnem minden tudományomat, ravaszságomat és fortélyomat, hogy visszaszerezem Baba Katarinát.

Nyomára könnyű volt rábukkannom. Elég volt csak néhány becéző szó, kedveskedő mozdulat, s egy halovány szellő máris hozta illatát a Templomhegye felé. Nemcsak azt tudtam meg, melyik utcába kell mennem, de azt is, melyik házhoz, sőt még a szoba elhelyezkedését is meg tudtam volna mondani, ha épp kíváncsi rá valaki, finom párája oly erősen meglegyintett. A ház előtt várahoztam, a patak partján, s nagyon szerettem volna tudni, mi folyik odabent, de a madaracska, aki a szoba ablakával szemközi ágon ült, ügyet sem vetett rám, akárhogy próbáltam is udvarolni neki. Rövidesen feltűnt azonban Baba Katarina. Hogy elvesztettem, akkor láttam először azóta. Ő persze nem vett észre, hazament, majd munkába indult. Aznap nem volt semmi más dolgom vele, kiballagtam a temetőbe, vártam a karbantartókat, és hallgattam a madarak énekét, hátha rájövök, hogyan kell közelíteni hozzájuk.

Estefelé kókadtan tértem haza. A szerelők nem jöttek, gondoltam, mit nekik egy ilyen kis község, hozzá még a madarakat is hiába figyeltem egész délután. Furcsa népség ez, ahány, annyiféle hóbort. Az egyik folyton csak kapirgál, a másik ide-oda ugrál, mint a kabóca, vagy épp önfeledten füttyörészik, mintha dolga se volna egyéb. Utolsó lehetséges megoldásként régi szomszédomhoz, az eresz alatt lakó füstifecskehez fordultam tanácsért. Vele már jó ideje meleg barátságban voltam, évről évre visszajárt az

eresz alatti hajlékba, így volt időm megismerkedni vele. Beszédese ismerősöm aztán nem egy érdekességet elárult a szárnyas népségről. Azt is tőle tudtam meg, mit tegyek, ha magamhoz akarok édesgetni egy-egy vándormadarat, s hogy mit tegyek, hogy teljesítsék kéréseimet. Végül tehát mégis elégedetten zárhattam a napot, működésem nem volt teljesen hiábavaló.

Másnap, sőt harmadnap is ugyanazt tettem, hajnalban keltem, megkerestem a házat, ahol Baba Katarina vendégeskedett, majd megvártam, míg távozik, s kiballagtam a temetőbe. Ám dacára sikeres működésemmel s annak, hogy sem Baba Katarina, sem más nem vett észre, csak a hajnali szél, ami mellemnek ütözött, meg a fű, amin hasaltam, mégsem kerestem fel egy éjszaka sem a szellős mosolyú Baba Katarina. Igaz, nem is hívtam meg, ahogy az szokás szerint történni szokott, ugyanis azóta, hogy elvesztettem, kerültem Baba Katarinát. Nem mertem sem felkeresni, sem meghívni őt, már attól is elszorult a torkom, mikor rejtékhelyemtől alig karnyújtásnyira elhaladt. Igaz ugyan, egyszer jártam a lakásán, ahol barátnőivel lakott, de ő éppen nem tartózkodott odahaza, s ennek is jó pár napja volt már. Viszont háromnap, akárhogy nézem is, sikertelen ténykedés után tervem változtatásra szorult. Volt időm rágódni rajta, míg a kút mellett, az egyik lépcsőn ülve vártam mindhiába a karbantartókat. Új, fontos barátságokat is megpecsételtem azon az estén. A füvek, akiknek furcsa, susogó nyelvét eddig is megértettem úgy-ahogy, bajom hallatán mellém álltak, s egy rossz szavam sem lehet a tövükben bujkáló zizegő nemzetségre sem, ők is megértettek, s támogatásukról biztosítottak. Friss szövetségeseimmel megerősödve változtattam tehát eredeti elgondolásaimon.

Így aztán másnap már merészebb elképzelésekkel lestem meg, hol töltötte az éjszakát Baba Katarina. Meglehető, szándékom könnyen alantasnak minősíthető, de mint mondtam, keményen elhatároztam, mindent megteszek, hogy Baba Katarina újra az enyém legyen, ha kell, mindennel és mindenkivel leszámolok, ami és aki akadályoz ebben. Különböznék csak kacsi és savanyú öreg lennék, nem volna, aki mintát hímezne ábrázatomra, aki máglyát építene lángoló szemöldökömmre, s aki kihalászna csigaházam belsejéből. Aznap hajnalban a szél Doskó Péter házához vezetett. Az a Doskó, akit én kerestem, hozzám képest még gyerekeMBER volt, öreg szüleivel lakott a nagysoron egy kis barna házban. Hogy Baba Katarina kijött tőle, kikísérte a kapuig, ott rágyújtott, és nézelődni kezdett. Magam úgy tettem, mintha csak éppen arra járnék. Odamentem egész közel hozzá, úgy szólítottam meg.

- Jó reggelt, Péter fiam! Mi rángatott ki téged ilyenkor?
- Jó reggelt! Levegőzők csak, tudja, hogy van.
- Pedig azt mondják, nem épp a legjobb erre a levegő.
- Kik mondják? A pestiek?
- Inkább olyasmiforma emberek mondták ezt, akik értenek hozzá.
- Akkor is csak hülyeség.
- Hát mit csináljunk?
- Aszondom, szívjuk csak tovább nyugodtan.

Amit ezután mondtam neki, attól elmúlt a jókedve. Először nem értette, mit akarok, de aztán elkezdett derengeni neki. Eldobta a bagót, akkor láttam rajta, fölfogta a dolgot. Egy ideig még hümmögött, szúrós szemmel méregetett, de végül nem ütött, csak bólintott, és betakarodott, ám előtte még nekem adta maradék doboz cigijét, amivel, mint lassú dohányos, akár két napig is elfüstölöghetek. Elégedetten távoztam, ifjabb Doskó Péter nem áll már utamba. Pedig kíméletes voltam vele az apja miatt, aki

régen főnököm volt a farkaslyuki bányában. Azt is kiszúrtam, hogy korai szöváltásunk előcsalogatta a szomszédokat, utcabelieket, és ez kedvező volt céljaim szempontjából, mondhatni malmomra hajtotta a vizet. Abban legalábbis biztos voltam, többé a nagysorról nem kap meghívást az aranykösöntyűs Baba Katarina. Viszont dolgom végeztével igyekeznem kellett, nehogy meglásson munkába menet. Mikor meghallottam cipője kopogását, habozás nélkül átrohantam az úttesten, s a patakba vettem magam. Persze igen kellemetlen volt az újabb reggeli lubickolás, de annyi haszonnal járt, hogy megtanultam a hínár, a vízipók és a víz nyelvét is. Ezentúl fürdőzzön bárhol Baba Katarina, arról én rögvest tudomást szerzek.

Dacára a borongós időnek, mely csak néhány órácskára engedte kibukni a napot, kedélyem felhőtlen volt. Éreztem, egész biztosan visszaszerzem a játékos térdkalácsú Baba Katarinát. Még az sem vette el a kedvem, hogy a harangozó megkeresett, és elég goromba szavakkal illetett, amiért hagytam elburjánzani a füvet a temetőben, a templom körül. Persze nem volt igaza, valójában éppen arra a napra terveztem magam is e munkát, de a rossz idő miatt máskorra halasztottam. Csak ezt a harangozónak nem mondtam meg, mert alkoholistának nevezett. Nem haragudtam rá, hiszen, mint mindenki más, én is tudtam, voltaképp azért dühös, mert áramot vezetnek a harangokhoz, ezentúl azok fognak zengetni, neki meg csak a plébánia és a templom takarítása marad, amit nem nagyon szívelt, de azért megválogathatná a szavait igazán, ha velem beszél. Azt ugyan nem mondhatom, hogy nem tudom, merre van a kocsmá, vagy hogy az italárakat és -fajtákat csak hírből ismerem, no de sosem voltam a szeszes italok elkötelezettje, mint annyi más férfiember a falunkban. Arról nem is beszélve, hogy hétvége volt, szabadnap, ilyenkor az egész faluban csak néhány ruhagyári asszony dolgozott, mint Baba Katarina, na meg a harangozó. Még a szerelőktől sem várhattam, hogy most jöjjenek, mint ahogy nem is vártam. Meg aztán újdonsült jó ismerőseim bizalmát sem akartam kockára tenni azzal, hogy rokonaikat földig nyisztelek. Szükségem volt a segítségükre, nemigen szívesen tettem volna ellenükre.

Amúgy a szombat kellemes nap, kedvelem. El lehet nyújtózni, ásítozni, lehet nézni a műsort. Délután esett, kint se lehetett csinálni semmit. Nem bántam. Terveztem, terveztem, terveztem. Már nagyon hiányzott a sima bokájú Baba Katarina.

Vasárnap hajnalban Baba Katarina egy puhány, semmirekellő ember, bizonyos Oszlarek házából jött ki. No, ennek aztán megadtam a magáét rendesen, amúgy isteneseen kívántam neki jó reggelt. Ráértem, nem volt sietős a dolgom. Alaposan megizasztottam az ostoba Oszlareket, s tudtam, ezzel az utcával sem lesz több gondom.

– Muszáj? – kérdezte még sírós hangon.

– Muszáj.

– De tényleg muszáj?

Kis híján könyörgött, de hasztalan. Mondtam már, elhatároztam, mindent megteszek, hogy Baba Katarina újra az enyém legyen, ha kell, mindennel és mindenkivel leszámolok, ami és aki akadályoz ebben. Különben csak ráncos és fancsali öreg lennék, nem volna, aki rendbe szedné a ruhám korcát, aki rá-rálehelne buksi kobakomra, s aki megtömné kedvességgel tubákos szelencém.

Napközben nem vitt rá a lélek, hogy rendbe tegyem a temetőt, inkább csak üldögéltem a napon a Templomhegyére fölfutó lépcsőn. El is bóbiskolhattam, mert arra riadtam föl, hogy Valka Fruzsina nagy, nedves szemek tekint rám, akiről tudvalevő volt, hogy nem volna ellenére, ha megszámolhatná a szőrszálakat a mellkasomon.

– Mikor kereshetném fel? Szívesen elmerengenek tarkója párájában – búgta, s bár nem tudott semmit sem róla, megígérte, átadja jókívánságaimat Baba Katarinának.

Baba Katarina barátnőivel, Valka Fruzsínával, Drenya Terézzel és Balenkó Magdával a községháza során lakott, az orvosi rendelő mellett, a régi takarékpénztár kicsinyke épületében. A magányos nők néhány hónappal ezelőtt sodródtak ide, háború maradvosta déli vidékekről. Némi asszonyi furfanggal és leleménnyel megkapták a használaton kívüli épületet, mely tulajdonképpen egyetlen helyiségből állt, ami alig volt elég négy felnőttnek, de ők dicséretes szerénységet és egyszerűséget tanúsítva húzták meg magukat benne. Állást is kaptak, a ruhagyárban toldoztak-foldoztak egész álló nap, amúgy csendesesen éltek. Hamarosan kiderült, nem utasítják vissza a hozzájuk közeledő férfiember meghívásait, amennyiben kellő tisztelettel viseltetnek irányukban. Hamarosan azonban az is kiderült, hogy akkor sem, ha nem.

Délután akadt még egy furcsa esetem. Egy testes, jókora méh ereszkedett kézfejemre, s morgásából annyit kivettem, ha megmozdulnék, azonnal szűrni kész. Ezt persze mondanom sem kell, nem vettem volna jó néven, megpróbáltam hát jobb belátásra bírni, hisz nem várhatja tőlem, hogy még ha kézfejemem ül is, ne mozduljak. Nehezen indult ismerkedésünk, a méhecske meglehetősen bizalmatlan fajta, mégis sikerült elnyernem rokonszenvét. A végén már szinte sajnáltam, hogy el kellett repülnie, de hát megértettem, rá is vár a kaptár, nincs mit tenni. Lágyan elzümögte a búcsúzás hangjait, s távozott.

Harmadnap a Cigányszög milliom szaga közt vettem ki Baba Katarina illatát. Hanem a cigány valamit megneszelhetett, mert elszelelt viskójából jöttömre. Csakhogy én akkorra már tudtam, hogy állítsam a magam pártjára a verebeket, s az előző délután óta a mogorva méhekkal is szót értettem. El se tudom képzelni, mi lett volna segítőim nélkül, még így is egész délelőtt hajkurásztam a morét, mire végül sikerült sarokba szorítanom. De még akkor is csak nagyon nehezen tudtam megértetni magam. Pedig a mondanivalóm nem volt különösebben bonyolult: vagy meghúzza magát, vagy fel is út, le is út. A cigány azt mondta, jó lesz, ne bántsam.

– Nos jó – mondtam neki. – Tőlem akár fel is fordulhatsz most már, nem érdekel az akkor se többet.

Mi tagadás, igencsak kifáradtam, szerettem volna lepihenni egy kicsikét, ám ahogy hazaértem, láttam, megint vendégem van, ezúttal a hivatalsegéd biciklijét találtam a kapumnak támasztva. Azt mondta, voltak kint a szerelők, de hogy nem lettek, el is mentek. Nem csináltak az égvilágon semmit se.

– Csak magát keresték.

– De hát én nem is kellek ehhez!

– Tudom. Mégis azt mondták, maga nélkül nem megy.

Ezenkívül azt is mondta, ha nem leszek hajlandó végre rendet tenni a Templomhegyén, az önkormányzat kénytelen lesz új temetőgondnok után nézni.

– Képzelem, mennyire nem szívesen vesztené el egy ilyen nyugalmas állást.

– Csak nyugodjanak meg a hölgyek és az urak. Megmondhatja nekik, hogy elrendezek mindent. Különben meg mondja meg azt is, ha leváltanak, bezárom a kapum. Leshetik majd, mikor adok potyavizet nekik.

– Mondja meg maga.

– Mondja meg maga.

– Mondja meg maga.

Így aztán kénytelen-kelletlen nekiláttam lekaszálni a füvet, de előtte még elugrottam egy kis taligával a boltba egy doboz cigiért, mert a Doskó gyerektől kapott már elkopott, meg vettem egy rekesz sört is, mivel gyanítottam, mire fáj a karbantartó urak

foga. Elnézést kértem segítőtőimtől, hogy ritkítottam soraikat, kértem őket, legyenek megértők szorult helyzetemben.

Kaszálástól kérges kézzel, sarlózástól sajgó derékkel toporogtam másnap hajnalban Barabás Béciék háza előtt. Jól sejtettem, Baba Katarina hátulról, Béci külön bejáratú szobájából jött elő. Béci ágyban fekvé fogadott, nyugodtan hallgatta mondanivalómat. A helyi focicsapat üdvöskéje volt, a vele való esetleges erőszakos bánásmódnak akár igen komoly következményei is lehetnek, de nem törődtem ezzel. Hisz már régen elhatároztam, mindent megteszek, hogy Baba Katarina újra az enyém legyen, ha kell, mindennel és mindenkivel leszámolok, ami és aki akadályoz ebben. Különben csak megrepedt és hasadozott öreg lennék, nem volna, aki fületem hájjal kenegethetné, aki visszasiogatná bütykeimet, s aki meleg fürdőt adna kocsányos tagjaimnak.

– Jól van, elmegyek – mondta aztán –, de azt tudnod kell, hogy Baba Katarina minden bizonnyal szomorú lesz, ha elüldözől innen. Egyik legjobb kuncaftját veszíti el velem.

– Majd igyekszem kárpótolni, ne izgulj. Csak megoldom valahogy.

– Akkor jó, nincs semmi baj, vedd úgy, hogy nem is szóltam.

Siettem vissza a Templomhegyére. A füstifecskével volt találkoztóm, akit azzal bíz- tam meg, repkedjen Baba Katarina közelében, s szórja rá illatos virágszirmokat. Aztán arra is megkértem, meséljen, meséljen róla, milyen volt, hogyan mosolygott, ott ül- tek-e a liliumok a szeme alatt, ott értek-e a gyümölcsök szája szegletében, ott lógott-e a fügefalevél haja kosarában? Csicseri vendégem mindent elbeszél, amire kíváncsi voltam, sőt még annál is többet. Amolyan szomszédfélék voltunk mi, minden évben visszatért ereszem alá, ahol egyszer régen fészket rakott.

– Azok a kutyaházi vizesek nem jöttek vissza, alig férek a hűtőmbé – panaszkodtam kis barátomnak, akivel estefelé egy Debrőit is elnyalogattunk.

Mind közül az öreg Fodor háza előtt várahoztam a legtöbbet, másnap hajnalban. Egy katicabogár sejtethetővé tette, odabent élénk ismerkedés folyik, Baba Katarina nem- igen szabadul egyhamar. Nagy sokára aztán a patak vize ábrándosan csobogni kezdett lábamnál, az árvalányhajú Baba Katarina illatos, puha fürdőt vesz öreg Fodor házá- ban. Egy egér látta őt, azt mondta, sohasem fogja elfelejteni. Én csak bólintottam, tud- tam, mit érez, én is átéltem ezt sokszor azóta, hogy megéreztem egyszer hónalja illa- tát. Az öreg Fodor korombeli, ösztövé ember volt, ismertem jól, gyerekkorunkban egy utcában laktunk, még a bányában is egy műszakra jártunk. Tudtam, komoly, megfon- tolt ember, aki átgondolja lépéseit. Most sem csalatkoztam benne. Baba Katarina tá- vozza után belépvé hozzá, kolbásszal, szalonnával, némi innivalóval várt.

– Hát ez van, mit csináljunk? Amúgy mondta, hogy jönni fogsz.

– Beszéltem rólam neked?

– Beszélte. Azt mondta, jönni fogsz.

– Akkor tudod, mi az ábra.

– Tudom.

– És?

– Mit van mit tenni?

– Jól van, én is így gondoltam.

Öreg Fodor kenyeret szelt, falatozni kezdtünk. Régen nem beszélgettünk már egy- mással, volt mit elmesélnünk. Észre se vettem, elszaladt a délelőtt. Szedelőzködnöm kellett, hisz a szerelők most már valóban bármelyik pillanatban beállíthatnak, s ha megint nem lelnek otthon, ki tudja, mikor vetődnek ismét erre. Melegen megszorí-

tottuk egymás kezét öreg Fodorral, kifejeztem abbéli reményemet, hogy rövidesen vizsnozza látogatásomat. Azt mondta, ha reményeim beteljesülnek, s valóban hozzám költözik a titokzatos ajkú Baba Katarina, feltétlenül számíthatok erre.

– Micsoda baba, micsoda baba! – mondta révült tekintettel búcsúzóul.

Persze sietnem felesleges volt, a karbantartók fűgét mutattak nekem és a falunak, szerencsére esősebb időszakot éltünk át akkoriban, kevesen látogatták a temetőt. Viszont úgy gondoltam, itt az ideje az élet más területein is kamatoztatnom a szerelmi ügyekkel kapcsolatban utóbbi időben tanúsított határozottságomat, s felhívtam a Víz-műveket, mégis mit gondolnak, meddig tűrjük ezt a súlyos hányavetiséget? Magabiztos fellépésem ezúttal is elérte kellő eredményét, megnyugtattak, hogy hamarosan, talán már holnap, egészen biztosan kijönnek megjavítani azt az istenverését. Így aztán alkonyatkor valóban nyugtával dicsérhettem a napot. Tudtam, az idő nagyon közel, hogy a homályos tekintetű Baba Katarinát visszaszerezsem, még ha a föld haja, ahogy tapasztaltam, elfordult is tőlem, soraik megkritikása után egyébként jogosan.

Csütörtök hajnalban aztán a kissorra vitt szimatom, az orvosi rendelő mellé, a régi takarékpénztár épületéhez. Lezárt bőröndök, útra kész asszonyok fogadtak az alacsony, egyszobás, zöld épületben. Drenya Terézia, Balenkó Magda és Valka Fruzsina, akiről tudtam, készségesen vigyázná derekam ringását, tudott érkezésemről.

– Mondta, hogy jönni fogsz – mondták.

– Beszélt rólam nektek?

– Beszélt. Azt mondta, jönni fogsz.

Mielőtt elindultak volna, a nedves tekintetű Valka Fruzsínának megengedtem, hogy hónom alá fúrja arcát, maga köré láncolja karom, s táncoljon ujjá nyakam pitvarán búcsúzóul. Akkor már tudtam, nem messzi vidékekről, hanem csak pár faluval arrébról költöztek ide, ahol nem kaptak már meghívásokat, mert a helybeli férfiemberek rájuk untak, náluknál fiatalabb teremtesekre fájdult meg a foguk. Megígértem nekik, titukat nem fedem föl senki előtt sem, hanem a szélnek, mely jól hallott minket, nem tudom megtiltani, hogy elbeszélje.

– Azt azért tudod, ugye – mondták még –, nagyon szomorú lesz, hogy minket elüldöztél innen. Végül is mi amolyan családféleség voltunk neki.

– Majd mindent megteszek, hogy feledtessem a bánatát.

– Azt ajánljuk, bánj tisztességesen vele.

– Igyekezni fogok, ezt biztosra vehetitek.

– Jó, akkor minden rendben van. Látjuk, hogy komolyak a szándékaid.

– Arra mérget vehettek.

Így beszélgettünk, miközben kikísértem őket a buszmegállóig, segítettem cipelni csomagjaikat. Aztán felszálltak az első járatra, jegyet vettek a végállomásig, majd elkanyargott velük a piszkos, sárga jármű. Integtettem nekik, amíg láttam őket, s egy zokogó bárányfelhőre bíztam jókívánságaimat, kértem, kísérje el őket útjukon, s tudja meg, mi lett belőlük. Sajnos mire néhány óra múlva mindent megtudakolt, teljesen eloszlott, s titkát nem bírta sem a szélre, sem a madarakra. Dölyfös volt ez a felhő, tudtam meg később, mikor ismerőseimnél kérdezősködni kezdtem felőle, soha nem állt szóba velük. Fennhézásának ezúttal én ittam meg a levét.

Hazaérve láttam, idegen, munkaruhás emberek toporognak a házam előtt. Végre megérkeztek a karbantartók, az idő is tiszta, semmi akadálya, hogy azonnal munkához lássanak. Elhatároztam, nem adom nekik az összes sört, a holnapi nap előtt nekem is szükségem lesz rá, hogy lehúzzak néhány üveggel. Végül vagy tíz palackkal tudtam

megóvni előlük, nyakas, torkos emberek voltak, döntötték magukba a szeszt, pedig az egész munka nemigen tartott volna tovább tíz percnél, ha tisztességesen csinálják. Aztán valahogy mégiscsak befejezték, mikor látták, többet már nem fognak kicsikarni tőlem, én pedig a községházára irányítottam őket, ott megkapják munkadíjukat, vagy mit tudom én, hogy intézik ezt. Elégedetten próbáltam ki végre a nyomókutat, de óvakodtam erősen meghajtani vagy sokszor próbálgatni, nehogy visszaessen megint eddigi letargikus állapotába. Aztán siettem haza, a következő nap a legszebbnek ígérkezett egész addigi életemben.

Reggel alaposan kitakarítottam, rendet tettem szobáimban és az udvaron, majd kicsinosítottam magam, legszebb ruhám vettem föl. A tükör megsúgta, hogy a legelőnyösebb fésülnöm gyér hajamat, a víz megsúgta, hogy lesz legüdébb a bőröm, s csicseri szomszédom megállapította, melyik a legjobb illatú pacsulim. Szívem majd kiugrott helyéről, mikor kulcsra zártam kicsi házam ajtaját, majd betettem magam mögött a kaput. Szerettem volna virágot is szedni, de a Templomhegyén csak pitypang, gólyahír meg cserbóka terem. Sírról azért mégsem téphetek dáliát, bármilyen ünnepbe öltözött is jó öreg szívem. Torkom elszorult, mikor a Cigányszögből kiérve megpillantottam a kis zöld házat, ahol Baba Katarina várt engem. Halkan nyitottam be kapuján, kopogtam illedelmesen, s mikor bentről a halvány pici leheletnyi hangot meghallottam, benyitottam.

Odabent Baba Katarina ült illatosan, díszesen, selymes, hófehér csipkeruhában, kényelmes, nagy puha fotelében. Fátyolkendős arcát rám emelte, s átadtam neki ajándékom, egy mézeskalács szívet, közepén apró, fakó tükörrel. Bársonycombú Baba Katarina abban nézte magát néhány pillanatig.

- Egyszer befogtam néhány kóbor percedet – mondtam.
- Egyszer éreztem, egy-két tünde mozdulatom nálad maradt – felelte.
- Egyszer megsejtettem tekinteted mélyén a gerlét – leheltem.
- Egyszer madarat éreztem az arcom mögött – búgta.
- Egyszer megéreztem hónaljod illatát – susogtam.
- Egyszer kiszagoltad illatom a karom alól – turbékolta.
- Egyszer körberajzoltam a tested vonalát – selypítettem.
- Egyszer vonalam kifutott az ágyról, és a semmibe veszett – pihegte.
- Egyszer vállamon éreztem szárnyad verdesését – sejtettem.
- Egyszer pár tollam elhagytam, s nálad bukkantam rá, díszes vázába téve – gondolta.
- Szabad léptű őzgida vagy te, nem állod a jármot.
- Szabad léptű őzgida vagyok én, nem állom a jármot.
- Türkiz tollakkal ékeskedő törékeny dalosmadaracska vagy te, röptöd fénye megtör minden akaratot.
- Türkiz tollakkal ékeskedő törékeny dalosmadaracska vagyok én, röptöm fénye megtör minden akaratot.
- Sebesen tovasuhanó pici nyílveszőcske vagy te, ábrándos szíveken ejtesz gyötrelmes sebeket.
- Sebesen tovasuhanó pici nyílveszőcske vagyok én, ábrándos szíveken ejtek gyötrelmes sebeket.
- Szilárdan elhatároztam, mindent megteszek, hogy újra az enyém legyél, ha kell, mindennel és mindenkivel leszámolok, ami és aki akadályoz ebben.

– Éreztem, elhatároztad, hogy mindent megteszel, hogy újra a tiéd legyek, ha kell, mindennel és mindenkiel leszámolsz, ami és aki akadályoz ebben.

– Különben csak torzult és suta vénember lennék, görbe vállal meredő, nem villognék, mint tigris bőre, nyersen.

– Különben csak morgós és rátarti vénasszony lennék, nem hintene mellem káprázatot, s nem törnének át mindenütt busa fények, mint csillagot.

– Nem volna, aki gombolyagba simogatná könnyeim.

– Nem volna, aki formába öntene borongós alkonyokon.

– Nem volna, aki mosolyával megolvasztaná a padlót és a mennyezetet.

– Nem volna, aki ringatna, mint holdat a tajtékos ég.

– Nem volna, akinél elbújhatnék, mint nyelvben a vers.

– Nem volna, aki betakarna, mint füvet a dér – így sugdolóztunk, így közeledtünk egymáshoz.

Baba Katarina összes cókmókja elfért egy közepes méretű kézitáskában, amit boldogan nyaláboltam fel, a rozoga bútorokat sorsukra hagytuk a megárvult helyiségben. Miközben a Templomhegyén álló házikóm felé tartottunk, bábaguzsalyt, kökőrcsint tépkedtem kedvesemnek, a madarak csak neki énekeltek, a szél is neki dúdolt, de még a megbékélt füvek is dalra fakadtak lába nyomában. Egészen biztosan a víz is kacagott és bukfenceket hányt lenn, a patakmederben. Baba Katarina csipkés fehér ruháján finoman átsötétlettek a picinyke, vidám erecskék, töredezett körmű ujjaival buján hajamba túrt. Fönn, a templom előtt leültünk, hagytam, hogy Baba Katarina vegye nyugodtan szemügyre birtokait, melyek a túlvilágba is átnyúltak ott, a temetőben, ahol az idő tájt gondnokoskodtam. Rágyújtottunk, ültünk csendben füstölögve.

Azóta csak egy-két öregasszony zavarja meg olykor-olykor nyugodt életünket, akik nem tudják vagy nem akarják felfogni, hogy a kinti kút már ismét üzemel. Én pedig végre minden éjjel hallom őt az első szobából, legtöbbször lekapcsolom a villanyt, s a sötétben ülve hallgatom, ahogy kacarász, nevet, liheg, sőt néha elmosolyodik.

Vörös István

A HATÁROZATLANSÁG HALÁLA

Nem könnyű meghalni.

A csontok kiégő neoncsövek.

A tüdő nehéz, ecettel vagy borral
teli szivacs. A pokol
megtölti a lábat, mint
a víz. Jön fölfelé.

Nem könnyű meghalni.

A kígyóként elszabaduló
belek fölfalnák a világot,
de csak félig emésztenék.

Nem könnyű meghalni. Fekszel
egy árokparton. A bomlás
megemeli a kabátod. Megpattan
rajtad a szíj, fölötted az amúgy se
működő villanyvezeték, még föl-
jebb egy fehér kondenzcsík.

A nyitva maradt szem uralma
pár lapulevél fölött.

Nem könnyű meghalni. Eltűnik a ki,
a kivel. Utolsó pillanatban
még kipusztulnak a gorillák.
A jeggyűrűn facsemete
hajt keresztül. Nejlon-
zacskókat görget a szél.

Méhes Károly

WEINGRUBER VENDÉGE

Öt, négy, hat, hét. János benyomta a kódot, és azonnal halk berregést hallott. Nekife-
szült a három méter magas tölgyfa kapunak, de alig tudta megmozdítani. A berregés
abbamaradt.

Még egyszer. Most már jobban összeszedte az erejét. Amint egy kis rés támadt, be-
dugta nyeles cipőkanalát, aztán maga is becihelődött.

Hatalmas lépcsőházban találta magát. Az első csapóajtóig tizenöt lépcső vezetett.
Magas, békebeli lépcsők. A csapóajtó üvegén egymásba fonódó, maratott A, J és F be-
tűk díszlettek, igaz, a jobb oldali keresztben, szinte teljesen vízszintesen megrepedt.
Mielőtt belépett volna, a levélszekrényen még egyszer ellenőrizte, valóban olyan ma-
gasra kell-e felcapatnia. „Egészen addig menjen, ameddig a lépcső tart. Egy dupla aj-
tó van odafent. Sose zárom be”, mondta a telefonban Weingruber úr eligazításképpen.
És valóban, a postaládába karcolva halvány számokkal ott állt: IV/7.

Elindult felfelé, a teljesen ismeretlenbe.

Egyébként az egész utat ennek szánta, felfedező kalandnak. Csak azért, mert egy
Erdélyből mostanában hozzakerült napló tanúsága szerint nagyapja 1917-ben, húsz-
éves korában itt lábadozott mintegy három hónapon át, miután Isonzónál eltalálta egy
repezdarab. Eszébe jutott Weingruber úr, a derék kolléga, akivel hét évvel korábban
találkozott, csupán egyetlen délután erejéig. Igaz, akkor rekkenő nyári hőségben gya-
logosan körbesétálták a várost, és Weingruber nagyon hálás volt azért, amiért János
csupa olyan helyre cipelte el, ahová turista sose téved; ő, mint mondta, minden temp-
lomnál és városházánál jobban szereti a jellegtelennek tűnő, mégis nagyon árulkodó

utcákat, kapualjakat, szagokat. Remekül töltötték az időt az István pince borozóban, ahová külföldi józan esze birtokában sose tenné be a lábát, pedig a hagymás-zsíros kenyér egy-egy hosszúlépés jótékony áztatólevében valóságos élmény volt, különösen a körben ücsörgő arcok tekintetében. Weingruber úr egy használt buszjegy hátoldalára vakarta oda címét és telefonszámát.

János több ízben is megdöbbsent saját látogatásának előkészítésekor. Legelőször is legjobban magának adózott csodálattal, amiért valaha eltette és most megtalálta egy régi notesz regiszterébe csúsztatva a buszjegyet. Azon is csodálkoznia kellett, hogy Weingruber úr telefonszáma nem változott, és voltaképp azon is, hogy maga Weingruber úr emlékezett rá, és hajlandó volt fogadni. Sőt, János úgy érezte a hangjából, hogy nemcsak meglepetve, hanem megtisztelve is érzi magát, hogy távoli kollégájának, lám, eszébe jutott, és számít a segítségére.

Kétszer telefonáltak mindössze, illetve háromszor. Először az egymásra találás kicsit zavart örvendezése mellett elviekben tisztázták János látogatásának lehetőségét, majd a következő alkalommal kitűzték az érkezés pontos napját. Ugyan János váltig azon volt, hogy Weingruber úrnak őbelőle egy percig sem kell gondot csinálnia, számára az a lényeg, hogy tető legyen a feje fölött, majdcsak elfoglalja magát, Weingruber érezhetően presztízkérdést csinált az ügyből, és vissza-visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy ők majd ketten mi minden érdekeset látnak és tesznek János otlétekor. Aztán az utazás előtt két nappal, már elég késő este ismét Weingruber úr jelentkezett. Roppant zavarban volt, alig tudta hogyan exkuzálni magát amiatt, hogy János érkeztekor nem lesz otthon, mert hivatali kötelessége (kolléga, ugyebár, igazságügyi orvos szakértőként) vidékre szólítja, és mivel éppen szervizben van az autója, csak vonattal tud mozogni, de nem hiszi, hogy eléri azt, amelyik hatkor indul vissza, tehát csak a kilences-sel jön, ami tizenegykor ér be. Megadta a kapuzár kódját, és arra kérte Jánost, hogy kies kis lakában érezze addig otthon magát, míg ő megérkezik, nyugodtan egyenlőn a hűtőszekrényből.

János erre a hűtőszekrényre gondolt, mikor megindult felfelé a lépcsősoron. Az első fordulónál kilesett az ablakon. Az udvart látta, egy szétnyitható teregetőt, amin fél pár zokni csüngött. A szemközti ház tűzfala a magasba vezett. A két részt egy alacsonyabb épület kötötte össze, aminek az erkélyei néztek az udvarra. Az egyik erkélyajtó nyitva volt, bentről a huzat hullámokban fújta kifelé a dagadt függönyt.

Felért az első emeletre, és érezte, hogy ver a szíve. Ugye, ezek a régiek tudtak építkezni! Tizenöt méter egy szint. A két ajtón megnézte a névtáblákat. Dr. Speck, állt az egyikén. Fam. Oelau, jelezte a másik. Ez jó, tetszik, gondolta János. Sokkal inkább, mintha azonnal egy Müllerbe vagy Schneiderbe botlott volna. Dr. Specket éppenséggel neve ellenében magas, sovány, legalább nyolcvanéves, dohányszín házikabátot viselő nyugalmazott kémia professzornak képzelte, aki összecsavart újsággal a kezében üldözi lefekvés előtt a szűnyogokat. Ami Oelauékat illeti, ők inkább az elkényelmesegett nyárspolgár díszpéldányai, még a ház előtt parkoló fekete Passat kombit is hozzájuk társította. Boldognak hiszik magukat, mégis folyton rettegnek valamitől, állapította meg a nagy igazságot János még egyszer a fényesre suvickolt sárgaréz tábláskára pislantva, és már emelte is bőröndkáját.

A másodikon kicsit elszállt a jókedve. K. Horvath, hirdette a jobb oldali lakás ajtaján a műanyag csík. Furcsa hangsúllyal futott át rajta: egy magyar! Rögtön megnyugtatta magát, biztos, hogy nem magyar, csak valaha régen, ugyebár, ő sértődne meg a legjobban, ha a neve miatt bárki is lemagyarozná. A másik ajtón ennyi virított háromcentis piros betűkből kiragasztva: Ei. Mi? Szalonna mellé tojás? Röhej. Eszébe jutott

apja tanmeséje, ami arról szólt, hogy valaha egy erdélyi szász iskolában az „Ei, ei – sagte der Bauer” mintamondatot egy nebuló tökéletes leiterjakabként így fordította: „Tojás, tojás – mondá a paraszt.” Szinte bosszankodva kutyagolt tovább.

A harmadik emelet bal oldali ajtaján semmilyen név nem szerepelt. Maga az ajtó megvetemedett, alsó sarka legalább félarasznyira elállt az ajtófélfától. Szemközt egy kampós szögön karácsonyi koszorú lógott. De olyan régi és poros, hogy János, bármilyen erős késztetést érzett is, nem mert hozzányúlni attól való félelmében, hogy akkor az egész porrá hullva elpereg. Márpedig úgy érezte, hogy ehhez a lépcsőházhoz valamiért elengedhetetlenül hozzátartozik ez a végtelenre nyúló, beporosodott adventi várakozás, s lám, ő most megérkezett, azonban a megváltás legcsekélyebb esélye nélkül. A koszorú rálógott a névtáblára, s János úgy érezte, íme a tökéletes titok, hitünk szent titka abban, és a tudás nevetséges pótcselekvés. A negyedik szintre úgy érkezett fel, mint Sir Edmund Hillary a Csomolungmára, és csakis azért, mert ott van. A fehér ajtóra ceruzával írták fel ákombákom betűkkel Weingruber úr nevét, akit – ezt János most tudta meg – Gerhardt keresztnévvel ajándékoztak meg a szülei. Az ajtó gombját tekerni lehetett, de amúgy nem mozdult. Csak egy, az erejét már-már meghaladó rántás után tárult fel előtte a lakás.

Weingruber úr otthona egyetlen szobából állott. Igaz, teremnyi szoba volt ez, és a teret a parkettán csalafintán elhelyezett könyvvonulatok osztották fel. Az ajtótól jobbra, illetve a nyitott ajtó esetében mögötte két hatalmas, ósdi szekrény állt, ajtószárnyai nyitva, ezeken vállfán különböző tisztasági fokú és célú ruhadarabok lógtak: fehér köpeny, stűszivadász-kabátka, télikabát, néhány vasalót soha nem látott ing. Maradt pár vállfa, sőt ezekből a padlóra is jutott vagy fél tucat, valószínűleg azoknak a ruhakellékeknek a tartói, amiket Weingruber e pillanatban hordott magán, vagy épp a szennyesben várták megtisztulásukat. János mindezeket persze csak később gondolta végig, mikor már bőven jutott ideje arra, hogy centiméterről centiméterre szemlélje végig a szobát.

Belépéskor ugyanis a megérkezés elcsigázott öröme omlott szét benne, és első mozdulatával a bal oldali kis asztalra állított papírlapot emelte a szeme elé. Semmi különöset nem olvasott rajta, Weingruber úr üdvözölte szerény lakában, kérte, érezze otthon magát, amíg ő a jelzett időben befut, és ismételten felhívta János figyelmét a szabad prédává előlépő hűtőszekrény kincseire. Én ugyan boros vagyok – írta –, de önnek vettem néhány sört. Persze ez semmire sem kötelezi, ha kedve van, nyugodtan bontson fel egy üveg bort.

János egy forgó fotelba rakta a hátizsákját, és a közvetlenül a televízió szomszédságában álló hűtőhöz masírozott. Mikor kinyitotta, ugyancsak elcsodálkozott: két palack sörön és egy boron kívül semmi egyebet nem lelt benne, csak néhány ránézésre is lejárt szavatosságú gyógyszert az egyik lehajtható műanyag ajtócska mögött. Egy pillanatra előkapta a bort, megnézte a címkéjét, valpolicella, nyugtázta, majd a két sörrel a kezében a lábával billentette a helyére az ajtót. Az egyik üveggel felbontotta a másikat, de mielőtt ivott volna, az ablakon beömlő fényben azon kellett eltöprengenie, vajon mikor és hol történt az, amikor ő utoljára ugyanígy megérkezett valahová – egy terem volt, üres terem, mézszag, és akkor is azzal a már-már kínzó nyugalommal ténfergett, hogy itt neki a világon semmi dolga.

Azért is ivott, a torkát szinte marta a hideg folyadék.

Megnézte az óráját, Weingruber úr hazaérkezése még nagyon messze volt. Megvizsgálta mutatóujja hegyét, jól érezte, egy kis vágást talált rajta, de fogalma sem volt, mi okozhatta a néhány milliméteres sebet.

Lassan pakolászni kezdett, mert a szoba méretéből arra jutott, hogy itt egyedül lakik majd, sőt most az eszébe ötlött, hogy Weingruber, akire emlékezete szerint amúgy tökéletesen illett a minden aggregények aggregénye titulus, mintha tett volna valami homályos célzást, mikor János szabadkozott, hogy isten ments, hogy zavarna, majd megoldja, amúgy sem alszik mindig otthon.

Egy idegen és üres lakás olyan, mint egy múzeum. Lakják, sőt János hajlamos úgy érezni: lakták, mégis, a tárgyakat, könyveket, bútorokat úgy érintette meg, mint az eleven élet tanúit, senki sem szólt rá, nem pissegett, befekhetett Weingruber úr keskeny, könyvekkel felpolcolt ágyába, ahogy Ady Endréébe soha, pedig de szeretett volna!

A lépcsőházból, a résnyire nyitva maradt ajtón át először csoszogást hallott, majd sziszegést, mint mikor erős vízszaggal locsol valaki. Kióvakodott, körülnézett, lefelé is, a lépcsőház feneketlen bugyraiba, de senkit sem látott. Ekkor vette észre a lépcsőkortlát mellett szerényen meghúzódó ajtót, és ismét a fülében hallotta Weingruber úr bizonytalan, halk hangját, amikor a telefonban arról az apró kellemetlenségről világosította fel, hogy a véce a folyosón található, a benne lévő kulccsal nyílik az ajtó, és János kicsit húzza be a nyakát, ha belép, mert a szemöldökfa a szokottnál jóval alacsonyabban van. Bekukkantott a rend kedvéért. Eléggő gondozatlan állapotban lévő, némileg csorba, ám almazöld színben pompázó vécecsészét talált utálatos faülökével. A fal mellett magas stóckokban álltak az újsághalmok, amitől János kicsit megijedt, de aztán megnyugodva látta, hogy a hengerbe fűzött zsinegen rendes papír is lóg egy falba vert szögön.

A szobában a forgószékre vetette magát, lerúgta a cipőjét. Most a múzeum helyett az jutott eszébe, hogy jó az életben néha egy lakást prédaként megkapni. Amikor hirtelen minden az övé lesz, becsesebb dolgok, mint egy lottó öttalalatos, egy élet színtere, a fogadására felsorakozó múlt (tehát mégis múzeum?). Körülszemlélte a két, L alakban egymásnak tolt asztalkán. Semmi különöset nem fedezett fel: papír zsebkendőt, kivágott tetejű coca-colás dobozba állított, láthatólag régi és poros íróeszközöket, köztük egy 0,2-es csőtollat. Ezt kivette a többi közül, letekerte a kupakját, de csak rászáradt fekete tintát látott a végében összegyűlni, nem fogott. A szemközti fal tele volt fényképekkel. A legtöbbjük régi, fekete-fehér fotó volt, gyűrt sarkokkal, felrajzszögezve. Majdnem mindegyiken egy kisfiút látott, aki hol egyedül, hol egy magas, ballonkabátos férfi társaságában bámul a lencsébe. Szinte sose mosolyogtak. Egymás mellett álltak valamiféle földes úton, bokrok előterében vagy egyéb kivehetetlen helyszínen. Soha nem érintették egymást, csak álltak, egy kép kivételével, ahol a kisfiú egy ódivatú férfikerékpár vázán csücsül, lábát a szemlélő felé lógatva. Ezen látszott, hogy a ballonkabátos férfi, aki kárómintás pulóvert viselt és nyakkendőt, hátulról fogja, míg a másik kezével a bicikli kormányát tartja.

János próbálta emlékezete legprecízebb előhívó-mechanizmusával maga elé idézni Weingruber úr hét éve nem látott ábrázatát, és ezt a tejuvegen át érzékelt, tünékeny képet összehasonlítani a gyerekével. Nem sokra ment. Sőt minél tovább bámulta a fényképeket, az a kísérteties érzése támadt, hogy saját magát látja, a pufók, szösi kisfiút, aki sose szeretett fényképezkedni, és az „Itt repül a kismadár!” felszólításokra annak idején igyekezett olyan morcos képet vágni, amelyet csak tudott. Ma ezt nem morcoságnak látja, hanem szomorúságnak.

Még végig is simított az arcán.

De hiszen nem ő az! Weingruber úr, aki lassan bekászálódik a g.-i vicinálisba, hogy hazabumlizzon hozzá.

Éhes lett. Egyetlen összenyomorodott szendvics maradt még a zsákjában, de most valahogy nem volt kedve a madárlátta, csöpögő sajttól és szalámitól leginkább szivacsra emlékeztető zsemléhez.

„Ételt kidobni, édes gyerekem!”, hallotta azonnal nagyanyja hangját. „Bezzeg megéted volna a hadifogságban!”

Azért se! Most nem fogja megzabolázni a múlt. Egy prédalakásban! Elhatározta, hogy majd az utcán kidobja a kukába. De most ezért menjen le? Négy emeletet? Megpördült a fotellal, merőn szemlélte a hűtőt, mintha azt várta volna, hogy pusztá tekintétől kinyílik az ajtaja.

Megitta a másik sört is. Még éhesebb lett.

Kinézett az ablakon, a környező tűzfalakra már hosszú árnyékok vetültek. A szomszéd ház első emeleti erkélyén egy négerbarnára sült férfi feküdt a nyugszéken, a lebukó nap utolsó sugaraival is süttetve magát. János vágyakozva látta, hogy a mellette lévő kerek asztalon, tálcán szendvicsek vannak, egy tálkában paprika és paradicsom. De a szikár, kopasz férfi mozdulatlan volt.

Toporgott kicsit, a polcról levett egy vaskos Freud-kötetet, majd mint aki megtalálta a helyzet nyitját, a dobozokból épült szekrénnel és függönnyel leválasztott mosdófülkéhez lépett, és kinyitotta a piperésszekrénykét. Egy félig kiürült Giorgio Armani Giót talált, amivel alaposan beszprézte magát.

Indulnia kellett.

A sarki vendéglőben megevett egy gulyásfélét, sört ivott megint. Nézte a fogadóst, a két barázdált arcú szakit, a törzsvendégeket. Halkan beszélgettek, nem értette, mit. Szinte csönd volt. Nem szólt diszkózene, nem pityegett a fülébe játékautomata, nem szitkozódott senki pénzbedobálás közben. Mint valaha, régen – ilyesmit kéne gondolnia, pedig ez most van. A boldog békeidő, a távolság, a furcsa büszkeségféle, hogy lám, neki sikerült. Elvégre itt ül. Köztük. Mindegy, hogy kik ők. Jó emberek, véli. Nem, mint otthon. Annak ellenére, hogy az arcok ismerősek, mert lehet, hogy minden városban, faluban megvan a hasonmásuk. Aki ugyanígy ül most egy vendéglő pultjánál a gyufával vagy a sörlátéttel játszva, oda se hederítve az idegenre – épp azért, mert ő sem idegen, hasonlít valakire, aki be-betér efféle helyekre egy gulyásra, sörre, bámul maga elé szóltanul, megtörli a száját, a külföldi pénzzel kicsit bizonytalanul számolgtatva fizet, és távozóban köszön.

János felfedező sétára szánta magát. Eltervezte, holnap bevásárol, nem engedi, hogy Weingruber úr tartsa el. Megitta már a sört a hűtőből, ki tudja, tán a borra is rákap, de a kosztról mindenképp maga gondoskodik. Hosszú, egyenes utca volt, ahol Weingruber úr masszív, legalább száz éve épült bérpalotája állt a többi sorában. Messze, az utca vége kissé emelkedett. Egy-egy házszám húsz, harminc méter gyaloglást jelentett. Bolt, szupermarket sehol, egyetlen gyógyszertárt talált, ami már rég bezárt. A következő sarkon balra fordult, megjegyezte az utcátáblát, és mint akinek ropant fontos küldetése van, egyre inkább szaporázta lépteit. Talált egy egészségügyi segédeszközöket árusító kereskedést, ennek a kirakatánál elmélázott. Az ábrázolt beteg testrészek mellett szörnyűbbnél szörnyűbb kínzószerszámok sorakoztak, ráadásul bődületes árért. János megállapította, tényleg kifizetődőbb egészségesnek maradni. Vajon neki meddig sikerül? Kicsattanó, harmincöt éves férfi. Hagyta, hogy bizonytalan tükörképe megcsillanjon az üvegen, mégis elhomályosítva a kirakati tárgyakat. Úgy tűnt, nem egészen a belváros felé tart, mert a házak kisebbek, nyűttebbek lettek lassacskán. Megszaporodtak a kocsmák, az utcán, a házak előtt kupacokban állt a szemét, kibelezett rekamié, rozsdás centrifuga. Itt már zene is kiszűrődött innen-onnan.

– Vigyázz, kész, tűz! – lépett elé egy magas, a meleg estében is feltűrt hajtókéjű zakót viselő borostás férfi.

– Tessék? – kérdezett vissza riadtan János.

– Nincs tüzed, testvér? – szolt nagyon halkán, szinte csodálkozó hangon.

János nem dohányzott, de mindig volt nála öngyújtó praktikus okokból. Befagyott lakatot lehetett vele melegíteni télen. És tudott tüzet adni idegen helyen furcsa idegeknek. A férfi mélyet szívott a cigarettából, majd a kezében tartott üres dobozra meredt. Elmosolyodott, és lassan, mintha legalábbis követ morzsolna, összegyúrte. János az utolsó pillanatban elolvasta még a feliratot: *Carpați*.

Tovább sétált, megint befordult a sarkon. Most már kezdte izgatni, hogy eltévedt, legalábbis fejből nem tudta volna visszaidézni a Weingruber úr házáig vezető útvonalat. Örvendezve azt gondolta, kalandot keresett, az ismeretlent, s lám, gyönyörűen teljesülnek kívánságai. Az egyik girbegurba tetejű, de szépen rendben tartott ház falán emléktáblát vett észre: itt élt és alkotott a zeneszerző zseni, Ludwig van Beethoven kétszáz évvel ezelőtt. János nem volt nagy zenebolond, de szeme elé ugrott még az iskolai énekeremből ismert Beethoven-rézkarc, ahogy a mester borzolt üstökkel, összehérsélt ajakkal, leszegett fejjel meredt a tanuló ifjúságra. Bent, a ház udvarán a követet a középre ültetett óriási vadgesztenyefa felé lejtett. Azt gondolta, még Beethoven is ücsörgött így nyári estéken a lomb hűvösében, ám abban hirtelen nem volt biztos, hogy a vadgesztenyefák élnek-e kétszáz évet. A magasságszinten zöld vaskorlát futott végig, mögötte sötétebb zölddel festett ajtók. Az alkonyodó nyárest idillje mármár nyomasztóan ült az udvaron. János az Örömodát kezdte fűtyülni felettébb hamisan. Kifelé fordultában belerúgott egy kőbe, ami azonban erősen bele volt nőve a földbe. Nagylábujjában szúró fájdalmat érzett, fél lábón sántikálva káromkodott. Érezte, a körme beszakadhatott, tán vérzik is. Átkozta magát, amiért ilyen messze távolodott Weingruber úr lakásától. A rohadék Beethovenjét neki!

A sejtett irányba indult. Egy idős, egymást vezető házaspártól megkérdezte, merre van a Kaunitz utca. A két öreg összenézett, és szinte egyszerre mondták:

– Jaj, nagyon messze!

János a sarkán át- meg átgördülve igyekezett, és vágyódva nézett az autók és egy taxi után. Sajnos, a pénztárcáját biztonsági okokból a lakásban hagyta, és a nála lévő apróval nem merte megkockáztatni az autótutat.

Harangozást hallott, pontosan tíz óra volt. Weingruber úr érkezéig még kereken egy órája maradt. A bérházak ablakai mögül szürkés fény villózott.

– Vigyázz, kész, tűz! – hallotta ekkor az ismerős felszólítást. Szinte örült, hogy megállhatott. – Te vagy az, testvér? – csodálkozott egy nagyot a feltűrt hajtókéjű férfi.

János, feledve sanjarúságát, ravasz nyomozóként figyelte, hogy milyen cigit vesz elő. Most egy Kenthez adott tüzet.

– Téged meg mi lelt? – kérdezte aztán a férfi.

– Kis baleset. Kicsit elkeveredtem. Sántikálok a szállásom felé – mondta János, saját maga előtt is meglepő bőbeszédűséggel.

Erre a férfi azonnal felajánlotta, hogy elkíséri, és meg is lódult. Cigarettát tartó kezét a másikkal alul, a könyökénél megtámasztotta, úgy hatott, mintha asztalnál ücsörögne. Beszélni kezdett.

– Én is idegen vagyok itt, testvér, nem csak te. Románia, onnan jöttem. Sose találod ki, miért. Elmondom. Beszervezték, na. Sose titkoltam. A szekus ezredes oda az asztal szélére, és bele a képembe. Na, te kis pöcs. Mert ha azt hiszed, hogy fasz vagy, tévedsz. Csak egy kis pöcs vagy, értve? Írtam a jelentéseket. De túljártam az eszükön! Mit érde-

kelt a többi nyomorult? Azt mondtam, ki a fontos? Csak én. Naplót vezettem. Arról, ami velem történt, érted, testvér? Megfigyeltem magamat. Tényleg, milyen életet élek? Mivel foglalkozom, hol verem el az időmet? És kikkel? Ez volt a legcikisebb. Akár-hogy is, az én életem mások élete is. Naná. Mint most mi ketten, testvér. Összefutunk. Két cigaretta. Kikerülhetetlen.

János a szippantásnyi szünetben válaszolni szeretett volna valamit, de csak krákogásra futotta.

– Aztán mi történt? Durr! Csaut agyonlőtték, olyan volt, mintha véget ért volna. Elővettem az eltelt tizenöt évet, papíron. Megőriztem magamnak. Megmutattam nekik is, akik életem szereplői voltak. Fogcsikorgatva olvasták. Aztán sírva borultak a nyakamba. Egy év múlva megjelent a könyv. A címe? Patkányhíradó. Na ja. – Megállt, és egy közlekedési tábla rúdján elnyomkodta a csikket.

– El kellett menekülnöd? – kérdezte félve János.

– Miről beszélsz, testvér? – hőkölt vissza a férfi. – Ösztöndíjas vagyok. Röhej, nem? Azért kóválygok itt, mint gólyaszar a levegőben. A történetnek vége. Mit lehet itt még megírni? Most kezdjek el hazudozni, meg kitalálni mindenfélét? Gyöngé dolog lenne...

– Kaunitz utca – mondta János. – Tudod, merre van?

– Gőzöm sincs. Nem tudok én semmit. Főleg itt! – szölt a férfi, már újabb cigaretával a szájában. – De kereshetjük együtt. Normális. Keresni sosem árt.

János hallotta, hogy éjfél ut egy közeli templom órája. Az ablak nyitva állt, a meleg nyári levegő úgy járkált ki s be a szobában, mint egy helyét nem találó idegen szellem.

Csak Weingruber úr nem érkezett meg.

Felbontotta a bort, ivott néhány kortyot. Visszazötytyent a fotelba, majd felpattant, és kilesett az ablakon. Az udvaron és a nyitott erkélyajtók mögött már sötétség honolt. Aztán ruhástul végigdől a könyvekkel körbebarikádózott matracon. Elhatározta, hogy minden idegszálával a zajokra figyel, a nyári éjszaka vibrálására, a zümmögésekre, a lépcsőházi zörejekre. De a lépcsőházból semmi nesz nem érkezett, és a monoton tücsökciripelés inkább elszongította, mint ébren tartotta. Ő maga is utazott, idegen tájakon, hatalmas repceföldek között. A sötétszürke viharfelhők a sárga virágok nyakába bújtak. Vékony, murvával leszórt utacska kígyózott a mezők végtelenjében, mi lesz, ha szembejön valami jármű, nincs hová félreállni? Egy pillanatra felriadt, de arra sem volt ereje, hogy megnézzé, hány óra. Weingruber úrral sétált (illetve azzal az emberrel, akire Weingruber úrként emlékezett hét év távlatából) saját városában. Tudta, hogy otthon van, de leginkább csak a szagok miatt, mert a vidék, amerre elmélyült diskurálásuk közepette sétájuk vetette őket, teljesen ismeretlen volt előtte is. Szeretett volna egy-két szép régi házat megmutatni, a gyermekkor színtereit, de folyamatosan magas kerítések és szemetes bontási területek mellett baktattak, beláthatatlanul hosszú utcákon. Honnan s honnan nem, egyszer csak eléjük lépett a feltűrt gallérú idegen, de most nem szólt egy mukkot sem, csak állt. Weingruber úr pedig, mintha ezer éve tudná a dolgát, készséggel tüzet adott neki. Az idegen összegyűrte a cigarettásdobozt, kezét előrenyújtva utat kért kettejük között, és tovasétált. Jánosnak sejtése sem volt arról, vajon Weingruber úr dohányos-e vagy sem, és milyen megfontolásból hord öngyújtót a zsebében.

Kifáradván e sok álomtól, hajnalban mély öntudatlanságba zuhant. Mégis, az első utcai zajokra azonnal kinyitotta a szemét. Már derengett. Hallotta, hogy odalent kukáskocsi zakatol, a kukákat itt is ugyanúgy odacsapták az aszfalhoz, mint az ő utcájában. Érezte, hogy a nyitott ablak ellenére megizzadt, alsógatyája teljesen befűledt.

Nem tudta, mit csináljon. Weingruber nem adott semmilyen instrukciót arra nézve, ha valami nem a megbeszéltek szerint alakulna. János mindössze annyit tudott, hogy Weingruber vidékre ment, mert általában nem a városban dolgozik, de hogy ez állandó helyszín-e, vagy mindig oda megy, ahová az aktuális teendők szólítják, már nem tudta. A legbosszantóbb az a tudatlansága volt, hogy egyáltalán nem emlékezett rá, honnan kellett volna Weingruber úrnak tegnap este tizenegy órakor visszaérkeznie. Körülnézett, és az asztalon, portugál és spanyol nyelvkönyvek és munkafüzetek alatt rálelt a telefonkönyvre is. Azt akarta kikeresni, mi a vasúti tudakozó száma, de a következő másodpercben már a dupla vénél járt az ujjja. Azonban semmi döbbenetes titkot nem talált. A papiros szerint Weingruber úr valóban a Kaunitz utca 37-es számú házában él, és ugyanazon a telefonszámon lehet elérni, amit hajdanán a használt buszjegy hátára firkált fel.

És ebben a pillanatban, bizonyítván, hogy a világ egy és oszthatatlan, János orra előtt megszólalt a zöld színű telefon.

– Gerhard? – szólt bele egy pattogó női hang.

Röviden elmagyarázta, ki ő és mit keres Weingruber úr lakásában.

– Ez felettébb érdekes – mondta a nő, aki Monicaként mutatkozott be, és „Gerhardt régi ismerősének” mondta magát. – Tegnap délben beszéltem vele, de egy szóval sem említette, hogy vendége lesz. Pedig ez amilyen ritka esemény nála...

– Ha nem toladok a kérdés – szólt közbe János –, mért hívta fel tegnap?

– Én kerestem őt. Épp a mai este miatt. Összejövünk páran nálam. De aztán kiderült, hogy csupa nő. Gondoltuk, legalább egy férfi legyen köztünk.

– És ő?

– Elvállalta. Sőt még viccelt is. Azt mondta, háromnál több lánnyal nem bír el egy este...

– Én ugyan nem nagyon ismerem – jegyezte meg János –, de nem tűnt nagy nőcsábásznak.

– Mondom, hogy viccelt. Bár viccelni sem szokott gyakran.

– Értem. És most mi legyen?

– Biztos előkerül. Lehet, hogy tovább kellett utaznia. Mindenképp várjuk. És persze magát is, ha van kedve. Liszt Ferenc utca 40., ötös lakás. Hozhatnak egy kis vörösbort, valpolicellát, olasz kaja lesz.

– Jó. Akkor tehát este találkozunk.

János letette a kagylót. Megnézte a hűtőben a bort, amit az este kibontott. Jól emlékezett, valpolicella volt. Úgyis akart vásárolni, majd vesz egy másik üveggel.

Egy írólapra a következő szöveget írta: „Kedves Weingruber Úr! Megérkeztem, kellemesen érzem magam e kies apartmanban. Sétára mentem és boltba. Egy órán belül visszatérek. Most negyed tíz van. Üdvözlettel: János.” A lapot az íróasztal előtt díszelgő fényképgyűjtemény elé támasztotta, eltakarván azt a képet, amin egy sildes sapkás, bajszos apa egy kerékpárt fog erősen, és a vázon keresztben a fotográfus felé fordulva, lógázó lábbal egy kisfiú ül ugyanolyan sildes sapkában.

Már most lehetett érezni, hogy pokoli meleg lesz ezen a napon. Nem vacakolt sokat, az első járókelőtől megkérdezte, hol talál élelmiszerüzletet. Épp ellenkező irányban mutatták, mint amerre tegnap elindult. Hosszú, ropogós bagettet vásárolt, felvágottat, retket, majonézes lazacsalátát, bort és söröket. A visszaúton már alaposan megizzadt. Azt azért le kellett szögeznie, hogy Weingruber úr odúja bármilyen lakályosnak tűnt is első pillantásra, bizonyos tevékenységekre teljesen alkalmatlan volt. Ide tartozott az evés, ami – legalábbis János életében – mindennapi gyakorlattal bírt. A bőrfo-

telban kuporgott, ölében a papirosból kibontott felvágott, a karfán elhelyezve a salátástálacska, két térd közé szorítva a bagett, amire csak rá kellett hajolnia, hogy harapjon. Ez így gyönyörűen meg volt koreografálva, ám bármely hirtelen mozdulat vagy a fotel gurulós kerekeinek megmoccanása beláthatatlan következményekkel járhatott volna. János mereven ülve, tele szájjal majszolt, mikor megszólalt a telefon. Monica jelentkezett ismét. Mikor megtudta, hogy Weingruber úr (illetve neki per Gerhardt) még mindig nem tért vissza, Jánosnak feladatokat osztott.

– Kiderítettem, hová ment tegnap. Schranzban volt dolga. De most nincs időm tovább nyomozni utána. Diktálok két telefonszámot, próbálja megtudni, mi történt. Érdeklődjön a vasútnál. Mintha lenne egy ottani kollégája, aki néhanapján hazahozza. Sajnos a nevét nem tudom. Este mindenképp jöjjön át, akár megérkezett Gerhardt, akár nem. Majd kitalálunk valamit.

János csak egy percig furcsállta ezt az egészet, míg a fülében csengett Monica hangja. Aztán lázas igyekezet vett erőt rajta, örült, hogy végre a meddő várakozáson túl van mit tennie. Elfelelte, hogy templomokat, képtárakat szeretett volna itt felkeresni. Sokkal jobban izgatta, hogy ismeretlen helyekre fog telefonálni vadidegen embereknek, tudakolván, hogy Gerhardt Weingruber, akit szintén nem ismert, csak az ágyát, a fotelját, a mosdóját használta, vajon hová tűnhetett.

A Liszt Ferenc utca mindössze két sarokra volt János szállásától, ám egy toronyház építése miatt a keresztutcák le voltak zárva, a fél várost meg kellett kerülnie, hogy a Monica által megadott címet végül is megtalálja.

Harmincöt év körüli, lóarcú, szemüveges nő nyitott ajtót. Mint régi ismerőst üdvözölte Jánost, és Gerhardtról szinte csak futólag érdeklődött, mint aki jó helyen van, és majdcsak előkerül, ha itt lesz az ideje. A két üveg valpolicellával befordult a konyhába.

János teremnyi szobába lépett, ahol nem lámpa, hanem mint a művészfilmekben, körülbelül száz gyertya adta a fényt. A mennyezetről lelógó hatalmas kovácsoltvas csillárban óriási gyertyák lángja lobogott, és körben, a bútorokon, a tévé tetején, de még a parkettán is kisebb-nagyobb csoportokban elhelyezett gyertyaszigetek világítottak. Jánost különös hangulat kerítette hatalmába, de csak egy pillanatra tudott örülni neki, mert aztán rájött, mindez honnan olyan ismerős. Halottak napján ilyen a temető, amikor átfagyott kézzel, kis viaszrudakat szorongatva ő is a sírok között szokott kóborolni. Nagyszülei és szülei sírja után mindig a katonai parcellába megy, és az ismeretlen szerb, olasz, horvát és francia holtak nevét kibetűzve gyűjt egy-egy kis fényt, egyiket a másikáról.

Itt is mindenki ismeretlen, jutott eszébe a szépen megterített asztalra pislantva.

Monica két másik lánnyal tért vissza a konyhából, akik kerek fatálcán felszeletelt pizzát hoztak. A szőke, tüskerövidre vágott hajú Loliként mutatkozott be, a másik nevét, mivel egyfolytában vihogott, nem lehetett érteni. János látta, hogy az egyik üvegből, amit az asztalra állítottak, a bornak már több mint a fele hiányzik.

– Szóval – kezdte Monica a kikérdezést, miután már ő maga is néhány szelet spenótos meg pepperonis pizzát magába tömött, és ivott egy pohárral –, megtudtál valamit?

Jánost zavarba hozta a tegezés, félrenyelt, hosszasan köhögött. A lányok vihorásztak.

– Egy portásfélével beszéltem – mondta aztán még mindig elhaló hangon, könnyező szemmel. – Ő azt állítja, hogy Weingruber úr tegnap időben megérkezett, aztán mikor végzett, távozott. Igaz, egyszer visszament, mert valamit a vizsgálóban hagyott. Talán az ernyőjét, így emlékszik...

– Na, ez jellemző Gerhardtra! – kiáltott fel Loli. – Ötvenfokos hőségben is ernyővel szaladgál.

– A kollégája, bizonyos... – és itt János egy kis papírt húzott elő a zsebéből, onnan olvasta – Egon Nitsch valóban autóval ment el, ezt meg a mélygarázs órétől sikerült megtudnom, de jóval előbb, mint Weingruber úr. Egyébként kerestem Nitsch urat is, de az üzenetrögzítőjéről annyit lehetett megtudni, hogy három hétig nem lesz elérhető.

– Ügyes kis nyomozó! – mondta Monica.

– Egy szivart, Columbo hadnagy? – kérdezte az eddig csak vihogással foglalatostkodó nő, és valahonnan hátulról tényleg egy szivarosdobozt dugott János orra alá.

– Köszönöm, nem dohányzom – mondta, ám mikor látta, hogy a nő kivesz magának egy cigarillót, a zsebéhez kapott tűzért, megfélekedzvéen róla, hogy az asztalon égő gyertyák garmadája áll.

– Vigyázz, kész, tűz! – kiáltotta, és odatartotta az öngyújtóját.

Hatalmas nevetés volt a válasz. És nem szégyellte, ez most valamiért jólesett neki.

Felvillanyozva folytatta a hősi kalandok sorát.

– Nem fogjátok elhinni, de jártam az állomáson is. A diszpécserirodán kinyomoztattam, hogy a tegnap este tizenegy órai schranzi vonaton mi volt a helyzet.

– Ugyan mi? – kérdezték a lányok. Mintha Weingruber úr sorsa egy cseppel sem érdekelte volna őket, inkább János nyomozása, ami csupa titokzatos fordulattal teli.

– Schranzból pontosan, este kilenc óra huszonhárom perckor indult a vonat. Megállt Möckingben és Gielfendorfban. Azonban a következő megálló, vagyis Praam előtt történt egy kis baleset.

– Tudtam! – kiáltott fel a szivarozó lány, és a magasból pöccintette a hamut a tányérjába. – Ez a szerencsétlen Gerhardt.

– Nos, a baleset egy öngyilkosság volt. Valaki a sínekre feküdt. Már azt is tudják, hogy kicsoda. A közeli tanyáról egy öregasszony. Azt, hogy miért daraboltatta fel magát egy gyorsvonattal, a szolgálatvezető nem tudta megmondani.

– Tehát nem lettünk okosabbak – foglalta össze a lényegét Monica.

– Annyit tudni, hogy a kalauz jelentése megemlíti egy férfit, aki már-már feltűnő áldozatkészséggel segített, az sem zavarta, hogy ő maga is csuromvéres lett. Hozzátette, hogy a vonat továbbindulása után, vagyis több mint két és fél óra múltán seholy sem látta ezt az embert a kupékban. Se véresen, se megtisztálkodva.

– Ő lett volna a mi Gerhardtunk? – kérdezte Loli, miközben a gyertyalángok mögött hamiskás mosoly táncolt a szája körül. – Vérben, szennyben gázol előre, mert annyira fűti a tettvágy? Hát... nem tudom.

– No igen – szólta a szivarozó hölgy. – De eltűnni sem szokott. Ne nevessetek ki, de nekem máris hiányzik. Még ha igazából aggódni nem tudok is érte.

A bor lassacskán elfogyott. Monica összeszedte a tányérokot, és kivitte őket a konyhába. A szivaros lány halk zenét kapcsolt be, és a gyertyák között tovább pöfékelve lassú, magányos tánchba kezdett a szoba közepén.

– És te ki vagy? – kérdezte ekkor Loli, átnyúlva az asztal fölött, és mutatójával megcírógatta János arcát. – Hiszen semmit sem tudunk rólad.

– Talán így van rendjén – nevetett ő zavartan. – Én se ismerlek titeket. Se Weingruber urat, az igazság szerint. A legfurcsább, hogy elébe menjek a kérdésnek, magamról sincs semmi hasznos mondanivalóm. Nem mintha titkolóznék... Bárcsak volnának titkaim! Ha e pillanatban kezdődne az életem, akkor se lenne kevésbé fontos, ami mindennek előtte történt.

– Vagy úgy – mondta Loli lassan, és hosszan bámult Jánosra a gyertyalángok között.

– Épp azért jöttem – folytatta kéretlenül és ezért egy kicsit bizonytalanul –, hogy itt messzi idegenben történjen végre valami. Az elutazás változást jelent, helyváltoztatást mindenképp, vagy nem?

– Nem tudom – felelte kelleetlenül Loli. Aztán mint akit megcsípnek, és öntudatra ébred, lázasan mesélni kezdett. – Mi mind a hárman Gerhardt barátnői, mi több, menyasszonyai voltunk. Aztán úgy alakult, hogy egyikünk se ment hozzá, hanem valaki máshoz. De ezektől a férfiaktól előbb-utóbb elváltunk. És szép lassan visszatértünk hozzá, ám Gerhardt komolyan már semelyikünkkel sem állt szóba. Ahhoz talán túl mély sebeket kapott tőlünk. Néha összejárunk, és ha van merszünk, meghívjuk őt is. Aztán vagy eljön, vagy nem. Ha nincs itt, mesélünk róla, mint egy régi emlékről. A volt férjeink szinte sohase kerülnek szóba. Ismerjük őt minden hibájával és gyengéjével, hiszen, ha igaz, ezek miatt nem mentünk hozzá. De mégis, a lelkünk Gerhardté. Hogy az ő lelke kié, azt inkább ne kérdezd.

János szívesen hallott volna még Weingruber úr misztikus kilétéről, de ekkor hátulról egy kar fonódott a nyaka köré. Tömény szivarfüst érkezett mellékletként, amitől köhögnie kellett. De a következő pillanatban kicsit kóválygó fejjel azt érezte, hogy táncol, forog vele a szoba, a bagószagon valami nehéz és nagyon erotikus illat tör feléje, beburkolja, és szorosan tartja. Nem tudta, a lába milyen hatalmaknak engedelmeskedik, mikor még mindig a parkettán lépked ide-oda, ügyelvén a rafináltan elhelyezett gyertyákra. De ez a lángolás nagyon is távol állt tőle, inkább egy hideg gondolat kezdett kúszni a fejéből a szíve felé. És közben hagyta, hogy egy erős kar szorítsa, vezesse.

Behunyta a szemét.

A régimódi üzenetrögzítő piros lámpácskája villogott. János alsónadrágban állt a nyitott ablak és nyitott ajtó keltette huzatban. Odakint beborult, kellemes langyos levegő járt-kelt a szobában és a folyosón, mintha egy óriási hajszárító áramában állna.

Lenyomta a lejártszögombot. Recsegést, sűgást hallott először. Aztán vékony, jajveszékelő hangot.

– Fiam, fiam! Hát mi van veled? Gyere, ha tudsz, siess! Apád, lehet, a végét járja. Nem hajlandó sehová sem bevitetni magát. Amilyen csökönyös vénember. Téged hív. Csakis tégedet. Most talán megbocsátana...

János elpöccintette a falnak támasztott papírt, amit két napja írt Weingruber úrnak. Közel hajolva szemlélte meg a bajszos, simlédersapkás embert. De most is csak egy szigorú, már-már mogorva arcot látott, a bajusz fekete, tömött foltjával az arc közepén. A bicikli vázán ülő kigyerek hasán egy hátulról előrenyúló kezét vett észre. A kisujjon köves gyűrű apró pöttye. Pontosan el tudta képzelni a szigorú atyai kezét.

Egy pillanatra kísértést érzett, hogy azonnal mindent összepakoljon, és gyorsan hazautazzon, még mielőtt nyakig belekeveredik ebbe az egyre bogyózódó históriába. De azonnal maga előtt látta azokat az arckokat és helyiségeket, akik és amik elől oly vágyón menekült ide az évtizedes mellőzöttség és megaláztatás terhével a szívében, és a következő pillanatban már Monica telefonszáma után kutatott.

– Mit akarsz tenni? – kérdezte a nő.

– Meglátogatom őket, hátha...

– ...tudnak valamit? Erre ne számíts. Azok az emberek csináltak hülyét belőle. Már elnézést, hogy nem köntörfalazok. Az apja, ez a jóságos evangélikus egyházi, kántor...

Á, úgyse lehet ezt két szóban elmondani. Gonoszul hangzik, de épp ideje, hogy megterjjen a teremtőjéhez az öreg Weingruber.

– A fiát akarja látni.

– És? Mi is őt akarjuk látni, mégse jön. Egyébként azt csinálsz, amit akarsz.

– Hol laknak? – kérdezte János félve.

– Hol, hol! Hát Lájötenben. – Érezte, hogy Monica mindjárt lecsapja a kagylót: hát csak ezért hívta ez a gazember... Hadarni kezdett:

– Az íróasztalnál van egy fénykép, egy férfi és kislány a biciklivel – mondta János.

– Rémlik, mintha láttam volna azt a képet. Azt állította, hogy az a barátja és annak az apja. Ez a gyerek később vízbe fulladt. Gerhardt utánavetette magát a bányatóba, még el is kapta a csuklóját, de kicsúszott a keze közül.

Jánosnak eszébe villant az a késő nyári délután, mikor őt mentették ki a Duna-holtágból. Nincs fényképe a megmentőjéről, pedig akkoriban sülve-főve együtt voltak.

– És veled mi van? – szólt bele a kagylóba Monica. – Mikor látlak? Ugye meglátogatsz?

– Nem ígérhetek semmit – rebegte zavarodottan. – Hirtelen annyi dolgom lett.

– Jó munkát – ennyi volt a rövid válasz.

János térképkeresés címén valóságos házkutatást tartott Weingruber úr bútorában. Lelt többek között néhány ócska, agyonszívott pipát puskaporral száradt dohánnal. Egy másik fiókban egész ördöglakat-gyűjteményre bukkant és egy bűvös kockára. Valaha bajnoka volt a kocka bármely helyzetből való villámgyors rendezésének, de most szomorúan kellett tapasztalnia, hogy se a kombinációkra nem emlékszik, miként kell az utolsó lyukba beforgatni a kellő zöld vagy sárga négyzetkét, se a kockát nem lehetett megmozdítani, réges-rég berozsdált; úgy látszik, Weingruber úr sem élt azzal az önámítással, hogy helyre tudja rakni a dolgokat.

Egy fotópapír-kartondobozból újságból kinyírt szexképek kerültek elő, de most nem tanulmányozta végig e szintén nem érdektelen archív dokumentumokat, mert egy kósza pillantást vetett a mosdót elválasztó szekrény hátuljára, és el kellett mosolyodnia: a durva furnérlemez palástolandó az ország térképe feszült ott rozsdás rajzszögek segítségével, kifakultan, rongyos szegéllyel.

Igaz, e térkép eléggé magasan volt, és ahhoz, hogy a valószínűleg bolhabetűkkel nyomtatott Lájöntent (arra gondolt, még sose hallott ilyen idétlen helységnevet, hacsak az otthoni Csámpát nem állítja vele versenybe, noha kétségtelen, idétlen bája sokat jelentett az utóbbi javára) fellelje rajta, újabb rendezkedésbe kellett kezdenie. A szekrény melletti dögnehéz könyvespolcot centiméterenként odébb vonszolta, de hiába vi-gyázott, valahonnan lepottyant egy doboz, amiből kismillió tengeri csiga és kagyló spriccell szét a szobában. János a hangos káromkodás után azonban megbocsátott Weingruber úrnak, hiszen önmagán keresztül ismerte a tenger nélküli országok szépl-lekeit, akik kilószám hurcolják haza a tenger, az ősi, nagy víz, az élet cseppfolyós le-léből rabolt emlékeket, amikből hosszú évek után is finom homok szítál, a homok, amin emlékek hevernek, és süttetik magukat az örök nappal. A szekrény és a polc kö-zött képzett szűk helyre épp befért a guruló fotel, jól beszorítva, hogy amikor rajta áll, nehogy kiszaladjon alóla.

Felmagasodott, mint valami cirkuszi mutatvány hőse, de a következő pillanatban már a valahai földrajzórán látta magát, amint a nagy Szovjetunió térképe előtt ácsin-gózik a teleszkópos mutatópálcával, ami Hangyál Károly tanár úr farmotoros Zastavá-

jának antennája volt, és lila gőze sincs afelől, hogy merre, vajon az Urálon innen vagy túl esnek a legnagyobb vasércmezők, és hogy Karaganda városa miért is oly fontos saját kis kamaszvilága további menetében. Lájöten is csöndesen, a felette elrepülő évszázadokba való beletörődéssel húzódott meg a térképen, mint ami nincs is, legalábbis észrevehetetlenül van. Jánosnak ez a létállapot sokszor szimpatikusnak tűnt már élete során, sőt maga is vágyott rá (minden mellőzöttséggel és megaláztatással együtt), de most örült volna, ha Lájöten neve a szemébe villan vörös fénnel, mint egy éjszakai lokál neonreklámja.

Ehelyett a telefon csörgött megint.

Egy pillanatra Weingruber úrra gondolt, aki miatt minden történik, s hirtelen szomorúan konstataulta: hát előkerült. Am a vonal végén női hang jelentkezett.

– Columbo?

– Tessék?

– Elég, ha azt mondom, a szivarozó nő vagyok? Fogadjunk, hogy nem emlékszel a nevemre.

– Ez igaz, pedig még táncoltunk is, ugyebár...

– Egy tánc? Ugyan, nem jelent az semmit. Majd ha... – itt a nő elhallgatott. – Halom, készülsz Lájötenbe. Mindent tudok ám!

– Még nem találtam meg a térképen, sajnós.

Kacagás volt a válasz.

– Majd én megmutatom.

– Az jó lesz.

– A helyszínen. Eljövök veled. Nem baj?

– Mindent az ügyért.

– Nekem hajdanán sokat segített Gerhardt apja. Monica csak vén izének titulálja. Ő ma is szívből utálja, pedig nem is tudom, beszéltek-e valaha. Engem az öreg Weingruber, érthetetlen, hogy miképp, de lebeszél a színésznőségről. És ezzel, bár ezt tiszta ésszel akkor még nem sejthettem, nagy jót tett velem. Elmesélem, ha érdekel.

– Útközben?

– Persze. Hamarosan indulhatunk. Várj meg, befejezem a hajszárítást, átsétálok, és felcsöngetek.

János végignézett a szétdúlt szobán, de egy csepp kedve sem volt rendet rakni. Mi lesz, ha Weingruber akkor tér haza, mikor ő távol lesz? Írjon újabb levelet, „Kedves Barátom, elmentünk téged keresni, épp szülőfaludban bolyongunk exmenyasszonyoddal (akinek se a nevét nem tudom, se azt, pontosan hányadik volt a sorban, csak hogy szivarozik). Minden jót, tarts ki, míg visszajövünk a hírrel, hogy nem találtunk sehol.”

Mulatott magán. Nem írt egy sort se, de a könyvespolcot mégiscsak visszaráncigálta a helyére, miközben emlékből való csigák és kagylók recsegtek a talpa alatt. A táskájából hányinger elleni tablettát bányászott elő, úgy érezte, felettébb kacskaringós és épp ezért émelyítő útnak néz elébe. Kamaszkorában kinötte a hányást, most mégis óvatoskodott. Ahogy egy pillanat alatt utánagondolt, a kaland, az ismeretlen terep izgatta fel, attól lódult meg a gyomra, mint annak idején is, mikor még ismeretlen volt az élet, és minden pillanatban azt hitte, most valami különös fog történni vele.

Csöngettek.

János ajtót nyitott, de legnagyobb megrökönyödésére nem a szivaros nő állt előtte, hanem – amit ugyancsak rég látott – egy hajhálós öregasszony lila kiskosztümben, hajtókéjén brosként szolgáló gyanús, kavicszerű szürke kővel.

– Adjon isten – mondta szúrósan János szeme közé nézve, majd a nyomaték kedvéért feltette a szemüvegét. – Ha szólna Weingruber úrnak, hogy beszédem van vele.

– Szólnék én – felelte –, de nincs itthon.

– Úgy? – kérdezte a nő nem túl nagy meggyőződéssel a hangjában.

– Úgy – szögezte le János.

– Akkor hát mikor tér haza? – jött a következő cseles kérdés.

– Ez az, amit magam sem tudok.

– Sejtettem. – Az asszony egy pillanatra elgondolkodott. – Ön, talán nem tolakodás, ha érdeklődöm, a vendége?

– Ön, ha nem veszi tolakodásnak, a...

– A házfelügyelő, természetesen. Ugye, nem volt bezárva az ajtaja?

– Nem... Csak nem képzeli? – képedt el János.

– Weingruber úr mondta meg önnek a kapuzár kódját, gondolom.

– Igen.

– Akkor nem betörő. Csak vicceltem – mondta a nő, de véletlenül sem húzta el a száját.

– Ha Weingruber úr megjön...

– Ha megjön.

– Mért ne jönne meg, már elnézést?

– Nem szokott eltűnni. Nem az a fajta. Nem fizetni szokott. De eltűnni soha.

– Ki mondta, hogy eltűnt? – köszörülte János a torkát.

– Ön meddig óhajt maradni?

– Meddig is? Szeretnék vele találkozni, ugyebár.

– Szóval még várja? Kitaróan?

– Ha nincs ellene kifogása.

– Ez a maguk, illetve a maga dolga. Eddig nem érkezett panasz a viselkedésére.

– Panasz? – meresztette a szemét.

– Mondom, nem érkezett. Nekem csak ez számít. Meg hogy fizessenek. Weingruber vagy maga, mindegy. – Azzal János kezébe nyomott egy csekket, aminek a tanúsága szerint Weingruber úr immáron háromhavi lakbérrel és közüzemi díjjal tartozik. Az összeg János otthoni félévi fizetését kitette. Azt hitte, nem lesz dolga azzal az átkozott pénzzel néhány boldog nap erejéig. Nem jut eszébe, hogy semmire sem vitte, hogy voltaképp pőrén áll, ahogy a világra jött.

– Átadom neki – felelte végül. Már csukta volna be az ajtót a házfelügyelő orra előtt, mikor megszólalt a kaputelefon éles berregéssel.

– Jött valaki – mondta a nő, és visszahelyezte a szemüveget az orrára, amit épp elrakott volna.

– Hozzám – nyögte János.

– Magához. Értem.

– Elmegyek, indulnom kell – mondta, és a háta mögül felmarkolta a slusszkulcsot meg a tárcáját. Behúzta maga mögött az ajtót. A házfelügyelő egy lépést sem tett hátra, úgy kellett az orra előtt elkúsznia. Mikor a lépcsőkorlát meleg fáját már a tenyerében érezte, felszabadultabban mondott búcsút, miközben a kövezeten elnyúló hosszú napcsíkot követte a szemével, ahogy felmászott a falra.

– Szép házban teljesít szolgálatot. Szinte irigylem érte.

– A vizontlátásra – szakította félbe az asszony, még mindig mocsanatlanul.

– Örültem, hogy találkoztunk. Bizonyára nem utoljára volt szerencsém – János egy

kicsit meghajtotta magát, de a következő mozdulattal már a korlátba kapaszkodó keze lendítette is lefelé. Ezer éve nem nyargalt így a lépcsőn, mint iskolás korában, szökelleve, trappolva.

A mázsás kaput teljes erőből kilökte kilépett, és a magas lépcsőről jóformán a járdán várakozó szivarozó lány nyakába zuhant.

Mikor már túljutottak a városból kivezető autópályák szövevényén, és a főútról is letertek Lájjoten irányába – mindösszesen negyven kilométerről volt szó –, János összezdte minden bátorságát, és megkérdezte:

- Szerinted tényleg történhetett valami Weingruber úrral?
- Bolondok között dolgozik. Az ilyen előbb-utóbb mind megbolondul.
- Nem igazságügyi orvos szakértő? – kiáltott fel János.
- Istenem, hát neked azt mondta? Vidéki bolondokházákba jár ki vizsgálatokra, utolsó lóti-futi szegény. Lehet, hogy ezért is tartottunk tőle mind a hárman, mi lányok. Az efféle bamba, csupa lélek férfiak egy idő után nem tudnak igazán vonzók lenni.
- Érthetetlen. Azt hittem, kollégák vagyunk ebben a sanyarú sorsban.
- A sanyarú sors sajnos stimmel.
- Mégis fellázadt az apja ellen, ha jól értettem?

– Az más térsza. És sokkal korábban volt. Különös história. Már amennyit tudok beöle. Én voltam ugyanis az első menyasszony, nem Monica. Annyi bizonyos, hogy Gerhardtnak se az énekhez, se a zenéhez semmi tehetsége nincs. De az apja, aki kántor és fő-fő egyházi, képtelen volt ezt belátni. Nyüstölte, pokollá tette a gyerekkorát. Furulyáznia és harmóniumoznia kellett. Az anyja kis penészvirág, látástól vakulásig gürcölt, egy mukkot sem mert szólni, csak titokban kényeztette a kicsike fiát, tömte édességgel, attól lett olyan szegényem, mint egy kis bálna. Az érettségi után tört ki a cirkusz. Ahogy Gerhardt nekem elmesélte, egy éjszaka szabályszerűen álmot látott, mint a bibliai próféták. „Mondd meg neki, mit akarsz, ez a te életed, nem az övé!”, ezt harsogta a fülébe egy hang, miközben valami felhőkarcoló legmagasabb ablakából nézegetett lefelé a lángoló pusztára. És megmondta. Az apja meg másnap, mikor ő már nem volt otthon, infarktust kapott. Persze felépült, és ott folytatott mindent, ahol abahagyta, de Gerhardtal nem törődött többé. Megátkozta vagy kitagadta, majdnem mindegy. Mikor összejöttünk, én vettem rá, hogy ez így nem mehet tovább, haza kell mennie, beszélnie az öregével, kinek jó ez, hogy apa és fia nem is szólnak egymáshoz, Isten ellen való vétek. Na, egy téli nap, csípős decemberi időben, még karácsony előtt, hátha a Megváltó-várás a vén egyháziinak is meglágyítja a szívét, betoppantunk Lájjotenbe. Az anyja némán sírt. Az apja bent ült az előszobában egy magas sámlin, cipőt suvikszolt, mert azt az asszony, ugyebár, nem tudja rendesen elvégezni. Ott álltunk, mint szigorú bírának előtt. Felnézett, majd húzogatta tovább a kezét a bakancson. Eltelt legalább két perc így. Hosszabbnak tűnt, mint a második világháború. Egyszer csak azt mondja: „Az az ember menjen ki innét!” Így. Megfogtam Gerhardt kezét, ami hidegebb volt, mint kint a jégcsapok, de kirántotta magát, és kiszaladt. Nekem se kellett több. Elkezdtem kiabálni, hogy mit képzelsz, tán ő az atyáuristen, szeretetlen, emberkínzó gazember. A végére már berekedtem. Semmi. Vonogatta a kezét a fényes fekete bőrön, mint akinek ez az élete értelme. Nem vagyok az a fajta, de már nekem is sírnom kellett. Lezöttyentem a faragott padra. „Úgy van, üljön csak le, kislány”, ennyit bírt mondani. Ám idővel lerakta a cipőt, és elkezdett beszélni hozzám. Megkérdezte, sejtettem-e, hogy neki volt egy álma? Hogy kis Mozart lesz a fiából, és mint az öreg Leopold, felfedezi, tanítgatja, csodálja kibomló tehetségét? Aztán tovább kérdegetett.

Hogy szeretem-e a fiát? Mit szeretek benne? A javát akarom-e? Én mivel foglalatostokodom? És így tovább. Nem tudom, mi történt velem akkor. Sose gyóntam, a látszat ellenére soha nem voltam az a spontán kitarulkozó típus, de ez a rafinált öreg, aki a fiával nem jutott semmire, teljesen leszedett a lábamról. Miért? Talán mert apa nélkül nőtem fel? Még rettegni is jobb lett volna egy apától, mint csak vágyini utána? Mondom, attól is eltántorított, hogy színésznő legyek. Nem mások szavával, hanem a sajátunkkal kell örömet szerezni, ezt állította, épp ő, és ez ott akkor a szívemig hatolt. Délelőtt tizenegyedtől sötétedés utánig beszélgettünk. Mint két meghitt, jó barát. Senki ránk nem nyitotta az ajtót. Gerhardt és az anyja csak várt. Nem ebédeltek, nem vacsoráztak. Mint később megtudtam, a nyári konyhában húzták meg magukat, kukoricacsővel befűtöttek. Egész nap egy szót sem szóltak egymáshoz. Pedig nem voltak haragban.

A lány elhallgatott, táskájából elővett – ezúttal – egy cigarettát, és miután kétujjnyira letekerte az ablakot, rágyújtott, majd kifelé nézett, fújta a füstöt.

– És? Mire jutottatok? – kérdezte kis idő után János bátortalanul.

– Jutottunk... Tudat alatt végig tartottam tőle, hogy a végén az öreg olyasvalamit kér majd tőlem, amit nem teljesíthetek. Akár Gerhardtnak, akár neki. De nem. Azonban tisztán emlékszem az utolsó mondatára, olyan szentenciaszerű volt, pedig úgy mondta, hogy eközben megint a cipővel babrált. „Az életben néha úgy tűnik, hogy az ember az erősebb, pedig ilyenkor is csak az Isten az erősebb.” Hazaúton Gerhardt szinte nem is kérdezett semmit. Csak hogy nem vagyok-e éhes meg ilyesmi. Élünk tovább, teltek a hideg napok. A harmadik vagy a negyedik héten tűnt fel neki, már az új évben, hogy nem járok próbákra az amatőrszínpadra. Akkor teljesen kiborult, hogy az ő apja mindenkinek fenekestül felforgatja az életét, senkit és semmit nem tisztel. Isten neki – mármint Gerhardtnak – túl sok, jobban örülne, ha atyuskája kevesebbel is beérte volna, például vele. A többit sejteted. Hamarosan szakítottunk, még húsvét előtt, nem jött szóba semmilyen feltámadás. Tudtommal Monica és Loli is járt vele egy-egy alkalommal Lájötenben. Érdekes, sose került szóba, hogy beszéltek-e az öreggel, és ha igen, vajon miről. Az biztos, hogy a jelek szerint a helyzet nem javult egy szemernyit sem.

Lájötenbe megérkezni felért egy időutazással. Semmiben nem hasonlított az itteni takaros, sok esetben puccos kis falvakhoz, inkább az otthoni szegény településekhez, ahol utoljára a méltóságos gróf úr jóvoltából történtek fejlesztések, még a háború előtt. Az utca tele kátyúval, kidőlt-bedőlt kerítések, egyedül a templom kupolája szikrázik messze a lassan lebukó nap fényében.

– Oda megyünk – mutatott előre a szivaros nő egy leginkább régi udvarházra hasonlító hosszú, sárga vakolatot pergető épületre.

A kapu nyitva volt, az udvaron kecskék legelésztek. A hangos köszönésre a hátsó traktusból neszezés hallatszott, majd valahonnan előlépett egy asszony. Illetve... János hátrahőkölt, mert Weingruber úr anyja törpe volt, nem lehetett magasabb százharminc centiméternél. Szemével a szivaros nő felé vágott, aki értette, mit akar mondani. Sután felvonta a bal vállát, mintegy bocsánatot kérve, amiért erről elfeledkezett a nagy mesélésben.

– Tessék, aranyoskáim – jött közelebb az aprócska néni, pici, furcsa kezét maszatos kék mintás kötényébe törölgetve. János nem tudott nem arra gondolni, lám, ezekkel az idétlen kezecskékkel szerette, dédelgette az ő Gerhardtját.

– Nem tetszik megismerni, ugye? – kezdte a szivaros hölgy, és a néni a fejét ingatta.

– Nem tudom, ki vagy, ne haragudjál meg érette.

János jobbnak látta a tárgyra térni, mielőtt a lányban felülkerekednek a múltból szivárgó érzelmek.

– Tetszik tudni, a fia miatt vagyunk itt...

– Ó, istenem, hát mit csinált már megint az a haszontalan! Gerdi, Gerdi, apád pedig hogy vár!

– Csinált valamit, illetve, nem tudjuk, mit – szötte tovább a szót János. – A helyzet az, hogy Weingruber úr...

– Gerhardt eltűnt, Rosa néni, senki sem tudja, hol van – szakította félbe a szivaros nő. – Maga, maguk sem tudnak semmit felőle?

– Mi? – és az apró öregasszony hangja egyszerre keserves és mérges lett. – Ugyan mit tudunk mi! – Megfordult a sarkán, mint egy manó, és sietve indult visszafelé. – Semmit, soha, semmit se tudunk, ahogy tudni kellene.

Már majdnem eltűnt ott, ahonnan előbújt, mikor a szivaros nő tett egy lépést előre, tán hogy úgy jobban lehessen hallani a hangját.

– Franz bácsi hogy van?

Az apró lábak megálltak a nagy sietésben. Weingruber úr anyja visszafordult. Arca ráncos volt és szeplős. Eltorzult, amikor megszólalt.

– Akármilyen történt, szerette a fiát. Csak őt szerette. Sokszor már azt gondolom, pusztán azért él még most is, mert várja, hogy megbocsáthasson neki. De most meg fog halni. A fia eltűnt, nincs, akinek megbocsásson, meghal.

– Beköszönnek az öregúrhoz – mondta a szivaros nő. János önkéntelenül is az órájára sandított.

Ám mielőtt az asszony válaszolhatott volna, az udvar végi bokrok közül egyszerre egy kutya ugrott elő. Először Jánosnak rontott, de csak a fogát vicsorította rá. A következő pillanatban viszont a szivaros lányra ugrott. A karjánál fogva elrántotta, lebuktak a gazos földre. A lány sikított, Weingruber úr anyja pedig egy vastag husángot kapott fel, azzal futott, hogy eldöngesse a kutyáját.

– Pick, bűdös disznó, nem takarodsz innét! – sipította vékony hangon, és rövid karjával, ahogy csak bírta, zuhogtatta az ütésekkel a kutyára, aki kettőt-hármat ugatott, és visszanyargalt a bokrok közé.

A szivaros lány némán zokogott. Karján cafatokban lógott a blúz, folyt a vére. János igyekezett felsegíteni, miközben Weingruber úr anyja egyfolytában a kutyát szidta.

– Víz, kötszert hozzon, de gyorsan! – szólt rá. A lányt felültette a tornáclépcsőre.

– Vigyél el innen, Columbo, könyörgök – hüppögött a szivaros lány, bágyadtan lógatva vérző karját. – Tetanuszt kell kapnom. Itt biztos nincs orvos. Induljunk azonnal. Hagyjuk a fenébe a vén boszorkát.

A lány az oszlopba kapaszkodva felállt.

– És az öreg? – kérdezte János.

– Hallottad. A végét járja. Nincs mit tenni. Lehet, hogy Gerhardt is meghalt, ki tudja...

– Weingruber úr? Komolyan gondolod? – János most keseredett el először igazán.

– Vigyázzunk, nehogy mi is meghaljunk – felelte a lány nyöszörgő hangon, minden pátosz nélkül. – Vigyél azonnal a kórházba!

Kitámolyogtak az autóhoz. János már beindította a motort, mikor meghallották Weingruber úr törpe anyjának a sikítását.

– Ne menjenek el! Hová, háová, háová indulnak! – már majdnem odaért az autóhoz.

– Indulj, mire vársz! – adta ki a parancsot a lány.

János még egyszer balra nézett, ahol szinte az ablakhoz szorította az arcát az öreg-

asszony, alig érte fel. Beletaposott a gázba, mégis szinte biztos volt benne, hogy az utolsó szó, amit a szájáról leolvasott, az volt, hogy „meghalt”.

Olyan erős borzongás futott végig rajta, hogy csak ügyvel-bajjal volt képes az úton tartani az autót.

A nap már nem látszott a nyugati égbolton, csupán egy vékony, éles, rózsaszín csík, mintha egy valaha ütött mély seb most akarna végre összeformni.

Ült a lakásban, és várt.

Illetve dehogyan. Rendet rakott. Vagyis... rendezkedett. Bizonyos dolgokat visszarakott oda, ahol találta őket, miközben új és új jelek kerültek elő. Egy valahai pipadohányos doboz telis-tele kulcsokkal. Söralátétek. Borítékról levagdosott, de le nem áztatott, pecsét nélküli bélyegek.

Aztán Weingruber úr naplója vörös bársonyban. Egészen véletlenül emelte le a polcra, mellényült, eredetileg egy hospiszszolgálatról szóló tanulmánykötetbe szeretett volna belekukkantani. Jobbra dőlő, hosszú betűk, mint a kódex lapjai. Egyetlen bejegyzés, ami egy pillanat alatt a szemébe ugrott, nem tudta nem elolvasni. 1972. március 7-éről: „Szörnyű, hogy még csak gyerek vagyok, és még annyi rémes évet kell élnem.” János becsukta a vaskos könyvet, és úgy tette a helyére, hogy csak akkor, csakis akkor olvassa végig, ha már senkinek a titkait nem sérti vele. Kicsit attól is tartott, hogy Weingruber úr panaszában a kelleténél jobban magára ismer.

Rég vissza kellett volna térnie otthonába. Néha lehunytt szemmel arra gondolt, lám, immáron ő is eltűnt. Akiknek az arcától rettegett, ellebegtek, kivehetetlenek a vonásaik, mint a hold képe az égen. E messzeségből hiába keresik, senki nem tud róla semmit. Kezd értelme lenni az életének: rejtéllyé válik egyesek szemében. Talán még irigylik is.

Attól egy kicsit félt, hogy Weingruber úr néhai menyasszonyai továbbra is zaklatni fogják, de a szivaros nővel történt balul sikerült kaland óta nyugta volt. A munkahelyéről – legalábbis az üzenetrögzítőről János úgy értette – egyszer érdeklődtek Weingruber úr után, de a recsegő női hangot nem sietett visszahívni. Elvégre nem titkárnak szegődött. Ha szigorúan veszi, mégiscsak vendég, még ha felszólították is, hogy érezze magát otthon, amit máskülönben maradéktalanul teljesít is. Weingruber úr holmijait kezdte hordani, mert az övé elkoszolódott, és fogalma sem volt, hol tudna mosatni. A szekrény aljában túrt, ahol a zoknik laktak, amikor újabb kiszolgált pipásdobozra lelt. Troost, hirdette az ismerős, piros betűs felirat, az ábra egy kalodába vert hollandust ábrázolt, akinek sanyarú sorsában különös élvezetet jelentett, hogy egy arra sétáló dagadt jóember megvendégelte, és beleszívhatott egyet a pipájába.

A doboz tele volt préselve ötezres bankjegyekkel.

János kitarakozva, nyitott ablaknál aludt. Szeretett volna fázni, de egyfolytában izdadt. Tudta, hogy lassan bejelentést kellene tennie a rendőrségen Weingruber úr eltűnésének ügyében, mert biztos volt benne, hogy azt se Monica, se Loli, se a szivaros nő nem tette meg, hiszen számukra Weingruber úr emléktárgy volt, aki már nem képes eltűnni az életükből.

Másnap lebattyogott a házmasterhez az első emeletre. Tehát ez az a híres Fam. Oelau.

– Nem ismerem a járást, visszahoztam a csekket a pénzzel együtt, ha megkérem, elintézi? – kérdezte ártatlanul az ajtót nyitó hajhálás öregasszony legnagyobb megdöbbenésére. – És legyen szabad jeleznem, hogy kiegészítettem további két hónapi bérrel.

– Szóval maga az új Weingruber – mérte végig az asszonyság, és ciccentett egyet a szájával, amint kikapta a kezéből a papírt és a bankókat.

– Dehogyan – vont a vállát szerényen. – Csak nincs hol mosnom, tetszik tudni. Különben se a ruha teszi az embert, ugyebár.

– Két sarokkal lejjebb van egy mosoda, ha nem vette volna észre. Én nem vállalom mosást, mit képzelsz! – dörögte Oelau asszonyság, és egy erélyes mozdulattal rácsukta az orrára az ajtót.

Ahogy ballagott a langy estében a degeszre tömött szennyesszatyorral, valaki mellé lépett, és szinte suttogó, síri hangon szólította meg.

– Vigyázz, kész, tűz!

– Cimbora, neked mindig – nyúlt a zsebébe János az öngyújtóért.

– Nézd csak, még mindig itt kóborolsz? – kérdezte a férfi, miután rágyújtott.

– Ahogy te mondtad, emlékszel, mint gólyaszar a levegőben.

– Így bizony, barátom. Látom, te is megtanultad, miről is szól ez a történet. Mit cipelsz?

– Amiről ez a történet szól. Viszem kimosni a szennyest.

– Értem, aranyapám. De ha nem veszed zokon, nem kísérlek el. Megyek, meg kell találnom valakit, mert nagy baj lesz, ha nem tudok vele beszélni. Nagyon nagy baj.

János lehajolt a szatyorért, és csak egy távolról parázsló cigarettavéget látott, mikor felnézett.

Hirtelen nagyon sötét lett.

Kicsi Sándor András

A FÉREG SZEMANTIKÁJÁRÓL

Brent Berlin a következő, öt- vagy hatszintű, felülről lefelé egyre kevésbé átfogó hierarchiát javasolta az etnobiológiai kategóriákra: (1) egyedülálló kezdő (*unique beginner*) (*növény, állat*); (2) életforma (*life-form*) (*fa, bokor, madár, hal* stb.); (3) köztes (*intermediate* vagy *midlevel*) (például *lombos fa, tűlevelű fa*); (4) nem (*genus, generic*) (például *bükkfa, fűzfa*); (5) faj (*species, specific*) (például *Fragaria vesca* vagy *erdei szamóca* vagy Kalotaszegen szórványosan *leányeper*, *Fragaria viridis* vagy *csatlogó szamóca* vagy Kalotaszegen szórványosan *fűeper*); (6) változat (*variety, varietal*) (például a *dió* – *Juglans regia* – változatai Kalotaszegen *borkándi, fás, köves* stb.) (Berlin 1992: 16, 23, Brown 1984: 4–5, Lakoff 1987: 33; közülük a köztes kategória tűnik legkevésbé jelentősnek; a kalotaszegi példák forrása Péntek & Szabó 1985).

Az alapszintet (*basic-level*) a nem (*genus, folk-generic level*) képviseli, ez a legkitüntetettebb az osztályozásban, mivel az emberek általában ezt a leghajlamosabbak megnevezni, erre leginkább hajlamosak emlékezni, a nyelvekben erre a szintre vannak a legegyszerűbb nevek, e szintű kategóriáknak van a legnagyobb kulturális jelentőségük, ezeket észleljük egészként, egyetlen Gestaltként (Lakoff 1987: 37, Berlin 1992). Brent Berlin, Eugene Hunn és munkatársaik a mexikói maja tzelalok növény- és állatneveit áttanulmányozva arra az eredményre jutottak, „*hogyan alapszinten a növényekre és álla-*

tokra vonatkozó népi terminológia (folk terminology) majdnem tökéletesen megfelel a biológiai taxonómiának [...] Magasabb és alacsonyabb szinteken a pontosság határozottan csökken. Ennek két okát feltételezték: az egyik a világgal, a másik az emberi érzékelés és megismerés természetével kapcsolatos. A növények és állatok esetében az alapszint megfelel a biológiai nem (biological genus) szintjének. Ez a fajok fölötti szint. Egy adott helyi ökoszisztémában az adott nem egyik faja általában jobban alkalmazkodik, mint mások. Így nagyon általános, hogy egy helyi környezetben egyetlen faj reprezentálja a nemet. Ez elég könnyen észrevehető különbségeket eredményez az egy helyen élő fajok általános formájában. Mivel a felszíni forma érzékelése az alapszint egyik meghatározója, a kategória-tagság eldöntése okkal itt a legpontosabb.

Látható, hogy fogalmi rendszerünk az alapszinten nyugszik, és hogy felfelé általánosítunk, lefelé pedig specifikálunk. Vagyis fogalmi rendszerünk azon a szinten van megalapozva, amelyiken a legeredményesebb a kölcsönhatásunk környezetünkkel” (Lakoff 1992: 102).

Ami az állatok életformaszintjét illeti, Cecil H. Brown öt hipotetikus kategóriát állított fel, amelyekre a világ nyelvei lexikalizálnak terminusokat. Ez az öt kategória a következő (1984: 15–16):

BIRD: nagy (legalábbis a bogarakhoz képest nagy) lények, szárnyakkal és általában tollakkal és csőrökkel. Ez a kategória legnagyobb kiterjedésében átfogja a madarakat és az olyan repülő emlősöket, mint a denevérek. A magyarban erre a kategóriára a *madár* szó lexikalizálódott.

FISH: áramvonalas testű és uszonyos állatok, amelyeknek általában kopolyájuk van. Ez a kategória legnagyobb kiterjedésében átfogja a halakat és az olyan halszerű emlősöket, mint a delfinek és a cetek. A magyarban erre a kategóriára a *hal* szó lexikalizálódott.

SNAKE: tolatlan, szőrtelen, hosszúkás lények, amelyeknek általában nincs végtagjuk. Az ebbe a kategóriába tartozó állatok a kígyók és/vagy férgek. A kategória legnagyobb kiterjedésében átfogja a kígyókat, férgeket, gyíkokat, angolnákat és esetleg a hosszúkás, hüllőszerű rovarokat. A magyarban erre a kategóriára a *féreg* szó lexikalizálódott.

WUG: apró lény, amely nem tartozik a BIRD, FISH és SNAKE kategóriába. E kategória átfogja a rovarokat és az olyan kis lényeket, mint a pókokat, gyakran a férgekre is kiterjed. Olykor benne foglaltatnak más lények is, mint gyíkok, teknősök és békák – ha kicsik. A magyarban erre a kategóriára a *bogár* szó lexikalizálódott.

MAMMAL: nagy lény, amely nem tartozik a BIRD, FISH és SNAKE kategóriába. E kategória átfogja az emlősöket, s gyakran kiterjesztik olyan nagy állatokra, mint iguanák és krokodilok, ráadásul pedig teknősök és békák – ha nagyok. A magyarban erre a kategóriára külön szó nem lexikalizálódott, legközelebbi megfelelői *négy lábú (állat)*, *emlős*, *barom*, *állat* (jelentésszűküléssel egyedülálló kezdőt jelölő mivoltáéhoz képest).

Az állatokat átfogó kategóriákkal többféle-, legalább kétféleképpen osztályozhatjuk (1) az életforma szintjén alakjuk és mozgásformájuk szerint (ezek a népi rendszerekben nem válnak szét élesen), valamint (2) hasznosságuk, ezen belül kitüntetetten fogyasztásosságuk szerint. A *féreg* érdekessége az, hogy mindkét keretben egyaránt azonosítható, különböző kritériumok alapján, ugyanakkor mindkét keretben negatívan van definiálva.

Féreg lehet (1) az életforma szinten minden olyan állat, amely nem négy lábú, hal vagy madár (tehát a SNAKE és egyben a WUG kategóriát fedi). Ez a négyes felosztás található meg például Platónnál (TIMAIOSZ 91–92) és a BIBLIÁ-ban is (1MÓZ1: 20–30, 3MÓZ11: 46, 1KIR4: 33). Végző soron e négyes szolgálta Carl Linné rendszerének alapjául is. Az ő 1735-ben megjelent SYSTEMA NATURAE című művének hatos állattani rend-

szere tulajdonképpen csak a férgeket bontja tovább: *Quadrupedia* „néglábúak”, *Aves* „madarak”, *Pisces* „halak”, *Reptilia* „csúszó-mászók, hüllők”, *Insecta* „bogarak, rovarok”, *Vermes* „féreg”. A *Quadrupedia* helyett csak a későbbi kiadásokban áll *Mammalia* „emlősök”. A négyes osztályozás számos nyelvben lexikalizálódott (például kínai *shou* „néglábú”, *miao* „madár”, *yu* „hal”, *chong* „féreg”), a magyarban azonban nincs meg tisztán, elsősorban a MAMMAL és a SNAKE kategória problematikussága miatt. A négyes felosztás a BIBLIA-ban már mindjárt a teremtés leírásakor szerepel, de a magyarban a negyedik csoportra nem a *féreg*, hanem legalább Károli Gáspár fordítása óta a *csúszó-mászó (állat)* használatos.

Az életforma szintjét átfogó kategóriák előfordulására, az *állat* szó szűküléses használatára érdemes idézni Vörösmarty Mihály CSONGOR ÉS TÜNDE című művéből az Éj monológjának egy részletét (Kicsi 1991: 128):

„A féreg, a pillanat buboréka,
Elvész; idő sincs lételének.
Madárt a szárny, a körmök állatot
Nem váltanak meg, kérges büszke fát
Letesznek századoknak súlyai.”

Másrészt, az életforma szintjén felvett jelentésétől eltérően a *féreg* (2) jelölheti a nem fogyasztható, különösen kártékony (például egér, patkány) vagy félelmetes állatokat (amilyen a farkas, a medve és a sas) is.

Tájszótárainkban a *féreg* szó – egyes nyelvjárásokban *férög*, *férög*, *féreg*, *férög*, *fíreg*, *fírög* alakváltozatokkal – jelentése állatnévként „1. mindenféle kártékony állat, a) egér, b) patkány, c) görény, d) farkas, e) medve; 2. minden különös állat; 3. minden állat, különösen vadállat” (MTSZ 1: 577), illetve „1. különféle kártékony rovarok és kisebb, főként rágcsláló és ragadozó emlősállatok gyűjtőneve; 2. különféle kártékony, gyakran az emberen vagy állaton élősködő rovarok, légy, szúnyog, bolha, tetű stb. gyűjtőneve; 3. különféle kártékony rágcslálók és kisebb ragadozók, egér, patkány, hörcsög, görény, menyét stb. gyűjtőneve, a) egér, b) patkány; 4. ragadozó emlősállatok és madarak, medve, farkas, sas gyűjtőneve” (ÚMTSZ 2: 423–4). A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZÁ-ban a *féreg* szórványosan „egér” (617. o.), „patkány” (618. o.), „hernyó” (650. o.), „csimasz” (651. o.), „kukac” (652. o.) és „szú” (974. o.) jelentéssel szerepel, sőt megvan a *féregfa* összetétel is, *egérfá* mellett, „égerfa” jelentéssel (120. o., még ÚMTSZ 2: 424). A *féreg*nek különösen frappáns meghatározását adta egykor (1838–1845) Gáspár János erdélyi tájszógyűjteményében: „e szavat nagyon sok s egymástól elütő értelemben használják Erdélyben: 1. zsebszót(ári) Wurm. 2. egér. 3. toportyánféreg (= farkas és medve). 4. rovarok lárváji általán. 5. mindennemű kártékony, apróbb állatok, görény, menyét stb.” (Szabó 1964: 20). Kalotaszegen a *féreg* alá tartoznak a rovarok, lárvák, bélféreg, apróbb rágcslálók (egér, patkány) is (Vasas 1985: 74, 90), a *kicsi féreg* kifejezés pedig a *bolha* szó szinonimája (1985: 56). Az Ormánságban *férög* „apróbb, nagyobb pusztító, kártékony állat csúszómászó bogár” (pl. farkas, görény, patkány, menyét, gyümölcsben fúró kukac, csótány, csömöz, pücsök stb.) (Kiss & Keresztes 1952: 157). A tájszótárakból kiinduló elemzés szerint a *féreg* szó – többek között – hajlamos a meg nem határozott (saját névvel nem bíró) állatok gyűjtőneve lenni.

A *féreg* szó személyneves származéka (*Fergudi*) 1152-ből adathozható. A korai magyar szójegyzékekben *ferék*, *ferég*, *feruk* stb. változatokban a latin *vermis* és a német *wurm* megfelelője, s számos összetételben (*borféreg*, *disznóféreg*, *szalonnaféreg* stb.) is előfordul (RMG 233–5). A JÓKAI-KÓDEX-ben (1372 után) „gyarló teremtmény” (*fergec zked*), a

MÜNCHENI KÓDEX-ben (1416 után) „lelki gyötrelem”, a DÖBRENTAI-KÓDEX-ben (1508) „alávaló ember” (*fíreg*), a JORDÁNSZKY-KÓDEX-ben (1519) „vadállat, kártékony állat” jelentésű (TESZ 1: 891–2, EWUNG 1: 381).

Ami etimológiáját illeti, a *féreg* a vogul *pēr̄k* „féreg, kukac, rovar” és zürjén *per̄k* „tetű” szókkal van rokonságban, s eredeti jelentése „a gerinctelenek csoportjába tartozó apróbb állat” lehetett (TESZ 1: 892, EWUNG 1: 381). Ami jelentésviszonyait illeti, az átfogó jelentéshez (jelentésekhez) képest a fajokat (az erdélyi nyelvjárásokban „egér”, az Alföldön „farkas” stb.) jelölő jelentések szűküléses szinекdochéval keletkezettek, akárcsak a szintén nyelvjárási *madár* „veréb” (Károly 1970: 167–8). Hasonló szűküléses szinекdoché más nyelvekből is ismeretes, ilyen például a zürjén (orosz jövevényszó) *zver* „vadállat; nyest” (Károly 1977: 383). Nagyobb jelentésbeli kiterjedésében a *féreg* tehát életforma kategóriát jelöl, kisebb kiterjedésében pedig nemet vagy fajt. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni Gerald Durrell példáit, akinek adatai szerint a dél-amerikai spanyolban a *féreg* megfelelője, a *bicho* lehet „pillangó” (1964: 116), de lehet „pecari” jelentésű is (1964: 160), ráadásul a bikaviadalok nyelvén a bika (*toro*) egyik megnevezése is *bicho*.

A *féreg* – talán tabu révén is meglevő – népnyelvi szinonimái között is megvan a bibliafordításokból ismert *csúszó-mászó*, de szerepel még a *csúnyaság* és *csintalan állat* is (mindháromra Berde 1940: 194; a *csúszó* nyelvjárásokban leggyakrabban „kígyó”, olykor „sikló”, MTSZ 1: 371, ÚMTSZ 1: 924–5; a *csúnyaság* pedig inkább csak a házban elszaporodó bogarak gyűjtőneve Rábagyarmaton, ÚMTSZ 1: 918). Több erdélyi nyelvjárásban (különösen a székelyekben) és egyes csángó nyelvjárásokban a *féreg* csak „egér” jelentésben szerepel (akár az *egér* szó szinonimájaként is, Gálffy & Márton 1987: 120–1, Wichmann 1936: 40). Erre reakció – az átfogó jelentést pótolva – egy magyarórdi román jövevényszó: „*gidigány: hüüllök, patkányok, egér gyűjtőneve*” (Horváth 1980: 481).

A magyar nyelvjárásokból számos *-féreg* utótagú kifejezés ismeretes, például *barázdaféreg* „földigiliszta” (MTSZ 1: 100, MTSZ 1: 346), *bőrféreg* „lőbetegségként takonykóros nyirokér- és nyirokcsomó-gyulladás” (ÚMTSZ 1: 592), *búzaféreg* „gabonaféreg vagy magtári zsuzsok (*Calandra granaria*); búzabogár” (ÚMTSZ 1: 647); *büdösféreg* „poloska” (ÚMTSZ 1: 652), *csókaféreg* „kemény szerszámfáknak szűfúrta lyukacsai” (MTSZ 1: 337), „cserebogár pajortja” (ÚMTSZ 1: 872), „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *földiféreg* „vakondok” (ÚMTSZ 2: 515), *furulyásféreg* „dohánypalántát pusztító féreg” (MTSZ 1: 645), *fülféreg* „fülbemászó” (ÚMTSZ 2: 557), *hájféreg* „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *hamuféreg* „a káposztán élősködő féreg” (MTSZ 1: 798, ÚMTSZ 2: 835), *harcsaféreg* „a kérész lárvája” (MTSZ 1: 810, ÚMTSZ 2: 853), *kaptányféreg* „patkány” (ÚMTSZ 3: 96), *kolompérféreg* „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *korpaféreg* „a szilva levelét pusztító féreg; levéltetű” (MTSZ 1: 1182, ÚMTSZ 3: 496), *krumpliféreg* „csimasz” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 651. o.), *lőféreg* „lőtetű” (MTSZ 1: 1347, ÚMTSZ 3: 884), *méhféreg* „méh” (ÚMTSZ 3: 1209), *olvatagféreg* „dohánypalántát pusztító féreg” (MTSZ 2: 13, ÚMTSZ), *ősziféreg* „tücsökfaj, mely a szőlők között s általában a hegyek déli oldalain nagy sokaságban található ősszel” (MTSZ 2: 46, ÚMTSZ), *palackféreg* „poloska” (MTSZ 2: 61, ÚMTSZ), *patkányféreg* (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 618. o., ÚMTSZ), *rászafeleg* „káposztaféreg; tolakodó” (MTSZ 2: 255, ÚMTSZ), *rozsféreg* „a ló végbelében levő kukac (zabféreg)” (MTSZ 2: 315, ÚMTSZ), *sikféreg* „lisztféreg” (MTSZ 2: 384, ÚMTSZ), *szórféreg* „többféle állatokon élősködő féreg” (MTSZ 2: 601, ÚMTSZ), *szűféreg* és *szulféreg* „szú” (MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA 974. o. ÚMTSZ), *toportyánféreg* „medve, farkas” (MTSZ 2: 759, ÚMTSZ).

Ami a *féreg* „farkas” jelentését illeti, érdekes, de megalapozatlan feltevés ezt a török

quirt „féreg, farkas” poliszémiájából származtatni. A köznyelvi, de régies és népies *toportyán* és *toportyánféreg* a *farkas* választékos szinonimája, s az *ordít, mint a fába szorult féreg* kifejezés eredetileg egy farkasfogó szerszám használatára utal (Nagy 1979: 141–3).

A *féreg* nemcsak az egyébként a MAMMAL (négy lábú), hanem a BIRD (madár) kategóriába tartozó állatokat is jelölhet. Például Lakatos Károly szerint a századfordulón a szegedi halászok a bakcsót körülírással *réti férögnek* (1910: 152), a sast *nagyebadta férögnek* (1910: 88), a kisebb ragadozó madarakat pedig *kergetőzsdi férögnek* (1910: 89) nevezték.

A denevér megnevezései között Kádár Lajos alpári (Bács-Kiskun megye) népi írónál egyaránt szerepel a *denevér*, *bőregér* és a *se féreg, se madár* (1959: 51–52), míg egyes moldvai csángó nyelvjárásokban (így Szakatura és Dózsaújfalú községekben) a denevér *férögmadar* (Márton 1960: 279, UMTSZ 2: 424), ami alatt minden bizonnyal „egérmadár” értendő (Kicsi 1991).

A továbbiakban röviden kitérek a *féreg* kategória népi táplálkozásbeli, részletesebben pedig népi gyógyászatbeli jelentőségére. A *féreg* kategóriába tartozó állatok általában a magyarságnál sem fogyaszthatók, s erre jó példa a határesetet képező csigaevés (erről bővebben Kicsi 1990). Ismeretes, hogy nagy költőink, Berzsenyi Dániel és Petőfi Sándor kifejezetten csigakedvelők voltak. E tradíció folytatásáról emlékezett meg Garai Gábor az *Élet és Irodalom* 1984. karácsonyi számában, elbeszélve egy ebéd történetét, amely 1966 tavaszán került elfogyasztásra „a Matróz-tanyán, a rakparton, az Erzsébet híd pesti hídfője közelében”. Az ebéden öten vettek részt: Illyés Gyula és Váci Mihály csigapörköltet ettek, a másik két költő, Somlyó György és Garai, valamint az írószövetség sofőre más. Illyés, a maga szalonízúvé vált népiességét fitogtatva szóba hozta a rácegrespusztai csigaevést: szülőfalujában a csiga a szegények (a sofőr kérdésre részletezve: cigányok és nem cigányok) eledele volt. De amikor a pincértől afelől érdeklődött, hogy kedveli-e a csigát, autentikus népi megfogalmazásban kapta a megörökönyödött, tiltakozó választ: „Magyar ember vagyok én, nem eszem én férget.”

A betegséget testbe jutva okozó állatokat általában a *féreg* kategóriába sorolhatjuk. Kóssa (később Magyary-Kossa) Gyula (1908) foglalkozott részletesebben a *féreg* gyűjtőnév alá sorolt állatoknak betegségekhez kapcsolódó vonatkozásai közül „azon régebben általános, helyenként ma is élő babonás néphittel, hogy az ember gyomrába és egyéb belső részeibe fűrés, ivás vagy alvás közben – szájon, orron, fülon stb. át – mindenféle utálatos féreg: kígyó, béka, pióca, víziborjú juthat be s ott tartósan tovább élhet” (Jakubovich 1933: 187). Magyary-Kossa szerint „Ha annak magyarázatát keressük, hogy honnan származhatik a népnek az a hite, hogy a gyomorban kígyó, béka és más férgek élősöködhetnek és súlyos betegséget okozhatnak, akkor első sorban az ideges, gyomorhurutban vagy más gyomor- és bélbajban sínylődő ember illúziójára kell gondolnunk” (Kóssa 1908: 277–8). Hasonló véleményen van Oláh Andor is (1986: 148), aki a férgeket (köztük még egy *ötögyík*, nyilván *étögyík*) „mérges gyík” nevezetűt is) neurotikus és pszichotikus betegek képzeletének tulajdonítja, és rámutat, hogy ezek a betegségek okozóira vonatkozó ősi hiedelmeknek is megfelelnek. Másképpen vélekedik viszont Barna Gábor, aki a Hortobágy vidékének hiedelmeit és népszokásait tárgyaló munkájában arra a következtetésre jut, hogy „A víziborjúról szóló hiedelemtörténetekben valószínűleg a spontán abortusz, a vetélés jelenségével állunk szemben” (1979: 79). Egy harmadik álláspontot képvisel Liszt Nándor, akinek közvetlenül a századforduló utáni, akkori Hajdú vármegyei gyűjtésére alapozott azonosítása szerint a *vízibornyú* nem más, mint a közönséges göte (idézi Kóssa 1908: 275). Magyaródon „vízibarnyú: *ebihal, békaporonty*” (Horváth 1980: 510). A szerzte a magyarságnál elter-

jedt elképzelés szerint a *vízborjú* ebihalat vagy gótét jelöl, amely ivással a testbe juthat, s ott betegséget okozhat (részletesebben Kicsi 1988).

A férgek közé sorolódnak az emberek és állatok belső élősdijei (*nyű, kukac, giliszta, bélféreg* néven; sok az ellenük való ráolvasás, Pócs 1985, 1986a), a bőr élősdijei (bolha, tetű, poloska), a féreggűzés pedig rituális gyakorlat volt (Berde 1940: 194–5, Pócs 1986b). A *féreg* szó további jelentései között szerepel „a kutya nyelve alatti zsír- és kötőszövetből álló köteg” is, amelyről úgy vélték, hogy a veszettség előidézésében van szerepe (Oláh 1986: 45). A féregnek mint betegségek okozójának a képzetéhez tartozik még a torokgyík, a fogszű, a bolond bogara, a rákbetegség, a fülbemászó is (a férgekéről szól még Berde 1940: 77, Oláh 1986: 148–151).

A betegségek okozó férgekhez kapcsolható egy országszerte elterjedt (köznyelvi), leginkább gyerekeket intő, többnyire tréfásan használatos szólás: *Ha sokat iszol, béka nő a hasadba* (felszólító változatban is: *Ne igyál sokat, mert béka nő a hasadba*).

Bár „a gyógynövények alkotják a népi gyógyszerek túlnyomó részét” (Oláh 1986: 158), jócskán használatosak állati és emberi eredetű, valamint ásványi anyagok is. Az állati eredetű gyógyszerek általában egyébként nem fogyasztottak (például csikólép, a disznó különleges testrészei, állatok ganaja, kígyó, béka, egér, csiga, sün, kőrishogár; a csekély számú ellenpéldához tartozik a méz és a tej; Berde 1940: 174–5, Vasas 1985: 36–41, Oláh 1986: 157–8, 169, 178 stb.). A *féreg* gyűjtőnév alá sorolódik a gyógyító pióca vagy nadály is.

A férgek a többi betegségek okozó közül a boszorkányokhoz és a szélhez is több szállal kapcsolódnak. A *kígyót-békát kiált rá* kifejezés, minthogy a magyarországi boszorkányperekben a *rákiált* „ráfog, megvádol” jelentéssel szerepelt, eredeti jelentése „kígyóval-békával (azaz mindenféle bűnt megtestesítő féreggel) megvádol valakit”, „minden rosszat ráfog” (Nagy 1979: 282–4). A boszorkánykodásban egyébként is köztudottan nagy szerepük volt a férgeknek, csúszómászóknak (kígyónak, békának, teknősbékának, gyíknak és a madarakhoz és ide is sorolt denevérnek stb.). A szél és a férgek kapcsolatát részletesen tárgyalja Oláh Andor (1986: 65–66), aki a *szél* betegségek okozóját, amely személyszerű lénynek számíthatott, a pneumatához kapcsolja (1986: 52–85).

Irodalom

- Barna Gábor: NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK A HORTOBÁGY VIDÉKÉN. Bp.: Akadémiai 1979.
- Berde Károly: A MAGYAR NÉP DERMATOLÓGIÁJA. A BŐR ÉS BETEGSÉGEI NÉPÜNK NYELVÉBEN, HIEDELMEIBEN ÉS SZORÁSAIBAN. Bp.: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1940.
- Berlin, Brent: ETHNOBIOLOGICAL CLASSIFICATION. PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF PLANTS AND ANIMALS IN TRADITIONAL SOCIETIES. Princeton, N. J.: Princeton University Press 1992.
- Brown, Cecil H.: LANGUAGE AND THE LIVING THINGS. UNIFORMITIES IN FOLK CLASSIFICATION AND NAMING. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press 1984.
- Durrell, Gerald: THE WHISPERING LAND (1961). Harmondsworth: Penguin 1964.
- EWUNG. Benkő Loránd, hrsg.: ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN. Bp.: Akadémiai 1: A–Kop 1993, 2: Kor–Zs 1995.
- Gállfy Mózes & Márton Gyula: SZÉKELY NYELVFÖLDRAJZI SZÓTÁR. Bp.: Akadémiai 1987.
- Garai Gábor: ÖTEN A MATRÓZKOCSMÁBAN. *Élet és Irodalom* 28(1984)51–52(XII. 21.)2.
- Horváth István: MAGYARÓZDI TORONYALJA. ÍRÓI FALURAJZ EGY ERDÉLYI MAGYAR FALURÓL. Bp.: Magyar Helikon 1980, 2. kiadás. (Kolozsvár: Dacia 1970, 1. kiadás.)
- Jakubovich Emil: RÉGI MAGYAR RECEPTEK. *Magyar Nyelv* 29(1933)5–6: 187–9.

- Kádár Lajos: KOLOMP SZÓL A KÖDBŐL... EMLÉKEK A RÉGI PÁSZTORÉLETRŐL. Bp.: Móra 1959.
- Károly Sándor: ÁLTALÁNOS ÉS MAGYAR JELENTÉSTAN. Bp.: Akadémiai 1970.
- : KÉT MONOGRÁFIA ZÜRJÉN ÁLLATNEVEKRŐL. *Nyelvtudományi Közlemények* 79(1977)1–2: 376–384.
- Kicsi Sándor András: A VÍZIBORJÚ TERMÉSZETE. *Orvostörténeti Közlemények* 121–4, 1988: 71–89.
- : CSIGAEVŐK-E A MAGYAROK? *Holmi* 2(1990)10: 1146–1150.
- : MI A DENEVÉR: FÉREGMADÁR VAGY SE FÉREG, SE MADÁR? *Magyar Nyelvőr* 115 (1991)1–2: 127–9.
- Kiss Géza & Keresztes Kálmán: ORMÁNSÁGI SZÓTÁR. Bp.: Akadémiai 1952.
- Kóssa (=Magyary-Kossa) Gyula: KÍGYÓ AZ EMBERBEN. *Ethnographia* 19(1908)274–281.
- Lakatos Károly: A RÉGI SZEGEDI HALÁSZOK JELKÉPES MADARAI. *Ethnographia* 21(1910)2: 82–90, 3: 147–154.
- Lakoff, George: WOMEN, FIRE, AND DANGEROUS THINGS. WHAT CATEGORIES REVEAL ABOUT THE MIND. Chicago & London: The University of Chicago Press 1987.
- : NÉHÁNY EMPIRIKUS MEGJEGYZÉS A FOGALMAK TERMÉSZETÉRŐL. Fordította Fülöp Erzsébet. *Janus* 9 (Pécs, 1992. ősz) 1: 97–120.
- Márton Gyula: ADALÉKOK A BILINGVIZMUS KÉRDÉSÉHEZ. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 4(1960)269–296.
- MTSZ. Szinnyei József: MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Bp.: Hornyánszky 1: A–Ny 1893, 2: O–Zs 1901.
- Nagy Gábor, O.: MI FÁN TEREM? MAGYAR SZÓLÁSMONDÁSOK EREDETE. Bp.: Gondolat 1979³.
- Oláh Andor: „ÚJ HOLD, ÚJ KIRÁLY!” A MAGYAR NÉPI ORVOSLÁS ÉLETRAJZA. Bp.: Gondolat 1986.
- Péntek János & Szabó T. E. Attila: EMBER ÉS NÖVÉNYVILÁG. KALOTASZEG NÖVÉNYZETE ÉS NÉPI NÖVÉNYISMERETE. Bukarest: Kriterion 1985.
- Pócs Éva: MAGYAR RÁOLVASÁSOK 1–2. Bp.: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1985.
- : SZEM MEGLÁTOTT, SZÍV MEGVERT. MAGYAR RÁOLVASÁSOK. Bp.: Helikon 1986. (a)
- : A „GONOSZÚZÉS” MÁGIKUS ÉS VALLÁSOS ESZKÖZEI. ADATOK RÁOLVASÓINK EGYHÁZI KAPCSOLATAIHOZ. In: Tüskés Gábor, szerk.: „MERT EZT ISTEN HAGYTA...” TANULMÁNYOK A NÉPI VALLÁSSÁG KÖRÉBŐL. Bp.: Magvető 1986: 213–251. (b)
- RMG. Berrár Jolán & Károly Sándor, szerk.: RÉGI MAGYAR GLOSSZÁRIUM. SZÓTÁRAK, SZÓJEGYZÉKEK ÉS GLOSSZÁK EGYESÍTETT SZÓTÁRA. Bp.: Akadémiai 1984.
- Szabó T. Attila: GÁSPÁR JÁNOS TÁJSZÓGYŰJTEMÉNYEI 1838–1845. Bp., 1964. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 107.)
- TESZ. Benkő Loránd, szerk.: A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA. Bp.: Akadémiai 1: A–Gy 1967, 2: H–Ó 1970, 3: Ö–Zs 1976.
- ÚMTSZ. Lőrinczy Éva, B., szerk.: ÚJ MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Bp.: Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992.
- Vasas Samu: NÉPI GYÓGYÁSZAT. KALOTASZEGI GYŰJTÉS. Bukarest: Kriterion 1985.
- Wichmann, Yrjö: WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN MOLDAUER NÖRDCSÁNGÓ- UND DES HÉTFALUER CSÁNGÓDIALEKTES. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1936.

Szuly Gyula

ZÁRÓRA UTÁN

Végre kiálthatom: – Fülembé, füstös!
Bankót lengethetek: Nesze, cigány!
Tudod-e, mit húzz: az úri nótát,
ne csak a magyart; az igaz úrit,
és hazakísérj záróra után.

Hozd a kireparált nagybögődet,
amelyiken ott a lábnyomom.
Ez ugyanaz a bögő? A pezsgős-
üveget az új arcommal együtt
már ezüsttükörbe hajítom.
Vagy ha záróra itt sose lesz már
– nem találni hozzá zárat –,
és nem igaz, hogy sose halunk meg,
gyere velem az utolsó útra,
de közben is, amit én morogtam,
az a mi kettőnk titka marad,
mert a mai nap a mulatásé,
legutóbbi a tegnapi volt,
s ha virrad rám Holnap, akkor holnap
lesz a legközelebbi, s ha nem lesz:
„Így mulat egy magyar úr, ha holt.”

Veletek tart odalenn, ahogy tud:
„Itt nyugszik egy derék borívó.”
Vigadozás asztala a sírdomb,
odaül sok cimbora pohárral,
és tombol tovább a dáridó.
Oda kíséj el, cigány, a titkot
azután se mondd el senkinek,
mi volt az, amiért sóhajtoztam,
mi volt az utolsó szavam, abból
visszhangossá azóta mi lett.

Hova vezetnek ezek a nóták,
te tudod csak, velem, egyedül,
ne a hegedűt hozd, csak a bögőt,
annak a zenéjére füleljén,
aki ilyen sírdombokon ül,
és azokat járogatja sorra,
a bögő járjon vele tovább,
keserű, vad indulókat zúgva
sírokon és temetőkön át.

Felépültünk a sebesülésből,
ahogy a bögőnk, úgy mi magunk,
rajtunk ugyan nagyobb sebek estek,
leperegtek esőikkel a könnyek:
Sej, haj, újra élünk, vigadunk!

Fújjuk, cimborák: ez úri nóta,
török a bőgő, szakad a húr.
Gyertek poharakkal a siromra,
mindegy: a cigány mulat-e jobban
ott, mint ahogy a névnapot ülők,
magam-e vagy a sír gondozója
vagy néhány ütött-vert magyar úr.

Litván György

RÉGI ÉS ÚJ EMIGRÁNSOK

Jászi Oszkár és Kállay Kristóf levélváltása a háború után

Jászi Oszkár hatalmas amerikai levél-hagyatékában (a New York-i Columbia Egyetem könyvtárában) sok évvel ezelőtt, egyéb értékek és érdekességek mellett meglepetéssel fedeztem fel néhány 1948-ból keltezett levélen Kállay Miklós egykori miniszterelnök fiának, Kristófnak az aláírását, sőt egy üdvözllet erejéig a miniszterelnökét is. A meglepetés annak szólt, hogy jól tudtam, milyen engesztelhetetlen ellenségének tekintette az 1919 májusa óta emigráns Jászit az *egész* Horthy-rendszer, azaz a kormányzat minden árnyalata, sőt még a mérsékelt ellenzék is. Így kezelte őt, mint fő-fő hazaárulót és a trianoni katasztrófa állítólagos előidézőjét negyedszázadon át – sőt máig hatóan – az uralkodó osztály és a politikai elit, de ő sem volt mentes attól a jól ismert emigrációs pszichózistól, amely a tartós száműzöttségben élők szemében kétségessé teszi, hogy az óhazában – a nép egyszerű gyermekein kívül – tisztességes maradhat-e bárki is. Igaz, a levélváltás idején ezt az abszolút szembenállást némileg már enyhítette, oldotta két körülmény: egyrészt a magyar uralkodó elit egy részének

háború végi szembekerülése a nációkkal és hazai szövetségeseikkel, másrészt az is, hogy 1947–48-ban már új fenyegetés jelentkezett, s elkezdődött a liberális és demokratikus elemek menekülése a szovjet-kommunista diktatúra elől.

A Jászi–Kállay levélváltás közvetlen indítéka azonban nem a politikai közeledés vagy kiengesztelődés szándéka volt, hanem egy egészen személyes motívum, Jászi legkedvesebb rokonának, Liebermann Pálnak kissé korábban Capriban bekövetkezett halála.

Jászi tíz évvel fiatalabb, 1885-ben született unokaöccse Liebermann Leó orvos-professzornak, Jászi anyai nagybátyjának középső fia volt. Miközben nagybátyjától, aki tanulmányai és pályakezdése idején atyai támogatatta, s még miniszteri kinevezéséhez is gratulált, 1919 után teljesen elidegenedett, Liebermann Pállal, aki maga is elszakadt az új viszonyokhoz alkalmazkodó családjától, mindvégig mély és őszinte, bár főként levelezésben kimerülő unokatestvér-barátság fűzte, talán kissé betöltve az űrt, amelyet Viktor bátyjának, a debreceni egyetem tanárának ko-

rai halála hagyott. „*Olykor napi álmodzás közben eszembe jut – írta neki 1936. március 6-án Amerikából –, hogy Capri szigetén meglátogatlak, s ott a csodavilágban sétálgatva, hosszú beszélgetésekre bocsátkozunk egyéni és tárgyi problémáinkról. De ez az álom valószínűleg sosem fog megvalósulni.*” Valóban, többé nem találkoztak.

Repisky Tamásnak, a Jászi és Madzsar családok történetírójának kutatásai és leírása szerint Liebermann Pál, testvéreirez hasonlóan a családi hagyományt követve, az orvostudományi egyetemet végezte el 1908-ban. Pár évvel később tanársegéd az élettani tanszéken, majd egyetemi magántanár. 1918–19-es forradalmi szereplése miatt 1919 végén rehabilitációját a kar megsemmisíti. A húszas évek elején Ausztriában, majd Németországban próbál szerencsét, egy ideig magántanári minőségben az erlangeni egyetemen, de mind kevesebbet foglalkozik élettannal s mind többet matematikával és filozófiával. Schopenhauert fordít. Olaszországba, Capri szigetére költözik, ahol Axel Munthéval köt bensőséges barátságot.

Jászi, mint láttuk, a harmincas években még levélkapcsolatban állt vele, ami azonban a háború alatt megszakadt. A háború után már hiába kereste, végül Magyarország volt washingtoni követe, a kitűnő Szegedy Maszák Aladár közvetítésével talált kapcsolatot a Capriban élő Kállay Kristóffal, aki az előző években megismerkedett és összebarátkozott Liebermann-nal, s Jászi 1948. március 15-i megkeresésére április 6-i levelében részletes és megható beszámolót adott Liebermann utolsó éveiről és haláláról. Leírta a teljes nyomorban és súlyos betegségben élt, végül megsüketült magánfilozófussal folytatott beszélgetéseit (a német fogságból kiszabadult Kállay Miklós is szívesen beszélgetett vele), s azt a szeretetet

is, amellyel utolsó támogatói, éltetői és ápolói, a sziget apácázárdájának nővérei körülvették. Ez az első levél, sajnos, nincs a birtokomban, de a következőt, amelyben Jászi kérésére ismerteti a hagyaték mibenlétét és sorsát, valamint általánosabb kérdésekről is ír, az alábbiakban teljes terjedelmében közreadom a szerző hozzájárulásával, Jászi Oszkár rövidebb válaszával együtt.

Kállay Kristóf előző levelében szerepel egy utalás egy cikkre, amely valószínűleg a *Foreign News*-ban jelent vagy jelent volna meg JÁSZI OSZKÁR-NAK, A RÉGI EMIGRÁNSNAK VÁLASZOL EGY ÚJ EMIGRÁNS címmel. Jó volna ismerni a szövegét, de maga az itt közölt két levél is szépen mutatja nézetbeli különbségeiket s a törekvést is ezek becsületes áthidalására. De a régi és az új emigránsok elkülönülése annak ellenére megmaradt, hogy a közös ellenség, a kommunizmus a következő években teljesen letiporta a „*régi hazát*”. Évekkel később, 1955-ben a nyolcvanéves Jászi a Károlyi-kérdésben próbált – utolsó erejével – konszenzust teremteni és erkölcsi elégtételt szolgáltatni halott barátjának, s körkérdezt intézett mind a régi, mind az új emigráció számos képviselőjéhez. A válaszok – akkor – részben kritikát is tartalmaztak, de nem voltak elutasítók annak ellenére, hogy a Kállay-levélben is említett Erőss János híresztelésére az emigráció széles köreiből elterjedtek a Károlyi „harácsolásáról” szóló vádak. Ezekből anynyi igaz, hogy a Horthy-korszakban minden vagyonától hamis vádatérve csakugyan jelentős jóvátételre tartott igényt, azzal a szándékkal, hogy ő dönthesse el, kinek-minek juttat belőle. Az ankét eredményét Borbándi Gyula foglalta össze és ismertette az *Új Látóhatár* 1987. évi 1. számában, Jászi halálának harmincadik évfordulóján.

Capri, 1948. június 7.

Igen tisztelt Professor Úr,

Kissé sokáig tartott, de végre sikerült kiválogatnom Liebermann irdatlan mennyiségű irathalmazából, amit értékesebbnek gondoltam, és postára adom a napokban. Írása is elég nehezen olvasható, de meg nekem sem volt állandóan időm, hogy nyugodtan nekiülhettem volna, hiszen 5 nagy ládáról volt szó. Könyveit magamhoz vettem, mert az itteni könyvkereskedők nem akartak csak 50 lírát adni darabjáért. Én majd adok a nővéreknek egy CARE-csomagot 10 dollár értékben, mert arra vágnak, és valami orvoságokat, amiket kértek, hogy Németországban szerezzek be, és megtartom őket emlékebe. Könyvtárunk nagy részét odahaza úgyszólván felégették „felszabadítóink”, ha valaha még hazamegyünk, csinálunk majd belőlük egy Liebermann-rekeszt...

A két füzetet megkaptam és nagyon köszönöm. Szomorú és sajnálom, hogy most hallottam először életemben Fényes Lászlóról. Sajnos az én generációm elől eltitkolták vagy egy kézlegyintéssel: kommunisták – elintézték az Önök egész működését, célkitűzéseit, terveit.

Emlékszem, egyszer a lille-i egyetemen mint diák '38-ban egy teljes hetet töltöttem azzal, hogy a könyvtárban fellelhető összes odahaza tilos könyvet végigolvassam. De mire megemészthetem volna, már bent voltunk a háborúban, és csak családi körben vitatkozhattunk atyámmal és testvéreimmel arról, hogy mit kellene csinálni, ha átéljük ezt a világéget. És milyen tragédia, hogy éppen az a Miklós öcsém, aki mindnyájunk között a legradikálisabban gondolkozott, aki titokban a Há-, Gobbi Hilda-féle kommunista társaságba járt, van már harmadik éve orosz fogságban. Börtönből börtönbe, táborból táborba helyezik, és immár hatodszor engedték haza társait, őt mindig visszatartva túszként, valószínűleg atyám miatt.

De hát mit számít egy ilyen egyéni tragédia egy országé mellett. Kitűnően állapította meg Ön annak idején a *Foreign Affairs*-ben, hogy a két tábornok, Miklós és Vörös, csak a háborús bűnösség és akasztófa és az oroszok kiszolgálása között választhatott. Miklósról különösen tudom, hogy a Kormányzó Úr '44 nyarán azért helyezte őt ki a frontra a Főhadsegédségből, mert árulónak tartotta, és félt, hogy elárulja – sajnós elkésett – kiugrási terveit a németeknek. Ugyanakkor azonban úgy emlékszem, Károlyi Mihály puritánságáról és egyáltalán személyiségéről is nagy tisztelettel emlékezett meg. Hogy '18-ban hogyan viselkedett az illető, azt én nem bírálhatom, de hogy mostan két kézzel lopja az állam pénzét, arra vonatkozólag megkérdézheti Professor Úr pl. a most nemrég Amerikába kiutazott Erőss Jánost, a volt közellátásügyi minisztert. Azonkívül jelenlegi svájci bankkontóján is, úgy hallom, már közel jár az egymillió svájci frankhoz. A követi fizetéséből... és a budai villa... nem is beszélve jelenlegi politikai működéséről...

Én megértem, hogy Ön nem szereti a Kormányzót, csinált súlyos hibákat, különösen kormányzósága elején és legvégén, de abszolút intakt volt anyagilag mindvégig: egy rokonom, Kállay Kornél rendezett be 100 hold rizst a birtokán, Kenderesen, és abból fizette ki súlyos adósságait. Egy háborút vesztett, bukott országból pedig egy kis paradicsomot csinált. Hogy a politikai berendezkedésünk elavult volt, elismerem, de ennek a '19-es forradalom emléke és később a szomszédunkban kialakult totális nagyhatalmak befolyása is oka. Azután pedig Magyarország Trianon után is minden erejével a Nyugathoz akart kapaszkodni, de onnan csak elutasításban volt része, a Kisanfantot enyelgették a franciák, angolok, bennünk nem bíztak...

Túl vagyunk mindezen. Most az kellene, hogy mindnyájan összetett erővel az ország valódi felszabadításáért küzdjünk, és felejtenék el a most kikerült politikusaink

belviszályaikat, azt, hogy ki hány perccel hamarabb disszidált, és nyilasok és kommunisták kizárásával már most lefektetnénk azokat a nagy vonalakat, amelyekben az ország újjraépítését megkezdeni akarjuk.

Hazulról egyre szomorúbb hírek jönnek. Az antiszemitizmus nagyobb, mint Szálasi alatt. Mi lesz, ha ez a rezsimváltozás pillanatában kirobban. Nem azt fogja a világ mondani, hogy ez Rákosi és néhány moszkovita társa miatt van, hanem hogy íme, a magyarok nem változtak. A lopás és korrupció olyan méreteket ölt, hogy Románia semmi ahhoz képest. Rossz néven vegyük, mikor először a zsidókat dobták oda prédaképp, utána a földbirtokos osztályt, most legutóbb az iparosokat. A halottakat feltámasztani és a földet visszavenni nem lehet, de ha a falumbeli kommunista suszter nem lesz kényszerítve, hogy a Goldberger fűszeres házát az örökösöknek, a református pap tehenét a papnak és a szeszfőzdét nekem visszaadja, akkor inkább ne is menjünk vissza abba az országba, mert úgysem lehet azt megjavítani, csak vaskézzel...

Őszinte tisztelettel köszönti

Kállay Kristóf

Oberlin, 1948. július 4.

Igen tisztelt Kállay Úr,

némi késéssel vettem június 7-i szíves levelét. Hálásan köszönöm a Liebermann-hagyaték körüli szíves fáradozásait. Nagyon kérem, számítsa fel az irományok elküldésének a költségeit. Ha a nővérek címét közölné velem, igyekeznék számukra valamit küldeni.

Őn nagyon helyesen mondja, hogy egy nagy, őszinte és becsületes összefogásra volna szükség a jövő előkészítésére. Sajnos, az új emigráció nagyon is sokrétű, és titkos intrikák is rontják az egységét. Most, hogy a Balkán-koalíció válságba jutott, és Magyarországon mind erősebb lesz a moszkvai befolyás és nyomás (máris kolkhozálni akarnak az esztelenek!), és a világfeszültség egyre nő, valóban egy szellemi és erkölcsi felkészülés döntő fontosságú lehetne. Én két alapvető problémát látok itt: az egyik a *parasztkérdés* teljes revíziója (máris kezdenek otthon kulákokról ordítani); a másik a *dunai népek igazi összefogása* (szabaddá tenni az utat, úgy a Nyugat, mind a Kelet felé a természetes gazdasági és kulturális affinitásoknak a hatalmi politika kiküszöbölésével). Az első kérdésre nézve külön boríték alatt küldöm egy nemrég megjelent cikkemet (*The Tragedy of the Peasants*). A másodikról a közeljövőben fog megjelenni egy cikkem: *Federalism in Danubia*. Majd küldök belőle egy példányt. A *New Leader* az antikommunista szocialisták és liberálisok vezető orgánuma. A másik cikk a *Freedom & Union*ban, a nyugati föderalisták lapjában fog jönni.

Nagy részvétellel olvastam a hírt Miklós öccséről. Több ilyen esetről tudok a moszkovita zsarnokság országából.

Ami Károlyit illeti, ő az emigráció alatt tisztán és gyakran nyomorogva élt. Sajnos, már hallottam a hírekről, melyeket Ön említ. Ha igazaknak bizonyulnának, egy nagy legendát döntött volna le, és én csak Petőfivel mondhatnám: „Nem én téptem le a homlokodról, Magad tépted le a babért.”

Bár látok enyhítő körülményeket a Horthy pályáján, mégis a történelem előtt a fő felelősség őt fogja terhelni a katasztrófáért.

Bocsánat a sok gépelési hibáért, de nincs magyar nyelvű titkárom, és túl sok a dolgom.

A legjobbakat kívánva, melegen üdvözli tisztelő híve

Jászi Oszkár

Gábor Miklós

AZ 1976-OS NAPLÓBÓL (I)

Február 19.

Tegnap beléptem a Csöpibe: most itt melósok isznak sört. De nem tévesztendő össze Maigret felügyelő valamelyik törzshelyével. Ez az itteni intézmény rideg és szögletes, a melósok mind rosszkedvűek és kissé elhülyültek a sörtől. Itt nincs gazda. Itt egy *szervezet* lehetőséget ad a lógásra és a butulásra. Az ételszag ebben a városban nem hívogat, hanem hányásra ingerel. Nem anyánk vagy a szomszédasszony konyhája jut eszünkbe róla.

Roszkedvű vagyok? Nem is! Keresem a talajt a lábom alá. Ennyi az egész.

Majoros talán okos fiú. Tegnap meglepett, mennyire fiatal, és még naivnak is látszik. Talán mert túlságosan hisz nekem és bennem? Fel akarja mondani minisztériumi állását, még ha nem lesz is kecskeméti igazgató. „Amikor így döntöttem, nem tagadom, a ti példátok is befolyásolt.” Én? Példamutató?

Komolyan beszélünk arról, mit kellene és lehetne Kecskeméten csinálni.

A Rádió két szép Babits-versre hív. Hogy leszek én elég tehetséges, hogy ezeket elmondjam? Még ennyit se volna szabad csinálnom, ha őszinte lennék. *Esti kérdés?* Ki mondhatná meg, mit kell ezzel kezdeni? Valahogyan előadom majd, mert fizetnek érte. De vers ez? Mi az, hogy egy „vers”? Nem tiszta értelmetlenség ez a sok szép sor, így egymás alatt? Van-e nekem ehhez a legcsekélyebb közöm is? Kinek van ehhez valami köze? Ki fogom nyitni a szám, kijön rajta egy hang – azután automatikusan követi a többi. És ott lesz a magnón. Aztán a Rádió továbbadja. Esetleg milliók hallják majd. És már az első hangból is hiányzik a hit minimuma is. Egyszóval az első hang is csak otromba véletlen lesz majd. Semmi közöm se lesz hozzá. Meg fog történni. Holott nem akarnám, hogy megtörténjen.

A *Kritika* című lapban Rényi Péter cikke egy régi bolsevik párthatározatról. Közben Révai Józsefről is szó esik. Mostanában felfedezik Révait, ahogy felfedezik Majort és '45-öt. Védekeznek. Egy talpalatnyi földet a múltban, amitől hitelt kaphatnak. Ez a forradalom: csőd. Keresgélnek a néhány értelmes ember után. Rényi Péter esze járása változatlan. Gergely Pali legsötétebb állapotában ugyanazt a néhány mondatot, ugyanazt a néhány arcot, nevet idézi vissza '45-ből, abból az egy-két évből, amelyre most szívesen emlékezne, mint élete csúcsára, ifjúságára, a hit ragyogó napjaira. De itt minden hazug. Hiába mentegetjük magunkat, hisz már akkor is voltak, akik magányosak voltak. Az az 1925-ös bolsevik határozat is csak toldozás-foldozás volt már, egy eldőlt és elfuserált ügy reparálása, hogy ne kelljen már akkor bevallani: ez az egész, ahogy van, reménytelen, ostoba galádság. Mielőtt négykézlábra bukna az utcán, Gergely Paliból felbőfög néhány mondat: hogy milyen volt Bánki Zsuzsi ezelőtt harminc évvel, hogy az a Major mégiscsak zseniális gazfickó volt, hogy... csupa olyasmi, ami nincs. Az utcán kutyaszar: az van. A Csöpiiben söröző melósok: az van. Nem tudjuk, hogyan szülessünk és hogyan haljunk meg: ez van. Néger tábornokok nyírják egymást. Révai József? De: Illyés Gyula? *Fáklyaláng?* Gellért Endre? Hol kereskedtek, mit kerestek? Most ezek megpróbálják hitelesíteni jelenüket egy múlttal, amely hazugság és té-

vedés volt – már akkor is tudtuk –, ami *nem volt!* Gellért Bandi jó nektek, mert. Miért is? Tehetséges és tisztességes ember volt, de elfogadta a szerepet, amit ráosztottak: azt hitte, hogy így jó lesz. Aztán leugrott. Aztán lenyelte a mérget. Konokul elpusztította magát. Ti azt szeretnétek most mutogatni belőle, aki Illyésnek meg Révainak meg Majoranak fegyvertársa volt, azt nem, aki leugrott. Nem sikongtok gyászotokban, nem veritek a falba fejeteket kétségbeesve, hogy elpusztítottátok, nem: *dicsőítitek* – és sajnáljátok. Hogy igazoljátok azt, amit Gellért megtagadott. De a fene Gellértbe, hát miért esett kétségbe, ha egyszer elkövette? Milyen becsületet akart megmenteni, amikor meghalt? Azt írjátok, hogy Révai is veszélyben forgott! Jézus Máriám, micsoda hősök voltunk! Nem igaz, hogy azért beszéltek a múltból, hogy okuljunk és okuljatok. Nem! Menteni akarjátok a bőrötöket! Nem hisztek egyetlen mondatban sem, amit leírtok szépségről vagy forradalomról vagy erkölcsről. Ez mind *nincs!*

Nem, már nem jelentenek semmit az öngyilkosok sem, vegyétek tudomásul. Gellért öngyilkos lett, és most ne dicsőítsétek a *Fáklyalángot*, mert a *Fáklyaláng* folytatása az öngyilkosság volt, a forradalmárok vériszamos útja – eltakarodott, hogy éljen a rend, amelybe az ország múltját akarta beépíteni, mint egy élő törzset egy halott épületbe (hisz valami ilyesmi lehetett a programja) – nem kellene a becsületes emberek! Azok kellene, akik tagadnak, a végtelenségig tagadnak. Nem mérce a jövő. Csak az van, ami van. Az 1925-ös párthatározat csak olyan, mint a charleston, amit most szintén újra felfedeztek. A mocsok bűze hatja át minden utcákat, hivatalaitokat és lakásokat. Nincs remény a számotokra. Azoknak van igazuk, akiknek már akkor is igazuk volt (kevesen vannak). Nem a megszedült moralistáknak, akik aztán levonják tettük következményeinek tanulságait. Gellért azért lett öngyilkos, mert még Sztálin is meghalt egyszer. Ezzel azt bizonyította, hogy akik Sztálinban hittek, becsületesek voltak – ez azonban nem igaz. Én is hittem, és most esküszöm: nem voltunk becsületesek! Csak forradalmárok akartunk lenni, mindenáron, csak hóbörögtünk. Ne ott keressétek múltatokat, sokkal előbb, a tisztánlátás ősi korában, valahol a teljesen elsüllyedtben. Major Tamás Bajor Gizire emlékezik – nem így volt, Tamás, nem így volt! A szocialista világ legnagyobb gondja most, hogy idehazudjon egy múltat – egy újabb bolsevik párt rövid történetét. A forradalom maga hazugság, ahogy van, egészben, és mert ezt nem mondjátok ki, csak fetrengtek és henteregtok kinyitokban.

Február 21.

Két délutánt töltött nálunk Majoros Jóska, aki jövőre tán a kecskeméti színház igazgatója lesz. Beszámolt Ruszt Jóskáról, és az én terveimről érdeklődött. (De azért rendes és okos fiúnak látszik. Bár ki tudja? Merhetek-e ma már csak egy ilyen egyszerű ítéletet is kimondani valakiről?)

Ruszt újabban mintha bujkálna előlem, mintha rossz fát tett volna a tűzre. Elolvastam a *Csendes Don* dramatizálásának első részét. Nekem ehhez semmi közöm. Sem az ő mítoszaihoz, sem gyötrött széplelkéhez, sem a bolsevik párt és az orosz nép ügyeihez. Mit akar ezzel? Kell ez valakinek? Nem csatatereken szeretnék bolyongani, hanem bújni egy legbenső zugban – nem ezért mentem Kecskemétre? Nem félek az egyedüllétől, inkább csak Hendrikjét félttem. Zűrzavar van mindenütt. Vekerdy könyvét gyönyörűséggel, meleg szívvel olvastam végig. Ivánnal hónapok óta nem váltottam szót. Írnom kellene, ez látszik az egyetlen lehetséges tennivalónak. Ruszttal most nem kívánok találkozni, úgy érzem, hogy az ő útja nem az enyém, és nem akarom megzavarni. Legalábbis e pillanatban így érzem. Másfelé kell mennie, mint nekem, és nincs

elég jó erőben, hogy elviselje az én befolyásomat. Nem tudom, hogy adhatnék neki valamit. Vekerdy úgy érezte, hogy a *Berenikében* azt próbálgattuk, amit kell, de a *Don* nem a *Bereniké* útja.

Végül is: mit tudom én, mi közöm ezekhez az ifjoncokhoz?

Németh Lászlót szívesen játszanék. Vagy a *Boldogtalanok*? Vagy az *Oszlopos*? Egy Ibsen? (Ruszt a *Brandot* emlegeti.) Vénnek érzem magam, és ez most jólesik. Fanyalgok mindenre, amit a világ nyújtani tud. Ez a színházi szakma, ez az egész szegény, fontoskodó, de valójában lenézett és a sarokba söpört szakma – meg van hülyülve, kergülve, hőzöng, kapkod, járhatja a száját. Az embernek nincs kedve odanézni sem.

Elolvassom a *Brandot*. (Ha képes leszek rá.)

Február 22.

Hosszú idő után ismét körülfutottuk a Balatont. Először láttam a tavat befagyva. Hendrikje mamája, Karcsi, Kriszta, Andris ott álldogáltak, üldögéltek a fehérségben; mi is leültünk egy vasszékre, de aztán átnedvesedett a cipőnk. Jimmy rohanguált a jégen, időnként megcsúszott, megfarolt. Habzsolva nyalta lába alatt a frissítő, hideg valamit. Aztán a bölcsős ringatózás a kocsiban, el Badacsony, el Szigliget alatt. Füreden még egyszer megsétáltattuk Jimmyt, a nap közben téli vörösen lement. Sirályok sereglettek a jégen. Messze benn egy család sétál, a kicsi gyereket is tisztán látni. A móló mellett korcsolyáznak, egy kisfiú vidáman seggre pottyant.

Életem egy bizonyos mélységébe vágyom. Ezt hívom úgy: „írni”. A „szocializmus”: a jelen felületessége. Megakadályozza, hogy eljussak önmagamhoz. Nem hagyja, hogy végiggondoljam gondolataimat. Nem hagyja, hogy lemondjak arról, amiről le kell mondani. A tévé és rádió frázisai, az írók silány „stílusa”, a színészek ostobasága és nagyképűsége, a kritikusok, a népszerű előadók és a szociológusok karattyolása mi más, mint zavaró „háttérzaj”?

„Visszamenni”? Igen. De hová?

Régi naplómban kotorászva pl. Iván: mi közöm hozzá? Hogy Hendrikje mit mondott, leírtam, a mondatokat, de mintha az agyam éppen szórakozott vagy benuult lett volna valami okból, nem hallottam meg, semmit se értettem meg. Lányom és Nagymama közel állnak. Miért éppen ők? Anyám még ma sem. Ferkóhoz szeretnék visszajutni, talán csak azért, mert nem tudok emlékezni.

Február 24.

A felszabadulás igazi jelentése talán az volt, hogy lefegyvereztük magunkat, elvesztettük láthatatlanná tévő süvegünket, minden varázsesszközünket, mindent, ami addig tartást adott nekünk. Nekünk? Nekem. Ekkor szüntetem meg ellenálló lenni? Hogy is kezdődött, ott, az első pillanatban, a világ megsemmisülése?

Február 27.

Johanna a Vígszínházban. Egy előadás, egy színielőadás. Ünneplőbe öltözött közönség – a Vígszínház közönsége! –, kivilágított, úri nézőtér, mesterségükhöz értő, jó színészek. Kútvolgyi Erzsébet talán több, mint egyszerű „tehetség”, de ezt még nem merném kimondani. Nem is lehet, mert amit láttam, annyira színház, és most valami kis- se unalmasat, de jól megcsináltat értek ezen, igazi „profi” munkát.

Kútvolgyi hihetetlenül kicsi, a mosolya kedves, a szeme ragyogó (az első Johanna, aki Shaw első jelenetét hitelesen el tudta játszani, akinek elhittem) – és ebben a szín-

te törpe kicsiségben férfias erejű hang. Amellett színész, túl a szerepen is valaki, valami, lehetőség, lélek. Később aztán – hisz semmi sem tökéletes – sírni kezd – mit tehetne? Valami lelepleződik. Amit látok, mégse más, mint az egyéniség adottságaival fűszerezett „színház”, ahogy ez meg van írva, ahogy ennek a Vígszínházban meg kell nyilvánulnia, némi mosolyok és elérzékenyülések – egy kellemes színházi este, melyből ma reggelre semmi se marad – ez a tény. Ez a kitűnő tehetség és tiszta szív odaadja magát – minek? Az úri közönségnek.

Az előadásnak egyetlen pontja van, ahol megszűnik a színház, és végre élünk: Tordy Géza mint Stagumber. Mindig gyanakodtam, hogy ezt a szerepet nem lehet eljátszani. Tordy azonban brutális, komikus, állatian valódi – ha ez nem volna lehetetlen, azt hinném, hogy nem is tudja, mit játszik, hogy maga Stagumber mozog itt és lelepleződik le teljes öntudatlanságában. Ez mind anti-Vígszínház. Tordy alvilági elszántsággal leleplezi saját brutalitását, közönséges elszántságát? Ahogy a gutaütésig elvörösödik, ahogy fenn hordja csúf orrát – ez igen! Ez nem „színház”. És aztán Farkas Antal hihetetlen sörhasa és bruegheli feje! A többi? Ártalmatlan, szelíd szórakozás.

Mégis... Muskát Lacival voltunk, előadás után feljött bablevesre meg viszkire. Ruszt Jóskáról pletykáltunk, mint mindig. Szóval mégis: ez a profi színház, ez a sok jó, drága, értő színész – és ezzel szemben a mi Ruszt Jóskánk, féltehetség rajongói között... Hogy él meg ez a két világ egymás mellett? Lézengő álmodozások... De nem ez a baj! Hátha itt nem is vakmerő, rongyos seggű, részeges, züllött népség indul harcba a tudó művészet ellen, hanem hátha a valódi posvány vagyunk, a kicsinyes, közepes vidéki posvány? A „feladás” kísértete is ott járkal Kecskeméten. És éppen most, amikor a „belső ellenség” megbukott.

Ruszt keresztre feszített doni kozákja?

Az a tegnap esti Vígszínház olyan meggyőzően volt, mi meg sehol se vagyunk – nincs is „mi”. *Nem tudtam elképzelni egy pillanatig sem, hogy a Vígszínház tagja legyek, inkább ezt: már nem vagyok színész.* Kiléptem – és nem volt hova lépnem. Apám, aki Amerikába szökött. A rengeteg telefirkált papír, a nagy regénytervek (egy filmforgatókönyv, az lett volna a címe: *Babuci*, állítólag anyám ihlette, valami olyasmi, mint az akkori magyar filmek). Meddő elmebaj. Naplóm marad az „utókorra”. Ezzel szemben egy valódi világ, megy a maga útján. Kis botrány: elmentünk Kecskemétre. Pesti kollégáim azóta még elégedettebben hancúroznak. A közönség megszólít, kérdezik: miért? Nem tudom megértetni velük. Igazam van? Nincs igazam? Ez nem kérdés. Valahogy majd eltemetnek, a *helyzet* szabja meg, csendesesen-e vagy csinnadrattával.

De tudok-e még csinálni valamit, ami igazolná életemet önmagam előtt? A *Hamlet* korszakának győztes törtetője után eljutok-e igazi hangomhoz? A világ meg én együtt döntünk. Ha a hivatalok lassú, türelmes munkával – ahogy szokták – porrá fűrészelnek, kit érdekel akkor, hogy igazam volt-e vagy sem? És mi az, hogy „igazam”? Ami nem testesül meg, az nem igazság, az nulla.

Március 11.

Milyen volt Ferkó viszonya a nőkhöz? Haláláig több nő huzakodott körülötte, feleségek és szeretők. Kellettek neki a nők, az biztos. De ahogy egy remetének kellene. Mindig egy lépés választotta el attól, hogy elmenjen ótvaros remetének, csak éppen nem tudta megtenni, mert a nők kellek neki. Valahogy így lehetett. Lappangó nőgyűlöletében, mely legtermészetesebben összefért a legromantikussabb szerelemképzelésekkel, volt valami irreális, mint abban is, ahogy a politikáról gondolkodtunk. A cse-

lekvés kötelező; egy bizonyos férfiideál lidérce (angolok!); az eleve lemondás – a „hallgatás”, a „csend”: a hallgató cowboy és valamiféle keleti filozófus tartásának mindig hősi póza; a reménytelenül is helytállás (valami magyar–angol szellemi rokonság, mint például a humorban is ez az összetétel – csakhogy az angolok *győztek* e jegyekben, mi meg mindig veszítettünk); és még mi? Zűrzavar. És mégis, *akkor* olyan természetesen voltunk azok, amik voltunk – képzeltük magunkat annak, aminek... Divat? (Szerb Antal.) Hogy eközben Ferkó szeretett-e igazán bárkit? Erre nem emlékszem. Többet foglalkozott a szerelemmel, mint amennyire szeretni tudott, az biztos. Elvégre a nők jelenléte mindig akadályozza a férfiakat, hogy a *szerellemmel* igazán foglalkozhassanak. (Trubadúrok voltunk – szökevények, az örök férfiimpotencia egy póza, ürügy a menekülésre – a hidegségre.)

Ferkó olyan *történelmi* figura ma már, mint egy középkori lovag – hisz nem kísérte-e oldalán a Halál (és valahogy még az Eb is)? Bölcsessége – függetlenül attól, miben volt igaza, miben nem – egyáltalában: *igaza*? Szkepszise...? Az volt-e? És mindez *regényes*. Negyvenéves korában meghalt, mégis úgy jár köztünk ma is, mint egy „Öreg”, mint Papp Laci: a múltból itt maradt, örökre legyőzhetetlen szikla. Bármennyire idejtmúlt: felettünk áll. Bármennyire romantikus: egy hajdani *megoldás*.

Hol ideáljaival, hol éppen realizmusával vonja kétségbe mai létünket.

Voltak kis úrilányok – Siófokon! A Balaton-part ligeteiben! Régi slágerek mesélnek e helyekről! – akiknek tündérsége elvarázsolta őt. (Két testvér: Albin lányok? Az egyikkel mintha csókolóztam volna én is? Vagy csak szerettem volna?) Ezek a lányok tán Angliára emlékeztették, talán csak az angol regények – nem az elsőrangú angol regények – nőire.

Aztán voltak nők, akik *jók voltak hozzá*. Megbocsátottak neki, rajongtak érte, ő elfogadott mindent, hisz ez hozzátartozott szerepéhez, különben is szegénységében volt valami a *kitartott* szegénységéből, nőktől, azt hiszem, mindent elfogadott. De az egész valami bosszankodó búcsú volt az ő részéről, a helyét nem találó arisztokrata nyűgös udvariassága, játék a formákkal, hogy ellenálljon a nihilnek.

Ott ült a kávéházban, körülötte *pesti* figurák, ő meg közben tudta, hogy Pest hamarosan romba dől; kitartóan hordta Angliában vásárolt zakóját, miközben tudta, hogy a birodalomnak vége. Közben lenézte Pestet is, a brit birodalmat is, mert míg megjátszotta ezt is, azt is, *tudta*, milyenek valójában, nem voltak illúziói. Semmiféle illúziója nem volt, legbarátibb levelei éppen a barátság tehetetlenségéről szólnak.

És „mégis”: ez a szó nekünk akkor jelentett valamit. De mégis alkalmazkodtunk...tam. (Elvégre ő meghalt, megölték.)

Rusznak ajánlom Vekerdyt, Botfalvy Zsuzsát, ezt meg azt. Ő nyafog, kitér: a „körül-mények”. Igaza van. Úgyse csinálja meg: ahogy „nem csinálta meg” Ádám Ottó sem. Nem csinálják meg. Rendet tartanak vagy isznak és pofáznak és nyafognak. A zsenik. Rábeszélem Valló Péterre: megváltozna a kecskeméti színház struktúrája, hangulata, megalapozná a jövőt stb. Ruszt nyafog, kertel, kitér – és leszerződött egy kis linkócit. (Elég teher vagyok neki én is.) Hogy ezzel eleve korlátozza magát a „vadászni” vidéki pitiánerségére? (Ahogy Ádám korlátozta magát a kellemes úri színházra?)

Az a kérdés, *ők* tehetnek-e mást?

Ferkó nem akarta bevallani teljes nihilizmusát. (Bár ez mégis gátolta annyira, hogy például ne legyen gazdag.) De hisz akkor még mintha lett volna remény! Remény volt,

hogy Pest romba dől. Majd: '45 után még itt élt körülöttünk a múlt. Mintha csak *helyreállításról* lett volna szó. Ferkó mégse tudhatott a lakótelepekről és a táborkokról. Azért még ő is azt hitte, hogy Hitlert le lehet győzni. Tudta, hogy valami helyrehozhatatlan történik, de sejtjeinkben mégis ott élt a „mégis”. De hisz „múlt” vagy „jövő” nem számítanak az ilyen „nagy öregeknél”. Hogy Ferkó éles esze nem vonta le a végső konzekvenciákat? Dehogynem. Istenről mindent el tudott képzelni – önmagáról valóban nem.

Zúrzavaros nőügyei? Megvetette a nőket, és rajongott értük, ahogy senki, rabjuk volt – és bálványuk. Hogy ez nem logikus? Először is az. Másodszor: *az volt, aki*.

Március 12.

Nem sóhajtok vissza semmit. De csak arról beszélhetek, amit látok: arról, ami *volt*. A jelen mulandó és felületes. Hogy Kecskemétre mentem, mit jelentett? Futottam az „új áramlatok” után, mint például Major? Nem, ellenkezőleg. Ádám Ottó afféle békés öregkorba térített volna szelíd szóval. Ehelyett megadtam saját magam új körvonalait, ahogy megadtam az akkori körvonalaimat a *Hamlet* idejében. Leválasztottam magam, nem csatlakoztam: magányosabb lettem, mint voltam. Lemondhatok már róla, hogy továbbra is a jelenben botladozzam.

Hendrikje egyetlen pillanat alatt ugyanolyan szép és kívánatos lesz, mint bármikor. Nem, ez nem egészen igaz. Másként szép, másként kívánatos. Öleléseink gyorsak mostanában, és felszabadult nevetésbe torkollnak. Mintha kinőtte volna histériáit, mint ha megerősödött volna szerelmében.

Álmaim még vannak néha. (Ma például Domjánról álmodtam valami szerelmeset, csak később csodálkoztam: hiszen meghalt! Első, régi feleségem is szerepelt, Rákosi Mari. Furcsállottam, hogy az emberek még mindig emlékeznek arra, hogy ő a feleségem volt. Viszont azt, hogy Domján milyen odaadóan közeledett, mindenáron közölni akartam Hendrikjével, de nem sikerült őt megtalálnom.)

Most elhiszem Hendrikjének, hogy örül, ha a másik szobából hallja az írógépem kopogását. – Ilyenkor tudom, hogy nem emésztet magad. – És ragyogó arccal: – Ugye tudod, hogy ez milyen gyönyörű? Hogy annyi év után is így...

Inkább csak néhány szokása idegesít. Például amikor együtt sétáltatjuk Jimmyt, és ő a kezem fogja, akkor ezt érzem: „Így a kispolgár sétál, nem egy tengerész!” Miért nem szereti, miért nem tetszik neki, hogy én séta közben zsebre dugom a kezem? *Miért fog?*

Március 19.

Jimmy elvadul a mezőn.

Falja a kecske- meg tehénszart; sunyítva szövik odébb, ha közelítünk. Másfél-két óra hosszat próbáljuk befogni – lehetetlen. (Hendrikje mamája és Karcsi van velünk.) Próbáljuk odacsalni sonkával, kenyérrel, végül így sikerül: Hendrikje szinte őrjöngve megveri: csupa hiba, bűn, a „kutyakomplexum” beteljesedése? Lidércnyomás, az élet teljes csődje: „nem szeret” – gyűlöl! Ő is jellemtelennek tűnik, és ez nem lehet születési hiba, ez nevelés, viszonzása valahogy igazi lényünknek. Hol a Jack London-hős? Hol a férifibarát? Hol gyermekkorom minden romantikája? Beülünk a kocsiba: itt hagyjuk.

Nem fut utánunk! Inkább elszabadulna, tőlünk! Majd úgy döntök, hogy inkább itt éjszakázom ezen a réten, a szemerkélő esőben, de nem hagyom el.

Magyar Elektra és Karnyóné a Nemzetiben.

Sokkal jobb, mint a Madách előadása. Törőcsik az *Elektrában* nagyon jó. A *Karnyóné*-ban hamis: ez a tipikus eset, mindenki el van bűvölve a művésznőtől, hogy komédiázik, holott nagyon primitíven és rosszul csinálja. (Különben is van a játékában valami ellenszenves: a „nagy színész” öntudata, ami R. Évánál érzelmesség, az nála fölényeskedő agresszivitás formájában jelentkezik. Mindkettőnek a tehetetlenség az oka, amelyet rejtegetni kell.

Máthé Erzsik remek. Major hihetetlen jelenség. (A tapsnál felém köszön: öregszünk?)

A *Karnyóné* a jobbik előadás.

Ez legalább tehetséges és jó szándékú színház, amit itt látunk, illetve igyekszik, komolyan akarja venni magát. De azért itt is volt valami leverő. Talán azért, mert félig, ha megtelt a nézőtér. (A Madách zsúfolásig volt, a Madách „közönségével”.)

Othello. (A Madách előadásának közvetítése a tévében.)

Huszi a darab elején kitűnő. Főlényesen lekörözi az egész előadást, rendezőjét és minden kollégáját. (Mellesleg ismét látom, hogy mi mindent lesett el, lopott – vagy hogy mondjam? – ez a fiú tőlem. Ez még jól is esik.) De azután ő is besodródik valami meszterkelt és fölösleges „felfogás” zsákutcájába. (Különben is: lehet egy Shakespeare-darabot elejétől végig jól eljátszani? Ebben a szerző is gyanús nekem: legtöbb darabját végül csak „lebonyolítja” ő is.) Azt hiszem, épp ez az, amit a kritika olyan „érdekesnek” talált: hogy Ádám Ottó „felfogása szerint” Jago szereti Othellót, és ez a mélylélektani bravúr megvilágít mindent. Voltak, akik épp emiatt tájékozta az előadás ellen, mondván, hogy Ádám a karrieristákat veszi védelmébe, valami kormánypárti szándék szerint. Lehet, hogy ilyenfajta „felfogásról” szó esett a próbákon vagy a nyilatkozatokban, de az előadásban ilyesminek nyoma sincs. Legfeljebb annak, hogy egy ponton túl valami érzelmi túlfűtöttség jelenik meg Huszi játékában, amit én inkább azzal magyaráznék, hogy a színház, a rendező és a színészek játéktípusa egy ponton túl nem bírja a shakespeare-i terheket, ilyen érzelmes természetességgel és közvetlenséggel csak egy darabig lehet megbirkózni az anyaggal, és a továbbiakban már nincs gógyi, hogy a jeleneteket valóban felbontsák, gyakorlati játéknyelvre fordítsák, hogy valóságossá tegyék, ami történik. Ehelyett megjelenik az a túlfűtöttség, amit Ádám annak idején száműzni akart a színházból. Vagyis: ő, aki oly okosan látta, hogy Brook mitől jó, és épp ő, aki velem szemben védte ezt annak idején stb. Hogy a fenébe van hát, hogy most éppen ennek állja útját? Annak, ami a színház köznap nyelvű lett azóta? Miféle zavarok mozognak bennünk? Hogy kavar meg bennünket az ideológia? Hol kezdődik a „felfogás”, és hol végződik a tehetség? Ádám vajon miféle ijedtség miatt törődik bele ebbe a hollywoodi giccsbe? Vagy ez az ijedtség sem igazi, csak ürügy?

De ez már mind pszichológia meg hülyeség. Lényeg, hogy egy tehetséges fickó megüt egy új, „természetes” hangot Jagóban, mellette egy ódivatú Othello unalmassá és megszokottá fakul, aztán – amikor a dráma ennél többet is követelne, Jago maga is elkezd Othello stílusában lihegni, csak éppen egy kissé polgárabb arányokban és így a körüti közönségnek megfelelőbben. A többi szereplő, a díszlet, a megoldások ebben ugyan siralmasan közepesek, valóban a sóherebb fajta amerikai történelmi filmek mo-

dorában; Kalocsay Miki még jónak mondható. (Ő meg felháborít: olcsóbban adja tehetségét, mint kéne.)

Az *Othellót* a tévé a Színházi Világnap alkalmával mutatta be, Illés Endre köszöntőjét Huszti Péter olvasta fel.

Sokáig haboztam, elküldjem-e Mihályi Gábornak a hozzászólásomat *Hamlet*-tanulmányához, most már örülök, hogy – Hendrikje unszolására – végül is elküldtem. Ma – három nappal és az *Othellóval* később – jobban kiállnék Ruszt és a „vidékiek” mellett. A közvetítés után Olivier képeit nézegettük: nem ártott neki az idő, Brook és a kollégái sem.

Március 28.

Szép nap. Egészséges, szép délutáni ölelés. Belemerülés a jelenbe. Hendrikje elragadó és gyönyörű. Jimmy ragyogóan barátságos pofával néz ránk. Jókat alszom. Amikor délután felhúszom a redőnyt, a bútorokra, a falra, az ágyra a nap csíkjai helyezkednek – ide várom a meztelen Hendrikjét. Akár nyár is lehetne.

Március 29.

Állapotaim nevetségesen változnak, minden változással változik világnézetem is. Egy világnézet nem más, mint néhány témára vonatkozó néhány frázis. Mintha magamban morognék, zsörtölődnék, szenilisen.

Eszmecsere nélkül az ember nem tudja megkülönböztetni rögeszméit a gondolkozástól. Gondolkozásunk is csak feladatokkal működik.

Március 30.

Néha szinte elviselhetetlen.

A feszültség? Az unalom?

Hendrikjét ugyanaz kínozza.

Jimmyt sétáltatjuk. Vagy azt sem.

Csaknem nyári idő van ma.

Mintha készülnék valamire. Amint elkezdem, már elviselhető lesz. És közben elmúlik az élet. (És én még – állítólag a munkálkodók, sőt: alkotók közé tartozom!)

Közben – tegnap? tegnapelőtt? – vannak napok, amikor jó létezni. Egyszerűen létezni! De ki emlékszik ma már?

Legjobb lenne „megírni” a naplómát. Sose juthatnék a végére – és ki kívánhat ennél többet?

Csak a régi napló általában: „*kínos*”. Ez az: KÍNOS! Mintha ma mégiscsak szabaddabb volnék. Ha elkezdeném „megírni”, magamra zárnám a tömlőcajtót. Mit áldoznék fel néhány frappáns mondatért?

Bizony, inkább meteorológiai jelentéseket kellett volna kommentálni! Hét napja látom az árnyékomat, mert süt a nap! Leülök a Múzeum-kertben, fel se kell emelnem a fejem, a galambok árnyéka repül végig a platánok felett, vízszintesen repül az árnyék, a madarak formája: a test és a két szárny.

Este pedig, mikor leviszem Jimmyt még egy pisilésre: kis szél is van, és a csúf, förtelmes, autókkal eltorlaszolt utcákon egy idegen szellem jár ide-oda, ez a kis szél, más a minősége most a levegőnek, nem egyszerűen a kora tavaszi meleg, ez valami jelenlét, felemelem a fejem, és a házak összetolakvó homlokzatai közt az ég egy fellelhető

kis darabját keresem, igen, felemelve a fejem és a mocskokban gázolva, mint Iván írta, mintha legalább rajtam söpörne végig... Minek nevezzem ezt a gyalázatot? Ragasszam homlokára politikai elnevezését? A festők nevét használom ellene: Cézanne, Rembrandt, Manet... Kinn fú a szél, megdobogtatja a szívem, sose volt ifjúságom csatangolna ott kinn, az utca változatai közt...

A vitorlákat én csak távolból láttam, én nem vitorláztam, csak örökké festettem őket a távoli párákban.

Mellékesen legyintek minden sikeremre. Nekem Hendrikje sikere kell! Az én elégtételelem csak az lehet, ha Hendrikje virágzik ki, mint a legvakmerőbb és nagyszerűbb színész. Ez valahogy összefügg az *egésszel*.

Nemtudomhogyhívják Ági testével mindenféle gyerekes műveleteket szeretnék végrehajtani – a többi csak hiúság. Érzelmi zűrzavar, itt maradván még papa-mama-időkből. Gyávaságom inkább csak egy gyerek elveszettsége a felnőttek világában, méghozzá kétarcú infantilizmus: a kalandfilmek angolszász hőseinek infantilizmusa másrészt a kétbalkezes könyvmoly infantilizmusa egyszerre. A „nagy művészet” csak kényszer: az egyetlen irány, melybe mozdulni tudtam, de nem az, amely irányba mozdulni vágytam. Csak pótlék a giccs helyett. A giccshez nem vagyok elég tehetséges. A „realitás” gusztustalan szagú kényszere. Olyan vagyok, mint az „emberek”, másra képtelen vagyok.

Ferkóról írogattam nemrég. (Iszonyú kevés konkrétumra emlékszem. Miről beszélgettünk?) Gyurka is eszembe jut. A szabadság egy-egy villanása egy-egy arc fényében. Mennyire más az ő „szabadságuk”, mint például Ruszt Jósikáé! De ez a szabadság nem is ők voltak, inkább a hamuba sült pogácsa, amit vándorútjaikon a tarisznyájukban hordtak. És saját múltam, életem, ez a felfelé ívelő karrier, ez a figura, akit a nők imádtak, a férfiak érdekesnek találtak, hogy tiszteljék vagy gyűlöljék, mi ez az én szívemben? Egy megszállott ostoba, egy zűrzavaros, aki a tiszta értelem vagy egy tiszta érzélem sugarára vár, hogy megvilágosodjék, egy kívülről jövő pillantásra, magányos ember vágya lenni, a fákkal és ágakkal rokon, aki nem handabandázik már.

Elegem van az értékítéletek fülhasogatóan hamis visításaiból, a meggyőzés erőlködő hisztériájából. A bizonykodásokból. Meglepődnek, hogy tagadok? Miért nem lepleztek le, amikor állítottam? Vigasztaljam tovább is a nőket, amiért más nők is vannak a világon? És hasonló ökörségekkel foglalkozzam? Ruházzam fel őket erkölcsi kiválósággal, hogy indokoljam, miért nem fektetem le mindet? (Mert nem tudom!) Minden olyan egyszerű, és ráadásul mindent rég tudok. Élünk és gondolkodjunk egyszerűen, az istenért!

Miután mindezt végiggondoltam, egyszerűen és tisztán szeretem Hendrikjét, elégedetten, örülök, hogy belép a szobámba, és megkérdi: – Szeretsz? – mert mondhatom: – Szeretlek.

Három kis ágat hozott a szobámba, apró, zöld bimbókkal.

Ezek a szép képek a szép könyvekben (Pissarro) – kinn a tavaszi fények, bármikor ki léphetek, és elérnek –, Hendrikje *jelenléte* megnyugtat és dédelget, mintha egy gyerekkori állapot térne vissza, de annál nyugodtabb, félelem nélkülibb... Hisz akkor is éreztem az állandó fenyegetettséget. Talán: apám bármikor beléphetett... talán a fasizmus... talán csak hogy tudtam, előttem a nagy feladat: élni kell!... míg most... mint-

ha mindig elég zsebpénzem volna, hogy beszaladjak a városba és vásároljak valami játékot, amire azelőtt nem tellett... hogy holnap elkészülnek új ruháim, és fizetek. Apám és anyám halott, nem tartozom nekik felelősséggel! Vakáció, melyet nem zavarhat meg semmi és senki.

Amikor megszöktem katonáéktól, és egyszerre lehetetlennek tűnt, hogy visszamenjek, akár az is, hogy visszaüldözzenek vagy vigyenek... Ez talán hasonlított diákkori iskolakerüléseimre, amikor azért nem mentem iskolába, mert *képtelen voltam rá!* Nem vássottságból, nem a szabadság szeretetéből (hisz gyötrődve, leigázva lógtam), egyszerűen képtelen voltam rá, hogy átlépjem az iskola küszöbét! Nem a tanároktól féltam, nem a feleltetéstől, inkább mintha az osztálytól féltam volna, diáktársaimtól... A versenytől? Ha rég nem voltam a Rádióban, akkor érzem ezt a valamit színésztársaim közt. Félelem és undor érzése rohan meg, ha meglátom Básti Lajost. (Miért éppen őt?) Megkönnyebbülök, ha nem kell neki köszönnöm (szerintem segít ebben: úgy tesz, mintha nem venne észre). Talán az idősebb, erősebb iskolatársak, akik kínoztak minket, kicsiket?) És most erről elgondolkoznom érdekes és öröm.

Örülök Pissarro képein bizonyos *domboldaloknak*. Ezek is diákkoromból, Fehérvár és Egerszeg környéke. Ma már oly ritkán nyújtja ezt az örömet a táj. Egy-egy pillantást vetek ezekre a képekre (azt is elég ritkán az utóbbi időben), és már érzem a friss levegőt, kis szellőt is, napsütést – és az *árnyéket* a napsütésben –, és egyben egy szerelmes kaland lehetősége a táj szögleteiben – az *ifjúság?*

Amikor arra gondolok, hogy majd írok, mindig erre az érzésre vágyom, mintegy belepne a varázstükörbe, bármikor, írni, az bűvös ige, hipp-hopp, írni: az ez!

Talán valamikor így képzeltem a színpadot is, a filmsztárok életét, ők kalandoznak, vágatnak, gyönyörű és pajtási kislányokat ölelnek, hétköznapiak nélkül...

Bizony nem tudom, apám és anyám (mindketten) hagytak-e más örökséget a szívemnek, mint terhet és felelősséget? Nehéz emberek voltak.

Április 3.

Tavas van és nyári meleg.

Reggeli sétánkon egy „festő” – hát ez meg ki? Koldus? (Nem is az, hogy pénzt kér, inkább hogy azonnal személyi igazolványát mutatja és valami cédulát, amit nem nézek meg.) Törölgetem a szemem, hisz a legkisebb szélről már őregeen könnyezek, erre ő: – Leköptem? Nincs benn a fogsorom – mondja székenkezés nélkül. Csavargó kutyája van, ő hatalmasat ráhorkant, amikor leszalad az úttestre. Részeg? Valószínűleg. Ami ismerős: a nyelvazete, a kifejezései, régi művész – ifjúságomra emlékeztet, talán mozgalmi figurákra is, ilyenek voltak a Mocca eszpresszóban. Aczélt, Illés Endrét meg Mezei Mariskát emlegeti. – Eljátszok magának egy jelenetet Grillparzer *Medeájából* Jászai Mari stílusában! – És játszik, ott, a Duna-parti járdán, jön mellettem, és szaval: – Jaaasooon... Jaaasooon – Tudok egy dalocskát, hallgassa meg – és rázendít: – Fel, vörösök, proletárok! – Amikor elválnunk, magasba emelt kézzel még hosszan in-tegetünk egymásnak, távolodva kutyáinkkal.

Meg akart vágni. De mintha nem ez lett volna fontos neki, inkább a közös szótár használata. Mellén, a blúzán valamilyen aranycsillag. A szeme világos, és mint bizo-

nyosfajta részegeké, bátor, vidám, fiatalos. – Jobb Hamlet volt, mint Sir Laurence...
Vass Éva a felesége, ugye?

Mi lett belőlünk?

Egyet már tudok: a „nüanszok” nem változtatják meg az igazi tényeket. Szívem is tudja már. Ha az ember lép egyet: megnősül, elmegy egyik színháztól a másikba, ha az ember szakít, ha az ember új kapcsolatokat köt: ezek a hangsúlyos dolgok. És lassan az ember természete is szert tesz a hangsúlyozás képességére.

Április 4.

A tévében egy anyagi, csodálatos fiú zongorázik. Közben verejtékezni kezd az arca. Ilyen fiúkról írtam volna regényt, amikor még azt hittem, hogy én is ilyen fiú vagyok.

Ez a gyönyörű fiú és ez a gyönyörű zene együtt.

Ismételten a kérdés: meg tudnám-e írni Fabrizio del Dongót?

Kispolgári életet élek. A forradalom semmibe foszlott, vállaljuk a konszolidációt. Akkor miért nem fogadom el Ádám Ottót és Aczél Györgyöt? (A tévében látom, amint emlékműveket koszorúz.) Mít csinálnék Kínában? Vagy ha fasizmus lenne?

De hát csak úgy hordom a lázadó szerepét, mint gyerekkoromban hordtam volna – ha már akkor lehetett volna ilyen kapni – a gyerekeknek készült indián ruhákat? Fénét! Miért kéne változtatni?

Miért kéne elfogadni a választékat?

Kecskemét rendbe hozta a lelkiismeretemet. Színész vagyok, és író lehetek? Elmegyek a forradalmár Ruszthoz vidékre – és belvárosi szabónál csináltatok ruhákat, mint boldogult úrfikoromban.

A pártiskolán csak gyáva stréber voltam.

Az illegálitást se bírtam soha.

Műveltségem ábrándos zűrzavar.

Április 5.

Macbeth. Egy embernek nincs igazi ambíciója, de tettet. Hamlet, aki megpróbál nem ő lenni.

Iván beszámol berlini útjáról, a Brecht-színházról.

Most értette meg a németeket, a Wedekind-előadásban: Goethében ugyanúgy a *rend* örülete, mint Hitlerben.

A német szocializmus fellelkesíti: mégis lehet ebből a dologból valamit csinálni?

Mit kezdhethünk mi, züllött, nyalós és lapuló magyarok a német szocializmus „példájával”?

Mit kezdhethünk önmagunkkal?

Fúró, kicsinyes urambátyámvilág. Vidékre húzódni, mint egyes magyar művészek mindig?

Iván elutasítja magától a „művész” gondjait. Azért panaszkodik, mert rosszul nyomják a lapot, mert nem kapni olyan cipőt annyiért, mint Berlinben, mert az ő kötetére nem jut annyi papír, hogy minden versét külön lapra nyomtatnák.

Kérdik: „Jövőre is Kecskeméten maradsz?” – vagy: „Mikor jössz a Nemzetibe?” De hát olyan nagy dolog ez, hogy Kecskemétre szerződtem? Nem tudják felfogni, hogy én *valóban* odaszerződtem? Ez nem trükk, hogy kitoljak Ádámmal, nem taktika, nem ügyes kerülő út („miért nem leszel igazgató?” – kérdik a „ravaszabbak”). Ez életem egy *valódi* lépése, tény, nem célzás semmire, nem *jelent valamit*. *Valóban* nem tetszik nekem, ami Pesten történik, nem elégít ki; *valóban* unom, amit itt kínálnak; *valóban* vágyom egy igazabb színházra, társulásra. Mint ahogy annak idején én *valóban* szerettem volna kommunista lenni, még akkor is, ha ez végzetes tévedés volt, hisz én nem lehettem, nem is voltam kommunista. Hogy az én életemet *valóban* nem tudják és valamiért nem is akarják tudomásul venni: lehet, hogy ők nálam is jobban tudják, milyen gyáva vagyok.

Aki a körön belül marad, az hiába berzenkedik, mégiscsak belül marad. (Mióta visszaverték a „vidék támadását”, már nem is érzik olyan rosszul magukat Pesten.) Egy ilyen okos fiú, mint én, komolyan veszi a pofázást? Ugyan!

Nem arról beszélek, hogy a színészek ilyen vacakok, én meg ilyen hős vagyok. Csak az illúziók hatalmáról. Nem az én lépésem az illúzió. Tudom, hogy mit sem veszthetek, illetve, amit veszthetek, az az én számomra ebben a pillanatban nem érték: ez nem illúzió. A pesti, kisvárosi siker és a vele járó anyagi konc: ez az illúzió.

Április 16.

Hétfőn eltörtem a lábam. Azóta feltámasztott lábbal fekszem, Howardot meg *Az ördög sarkantyúját* olvasom. Hendrikje gondoskodik rólam. A tétlenségtől és unalomtól agresszív vagyok. Itt volna az alkalom, hogy írjak, de csak hülyülök. Ez talán életem alapszöveve, sajnos. Tele gonosz indulatokkal. Minden homályos. Meghatározott. Semmi szabadság. Tehetetlen lustálkodás és sodródás: ez az életem.

Április 20.

Iván tanulságai a brechti színházból: az írói mű kész van, folytatni kell – és ma! – ameddig el tudjuk gondolni.

Az írói műről legyen néhány határozott és tiszta tudásunk.

Amit megteszünk: legyen tiszta és végletes, határozottan végiggondolt. Körvonalatlan, eldöntetlen és homályos foltok ne maradjanak.

(Én gyakran „túlgondolom” a dolgokat: sok olyasmi jelentkezik, amit játékkal nem tudok tisztán megvalósítani. Felesleges „megérzések”.)

Ebben Brecht nem különbözik Oliviertől.

A színházban is érvényes, hogy a művészet kíváncsian önmaga felé fordul. A mondanivaló bizonytalan, de a nyelv támaszt ad. A színház valóban fontosabb, mint az élet!

Április 21.

Mihályi Gábor „posztimpresszionista” jelzője talán nem is rossz? A Madách nekem nem egyenrangú művészek társasága volt, hanem fészek, ahol kikölthettem a magam kakukktójását. (Ádám csak a saját fiókáit védi.) Érzelmes hazugság, amikor azt mondom, hogy ehhez vagy ahhoz a társulathoz tartozom. A Madách azért volt, hogy én legyek! (No jó, ez történelmi szempontból pofátlan hazugság és tévedés, de ki törődik a történelemmel?) Önvédelemből fújom fel magam körül a Madách legendáját. Önvédelemből hirdetjük, hogy szeretjük ezt a mindenáron-hazát, ezt a kicsinyes bölcseséget.

Még csak egzotikusak se vagyunk.

Az Isten verje meg, hogy ebből a veremből nem lehet kibújni!

A kultúrpolitika azért van, hogy ne lehessen.

Beszélgetésünk nagy részében Ruszt Jimmyről beszélt, ő okozta a lábtörésemet, és abban, ahogy a kutyáról beszél, a közőzködő gúnyban éreztetni akarja, hogy Jimmy az én „polgári” énem szimbóluma. Ostobaság. Egyrészt egy kutya, egy állat: az én szememben egészen különleges életszférákat képvisel, éppen hogy valami kalandosat, egyben „ősit”. (Érdekes, hogy se Ruszt, se Iván nem szeretik az állatokat – van ebben valami „kulturált” – de ez se igaz –, jó lenne ezt megfogalmazni.)

Ostobaságnak tartom ezt a „baloldali”, „felszabadult” és „felszabadító” filozófiát, amivel ez esetben Ruszt támadja a „konszolidációt” – méghozzá egy kutya „személyében”.

Szabad csak akkor vagyok, ha játszom vagy írok.

Zavar, hogy Ruszt mindig ködösít. Ivánhoz és Vekerdyhez szoktam, nem tudok párbeszédbe kerülni az ő általános fecsegésével. Egyszerűen untat. A taktika mindig untat.

Ruszt jó. De miért kell ehhez a jóhoz a *szubjektívizmus*?

Az egész országot valami rózsaszín köd üli meg, minden fájdalmat, szót, gesztust eltompít – a mindent – mint a vatta – körülvevő, minden szabad teret betöltő *hazugság* – hallgatom a szavakat – ülök és hallgatom – és émelygek!

„Ehh, védett korban” vagyok már, mitől félek? Szolzsenyicin mégis tett valamit? Most úgy érzem, igen. De sehol nem akkora a csend, mint Kádár János birodalmában. Ezt a csendet védik, óvják az okosok. De én ezt a csendet utálok. Valahonnan saját múltamból áramlik belém az igazság. Egyszemélyes igazság? Lehet: de nincs másom. Nem jövök zavarba.

Egy bolgár krimi (és a szocializmus): a szocialista rendőrfelügyelő úgy beszél, mint amerikai kollégái a krimikben; csak éppen: az amerikai Nixont szidja, a bolgár Ade-nauert.

A nyugati detektív legalább egy ponton megérti a bűnöző nyomorát; a bolgár erkölcsi fölénnyben van.

Mindezért a bolgár detektív nem hiteles, csak utánczat. Jó tanuló. De nem meri vállalni ezt a szerepet se, a rossz tanuló modorát utánozza, hogy ne utálják. A szocialista detektív nem meri nyíltan bevallani, hogy szocialista, mert fél, hogy akkor nem veszik meg a könyvet.

A bolgár könyvben a bűnözők: mulatókba járó „huligánok” vagy értelmiségiek vagy lecsúszott volt urak, esetleg gyűjtögető kispolgárok, a társadalom kivetettjei. A nyugati bűnözők kitűnő társadalmi helyzetben vannak, ők az „urak”.

A bolgár krimi ellenzékinek álcázza magát, nem mer nyílt arccal megjelenni (mint ’56 után a kommunisták: plakátjaik az ellenzéki plakátokat utánozták).

A szocializmus nem képes kitalálni semmiféle népszerű műfajt, még egy krimi sem. Mindent abból a nyugati mintából lop, amit közben lepocskondiáz.

Április 29.

– A lábával lélegezzen! – mondja Botfalvay Zsuzsa, és lábam abban a pillanatban súlytalanul felemelkedik.

A színészet az önmagunkkal foglalkozás mestersége.

Latinovits agresszivitása: tehetségének forrása. Ő tudja, hol találja a tehetségét. Ha elvágják tőle, meghal. De ezerféleképpen megközelítheti, sose lesz unalmas.

Légy bátor! Add oda magad a feladat kicsiségének! Ne törj nagyra! De ne is félj a nagytól, ha egyszerre megjelenik előtted! Csak akkor tárul fel, ha a kicsire figyelsz.

A pedagógia mindennek az alapja. Állandóan előlről kell kezdeni. Új és új utat kell vágni az önkéntelenhez.

Április 30.

Grotowski: ha mindezt tudnám, tovább tudnék menni. De előbb ezt kéne megérteni. És Ruszttal is megértetni; reménytelen.

Nem azt kell tudni, hogyan kell valamit csinálni, hanem azt, hogyan lehet leküzdeni, ami akadályoz. (Így ismerem meg magamat. Ez a „kiszolgáltatottság”.)

Le kéne fordítani a könyvet. Lehet, hogy már lefordították? De minden írást elnyel a többi írás. Vekerdy könyve is eltűnt.

Latinovits remekül tudja megszabadítani magát a mikrofon hatásától. Mindig hatásos agresszivitásának egyik fő forrása ez. A mikrofonnak köszönhető, hogy csak az állkapcsunkkal beszélünk. (A szinkronban például arra kell ügyelni, hogy ne a mikrofonnak, ne is annak a szereplőnek beszéljünk, akit mi játszunk, hanem a partnernek. Milyen bonyolult fantázia – feladat: odaképzelné magam a vászonra és az ottani partnerre figyelni –, miközben az „én” szájmozgásomat követem! Erről kéne beszélni, talán izgatottá lennének. De mi lenne az eredmény, Úristen?!

Mennyi tudálékosság! Végül mennyi csömör és visszakozz! Vissza a rutinhoz: mindennek ez a vége.

Major – vagy Zsámbéki! – politikai ambíciókat élnek ki a színházban. El kell kerülnöm az ilyen rendezőket. Holott valószínűleg ezek „győznek”.

Nem gyávaságból kell elkerülnöm őket. Hanem mert a vita lehetősége már kétségbe vonja egzisztenciámat. Márpedig mindennek ez a nyitja: hogy jogom legyen saját egzisztenciámhoz! Megszűnik a vita: én játszom, én írok, szerelmi életem olyan, amilyen stb. Saját utamon járva hogyan ütköznék össze bárkivel? (Legfeljebb kiirtanak.)

Csak ha ezt kiharcolom magamnak – illetve, ha ebbe beletörődöm: akkor tudok valóban azzal foglalkozni, ami engem érdekel.

De ha nem vagyok ütődött, azt tudnom kell, hogy az élet, a közeg, amelyben élek, környezetem, minden és mindenki: az ellenkezőjét akarja!

Szentkuthyt bizonyára segítette határtalan műveltsége, hogy talpon maradjon. Román Gyurit nemcsak megszállottsága, süketsége is: vesztélytelennek látszott. De én félig-meddig mégis be vagyok falazva. Nekem újra meg újra le kell választanom magam. Ölelés, szerep, baráti szó csak akkor hiteles, ha előbb megtörténik ez a „leválasztás”. Ez bizonyos túlhangsúlyozásokhoz vezethet.

Ruszt tud bánni az emberekkel? Egy éve – úgy látszik – beleveszett ebbe a mesterségbe. Felfegyverezte magát, és nem tudja letenni a fegyvert? Bolyong. Én is, társulata is úgy érezzük, hogy „elhagyott” minket. Ez még jobban kiszolgáltat minket, hisz vágyódunk utána. Ezzel azonban éppen értékét veszti, hisz mi szabadságot vártunk tőle. Amellett az egész még „vidéki” is. „Vidéki” tirannus?

Lábtörésem önmagában még csak rendben van, de a gipsz alatt még érgyulladást is kaptam, nem szabad mozognom. Reggel, amikor a postás csönget, kisietek, és eközben itt a görcs. Tehetetlen dühöt érzek, hisz rég volt bennem ennyi vágy az aktivitásra.

Hendrikje csodálatosan viselkedik. Nagyon szeretem. Mint nőt „még mindig”, mint embert, egyre jobban.

Reggelente a galambok itt vannak, szinte az arcom mellett, de az ablakredőny mögött, a pléhpárkányon, nagy szárnyaikkal váratlan keményen csapva pléhre, fára – mintha a tollak csontok volnának, akár csontvázak tánca is lehetne ez a zaj, mintha be akarnának törni, és közben torkuk szakadtából trombitálnak: nem is galambok, hollók, ke-retlegetények – de milyen jó rájönni, hogy a tavaszi reggel hűvös fényeit jelentik! Itt élek, ötemeletnyi magasban, ahol a madarak a közelségtől természetellenesen nagynek látszanak.

Hogy Hendrikje ott alszik a másik szobában, oly szívet melengető, mintha anyám aludna ott.

Tegnap fehér fürdőköpenyében jött be. Az ablak, ott, közvetlenül mellettünk szikrázott a tavasztól. A köpeny szétnyílt, lekerült a testről, és ő már fölöttem trónolt. Kifakadtam! – és felkiáltottam. Teljes volt.

Május 3.

Tegnap Hendrikje jót mondott: – Hogy milyen gyerekek vagyunk! Felmentünk Ádámhoz azzal, hogy két év fizetés nélküli szabadságot kérünk. Márkus Laci biztosan tudta volna, hogy ilyesmi nem létezik. Mi történt? Végül Ádám Ottó mondta ki, hogy „mentek vagy maradtok”. Ezek után ha inkább maradtunk volna, akkor se tehattünk volna mást, mint hogy mentünk, hacsak nem akartunk teljesen behódolni.

Ruszt Jóska nem válaszol a levelemre. Ha benne is csalódunk, teljesen védtelenek leszünk. Micsoda elbizakodottság, hogy egy lapra tesszük fel az életünket! De ez erősebb nálam, úgy látszik, ez már kívül esik megfontolásaim határán.

Mióta eljöttünk a Madáchtól, egy percig se szűnt meg az érzésem, hogy „jól tettük, jót tettünk”. Hihetetlennek tűnik, hogy bírtam elviselni, hogy ott voltam. Igen, mind tudjuk, hogy be vagyunk kerítve, hogy minden lépésünk kényszerlépés. Mégis, mióta Kecskeméten vagyunk, a szabadság jelenlétét érzem életünkben. Számomra ez a szakítás valószínűleg többet jelentett, mint azt, hogy elmentem egy színháztól.

Hendrikje elvitt kirándulni. Jimmy időnként elszunyókált ott az első ülésen. Visegrád mellett, egy erdei pataknál kiszálltunk. Begipszelt lábammal bicegtem néhány lépést. Hendrikje Jimmyvel futkározott. Ezeken a kirándulásokon minden Hendrikje ajándéka: a kilátóhelyek, a tájak tágassága, a fák és dombok, a kocsi kellemes és puha futása, a szótlanság; boldog állapotba kerülök, egy lépés a szerelem vagy egy lépés a megtalált téma megvilágosodása. Nyugtalan nem vagyok, de készen állok. Mintha valóban ott járnék, ahova gyerekkoromban szerettem volna eljutni, amikor arra gondoltam, milyen is lehet az, ha az ember felnőtt: gazdag vagyok, mindenre telik. És – ismétlem – mindez Hendrikje ajándéka. Hazajönni is jó: leülni az íróasztalhoz, álmodozni, szól a zene, míg „odakinn”, valójában itt, közvetlenül a vállam mellett, mind sötétebb lesz a világ, hisz vállam az ablakpárkányt éri. Hendrikje lábam alá ügyeskedik egy párnát. Ez most Schönberg, szép. Hendrikje kimegy a konyhába, ennivalót készít. Nemsokára látogató érkezik.

Május 6.

A *Hamlet* rendezői vitájáról készült jegyzőkönyv, 1962.

Tisztességes vita, jó a hangja, okosak a hozzászólók. Bár akkor leszoktattak volna a felesleges könnyekről! Különösen Várkonyi szid miattuk. Mulatságos, hogy meg vannak hökkenve: valahogy ezt mégse várták tőlem. Horvai valami ilyesmit mond: a Sarkadi-darabban majdnem jó voltam, a *Libikóká*ban rossz, de ez most... Reális.

És természetesen: „gondolkodó” színész vagyok. Ez a megállapítás hol mint hiányosság, hol mint erény tér vissza. Egyöntetű azonban, hogy még nem tudják, milyen rangúnak is kezeljenek.

Este a tévében ismét színházról: csupa komolyság és mélység. Berek Kati megnyerő, csak túl feszült. Betegesnek tűnik. De: örül, hogy visszakerült a Nemzetihez, ő „oda tartozik”. És Gellért Endre nagy ember volt.

Miért nem tudok így én is?

Jártam a Rádióban is, begipszelt lábbal. Kálmán Gyuri, Gobbi Hilda. Gobbi: – Érelnemeszedésem van, nemcsak a lábamban, a fejemben is... szédülök...

Valahogy megsemmisült, megszűnt a színészeletem. Ez ijesztő. Máskor meg úgy érzem, hogy én vagyok az egyetlen színész ebben az országban, csak én tudom, mire képes ember a színpadon.

„Okos”? (Hogy felbosszantanak ezzel mindig!) Egész okosságom csak szemérmetlenség és hivatástudat. Ha ugyan hivatástudatnak nevezhetem, hogy telhetetlen vagyok a komédiázásban. De nem tudok már vigyorogni rájuk, ahogy egy színésznek a másik színészre vigyorogni illik.

Adj, Isten, erőt, egészséget. Adj valakit, aki igazán szeretni tud, aki hisz bennem, hisz csak színész vagyok, tehetetlen. És ne alázzanak meg, mert abba, félek, belehalok.

Május 7.

1945-ben három választásom volt: Amerika vagy Várkonyi vagy Major (a kommunista). Várkonyi nagy sikert adott nekem, és ráadásul dupla gázsit ígért.

Miért gondolkozom éppen most ezen? Nyomozok magam után, mint mindig. Azt a bizonyos „hivatástudatot” akarom rajtaérni vagy éppen leleplezni.

Azt mondom, írom: a két legjobb színházi korszak: '45, majd '56 után. Nemcsak azért hiszem, mert én éppen ott voltam? Nem. Fordítva: azért voltam ott, mert ott volt a legjobb (Nemzeti, majd Madách). Valahogy ráéreztem. Megnéztem Várkonyiéknál a *Makrancost*, és maradtam Majornál.

Major klikkjéhez tartoztam, de első perctől két indulat csatázott bennem: gyerekes vágy a színház családias, védett fészkére – és az agresszióba csapó ráébredés újra meg újra, hogy egyedül vagyok. Alávettem magam – majd áruló lettem. De ez csak önmagamhoz ragaszkodó hűségem alakváltozása volt. Annyira, hogy azt kell hinnem, az árulás, a hűtlenség, a megtagadás énem egyik alapvonása. (Ahogy a Nemzetiben Majorral, ugyanaz történt később a Madáchban Ádámmal.)

Vajon Ruszttal hogyan végezzük?

Mindig szükségem van valakire, akihez csatlakozhatok. De mindig vannak fenntar-

tásaim is. Formailag fair vagyok – de csak formailag. Örök fenntartásaimhoz képest mindig túlságosan is lelkendezem és kiállok.

De ez most nem az önvád korszaka. Csak ennyit: igenis, mindig az éppen választható legjobbat választottam.

De miért? Mert mindig egy elképzelhető még jobbat láttam.

Ennek a lélektani oldala: ez a figura egy rajongó és árva, családot kereső mama-kedvence.

Talán még fontosabb: király akartam lenni. De magányomban is csak azt az utat jártam, amit ezekben az években színész itt megjárhatott. Sorsom több volt, mint színészsors, és ebből okulhatnának legtöbbit a színészek: mindig egy tágabb lehetőség szelét kavartam magam körül – de mi lett ezekből a lehetőségekből?

Lehet, hogy tehetségem, jellemem hibája, hogy nem lett belőlem rendező, igazgató, vezető. De hiába, mindig éreztem, hogy amint közéleti harcba kezdek, valahogy belülről elbukom. Lehet, hogy ez gyávaság – de akkor a gyávaság jellemem része, nem tudok más lenni. Meghamisítodom különben! Ezért kívül maradok. Nem is jelentek talán mást, mint egy magányos sorsot itt, ma, Magyarországon: íme, ez lett belőle, több nem lehetett.

Nekem ugyan nem jutott eszembe soha semmi, ami másnak is eszébe nem jutott. Viszont mániákusan „király” akartam lenni. Hát bizony ez egy színész. Nem voltam se több, se jobb, mint egy jó, talán legjobb színész egy közép-európai országban. Valahogy mégis azok közé keveredtem, akik mindig egyedül maradnak. Én bizony nem látok itt mást, mint hiúságot, zűrzavart, nosztalgiákat, felesleges erkölcsi gátlásokat. Mégiscsak ott voltam valahogy, ahol történt valami. És mégiscsak elmentem, valahogy észrevettem, mikor kell elmennem onnan, ahonnan el kellett menni.

Szegényes történet. Néhány este fénye mégis világít.

Igaz, ezek a fények csak a múltból pislákolnak, mind gyengébben: színész vagyok, semmit sem őrizhetek meg.

Voltak fényes esték, amikor NAGY színész voltam.

Elég kevesen vannak, akik szeretetükkel megközelítenek, akik kiejtik nevem akkor is, ha nem muszáj. De ezt csak magamnak köszönhetem, valószínűleg ezt is csak a hiúságomnak. Nem az a legrosszabb bennem, amiért nem szeretnek.

Állj meg: az titok, arról te nem tudsz, amiért nem szeretnek!?
Arról se, amiért szeretnek?!

Érvelek itt, hogy kipróbáljam: milyen is lehet egy erős, magányos ember közérzete.

Hisz ha *valamit* látnék magam körül, amire büszke lehetek! Hisz ha mást is látnék magam körül, mint az egész színházi élet rendületlen sekélyességét! Hogy azt kell hinned, hogy egész pályámon, önmagamat félrevezetve, lelkes lihegéssel elfojtva minden ellenvéleményt, meghamisítottam világom képét. Megaláztam önmagam, és fel-

emeltem környezetemet, hogy ne legyek egyedül. Eredménye életemnek nincs tehát. Aki tanul tőlem, az is sunyítva teszi. Nem tanulnak, lopnak. Holott én nem tudok pajtások nélkül létezni. Ha nincs *társulat*, én visszahullok egy polgári lakás sötét mélyébe, fullasztó hisztériákba.

Milyen csodálatos is volt, amikor '45-ben otthagytam apámat-anyámat, és ott laktam a Nemzeti Színház épületében! Milyen csodálatos volt Ferkóval, Gyurkával kódorogni a város utcáin, egyedül, de köztük, rajongani, húnek lenni: „*csak mi tudjuk*”!

Azt hiszem, jobban szégyelltem apámat, anyámat, mint egy parvenü sznob. Otthon nem találtam egy királyi család elegáns öntudatát. Saját okaim vettek körül, ezeket akartam megtagadni. Legyek én csak Isten kegyelméből az, aki vagyok!

Rá kellett nyomnom bélyegemet a világra, melyben forgolódtam.

Úgy mozogtam a színház világában, mint egy politikus: lesve az alkalmat, amikor mindenkit megelőzhetek. De nem volt-e igazam? Karrierista voltam, de hitem elhivatottá tett.

Május 9.

Eddigi barátaim, munkatársaim (akik számítottak) inkább mesterek voltak (azt *akartam*, hogy azok legyenek). Rusztban már inkább a tanítványt keresem.

Amikor Ruszt először próbálni látott, nem tudta, mit szóljon hozzám. Azt hitte néha, hogy megőrültem. Nem tudta, mikor veszem komolyan, amit csinálok és mikor hülyéskedek. Muskát Laci, segédrendezője, azt súgta a fülébe: – Megőrült ez? – Ez remek. Most mit akar? – De Ruszt nem szólt közbe. Csak bámult, néha élvezettel, néha tanácstalanul, néha kétségbeesve, hogyan ugrálok, hogy vágom a pofákat, milyen értelmetlenségeken keresztül rendeződik az egész mégis valamivé. A képzelet – és a képzelet azonnali, átmenet nélküli tánca a testben, ez kápráztatta el őt. (Mint azokat, akik az *Oidipusz* próbáit látták.) De nem szólt közbe: kockáztatott. Nem értette, mit lát, de nem állta útját. Ennek köszönhettem a sikeremet.

Zsámbéki ebből a vidám és kétségbeesett tébolyból semmit sem értett. Legelső megmozdulásra lecsapott kemény és józan „instrukcióival”.

Itt van valahol az egésznek a nyitja.

Woodhouse: *Hübele Sámuel*. Hogy tetszik! Szép lányok, szép fiúk, kicsit ostobák, a jó mód világa és ez a fajta humor: ez nekem *Stendhal*! Ez a Sámuel nekem egy modern Fabrizio!

Milyen üdítően tehetségtelenek! A tehetség – még egy szép színész esetében is – a kívülszorultság állapota. A színpad mit kezdjen a *valódi* szépséggel? A színpadon csak a mesterkelt a valódi.

Rendező és színész: szépnak lenni vagy széppé tenni? Ha szép a színész, az ő baja, akkor egy *másik* szépséget kell létrehozunk belőle.

A színészt a mozgás, a tánc, az ének teszi széppé. A rendező pedig odatesz egy *szép embert*, és gyönyörködik benne. Neki ez elég, majd ő adja a saját szerelmét és tébolyát. Majd ő megteremti a rejtelmek világát, amelyben a színész hordozhatja a maga külsejének számára is ismeretlen jelentését. Nem az a kérdés, hogy megérti vagy nem érti meg az egész, a koncepció vagy a mondanivaló jelentését (ezt a megértést egyszerűbb fegyelemmel pótolni vagy hízelgéssel, politikai hűséggel, jóakarattal, intelligenciával – ez mind csak pótszer). De ez esetben a színész nem érti meg önmagát a szerepen keresztül! Ilyen esetben, bármilyen legyen is az előadás formája, a színész ebben az egészben nem lépi túl a pusztá jelenlét határát: *natura* marad, mint a filmen.

Semmi sem pótolhatja a színész mesterkéltségét: a találkozást önmagával a maszkon keresztül. Ez a koncentráció és a felismerés. Ebben volna a rendező varázslata, ez adja a kollektíva összetartozásának jelentőségét. Ez a koncentráció – ez Sztanyiszlavszkij és talán Grotowski.

Nem minden színész olyan, mint én? Én „nagy színész” vagyok, „rendkívüli” stb.? Ez nem tehetség dolga. Illetve: a mindenkiben meglévő tehetség működése. A statisztákat is erre kellene nevelni.

A mai növendékeket tornáztatják – de nem tudják, hogyan éljék át saját testüket. Ugyanez vonatkozik a beszédre és minden részletre. Ez nem odaadás, hanem szembesítés. (Mint Oidipusz sorsa. Oidipusz maszkja, ahogy kiszúrja a szemét.)

A színésznek tehát le kell mondania saját szépségéről, hogy egy másik szépséget imádjon (Tonio Kröger). Ma ezt a jogot a rendezők nem osztják meg velünk, fenntartják maguknak.

Igaz, a színészeket nem csábítja ez az út: ez végül is szenvedés, reménytelenség, kiemmizettség.

Major idézett mindig nem tudom, kit: a szerelmes színész nem az, akit szeretnek, hanem aki szeretni tud! A mai rendezők – és Ruszt is – ezt a szerelmet fenntartják maguknak. Így aztán jobban szeretik a kis kurvákat, mint a nagy szerelmeseket.

Woodhouse? Az örök kín, hogy *ilyen nincs*, a giccs édes gyönyöre: az élet örök terhe, hogy *soha semmi sem olyan egy az egyben*. És az a csodálatos *könnyűség*, hogy *soha semmi sem marad egy az egyben...*

Az „emberi” történet tűnjön el! Bizony olyanok kellenek, akik semmihez sem ragaszkodnak, ami ők, akiknek minden valódi, élő porcikájuk, sejtjük csak terhe, sebtől boldogan szabadulnak. Ez a színész önfeláldozása – valójában az örömet adó szeretet, a szabadság, a giccs, a rajongás – és a közöny.

A rendező – akinek e világi hatalma is van – kéjeleghet velünk. De minket boldoggá csak az tesz, ha feláldozhatjuk magunkat.

Az önmagunk elvesztése nem intellektuális munka, hanem testi. (Nem is „lelki”, nem valami pszichoanalízisféle.) Aktivitás. Enélkül csak a szavak üressége marad.

Nem a Fabriziók játsszák a hősszerelmeseket, hanem a Stendhalok.

Ezek itt holdbéli dumák: minderről szó sincs.

Május 11.

Vasárnap – Vekerdy és Juli társaságában – megnéztük a *Dont*.

Ruszt agyongyötört állapotban. Segítsége nincs, fúrás és gyanakvás veszi körül. Shakespeare-re nem mer vállalkozni. A *Brandra* sem, pedig vágyik rá. Úgy vettem észre, hogy másfél óras beszélgetésünk végére feléledt. (Az igazgatói irodában üldögéltünk, Hendrikjéék közben sétáltak, fagyaltoztak.) Az is jól hatott rá, hogy az előadás igazán tetszett nekünk.

Dramaturgiai munkája briliáns. Az előadás első részének van egy olyan foltja, amely túlságosan emlékeztet a divatos, proletkultos műkedvelőkre, egyébként az egész izgalmas, és áthatja az emberi érzések melege. Vekerdy szerint ez a legjobb, amit eddig Ruszttól látott. A színészek szinte egyformán jók és hitelesek, minden rossz „vidéki” íz nélkül. A társulat kedves volt, örültek nekünk. Mi is azzal jöttünk haza, hogy van ott-honunk és van reményünk.

Beleolvastam Iván verseibe: gyönyörűek!

Megkérdeztem Siklós Olgát, Magyar Bálint feleségét: miért tették félre Bálintot, aki a legjobb, legprofibb színházat csinálta akkor Pesten, aki '56-ban a legkevésbé kompromittálta magát (egész életében a hagyományos, polgári és nemesi becsület rendíthetetlen alakja volt), aki megelőzve a konszolidáció korát, ráadásul még hitelesen csinálta azt, amit azóta lejáratnak? (Ti. a „polgári” színházat, amit a kommunisták nem akkor járatnak le, amikor támadták, hanem amikor kisajátították.)

Olga válasza: mert Bálint nem tartozott Aczél „kedvencei” közé. Egy héttel a *Földindulás* premierje előtt felhívatta Bálintot, hogy vegyék le a darabot a műsorról. – Miért? – kérdezte Bálint. És: ha írásba adja, mint (akkor) miniszterhelyettes, természetesen engedelmeskedik, de a saját felelősségére nem. Így aztán eljátszották a darabot, Kodolányit kitüntették, emléktáblát állítottak neki, de Bálintnak nem bocsátottak meg. Magyar Bálint villamoskalauznak jelentkezett, hogy megéljen, akkor meg Kelen Béla (akkor budapesti párttitkár) felhívatta: mit akar? provokálni, hogy ujjal mutogassanak rá? – Aki a legjobb színházat csinálta Budapesten?! – Ön mondta, nem én – vágta rá Bálint.

Sokféle álláslehetőség kínálkozott. Bálint csak egyet kért: hogy ne tegyék a Színház-és Filmtudományira; odatették. Évekig újságkivágásokat ragasztott. Egy túlbuzgó adminisztrátornő, akit csak akkor alkalmaztak, és aki nem volt tisztában a helyzettel, a félretett akták halmazából előkotorta Bálint disszertációját (még Hont Feri szüllyesztette el). A disszertáció megjelent. Bálint a hatvanas évek végén írt egy féloldalas feljegyzést Aczélnek. Aczél felhívatta, vagy másfél óra hosszat beszélt vele, önkritikát gyakorolt a „félreértés” miatt, bocsánatot kért, de mostantól majd... valaminek történnie kell, jöjjenek össze az asszonyokkal együtt. Bálinték éppen akkor egyhetes szabadságukra készültek, jó, akkor hát majd ha visszajöttek, de akkor azonnal! Bálint egy hét múlva jelentkezett a titkárnőnél – semmi válasz. Két hét elmúltával újra jelentkezik, hátha a titkárnő elfelejtette – semmi válasz; azóta se látta Aczélt. – Miért kellett ezt csi-

nálni? – kérdi Siklós Olga. És: – Ez a legszeszélyesebb ember, akivel találkoztam. – Bálint szerint: – Aczél elszabotálja a magyar kultúrát. – Szabotázs? Igen, ez telitalálat. Ami itt folyik, az szabotázs. Én már használtam ezt a szót vagy tíz éve, sikereim tetőpontján. De ezt az Aczél Déry Tibor „nagyszerű Gyurkának” nevezi, Illyés is rajongója. (Siklós Olga szerint Németh László nem ugrott be neki, csak Ella, Németh felesége. De ha Aczél szóba jött, Németh csak hallgatott és somolygott.) Ha külföldi delegációkat fogad, a jámbor lelkek elragadtatva távoznak: – Ha nekünk egyetlen ilyen miniszterünk lenne! – És miért? – kérdem. Olga szerint minden témából alaposan felkészül ilyenkor, még hozzá olyan részletekből is, amelyekről a szakértő küldöttek sincsenek még megfelelően informálva.

Begipszelt lábam, nehézkes mozgásom és sántikálásom már nagyon a terhemre van. Az ilyen mindennapos kín észrevétlenül nyúvi az emberfiát, de nyúvi, lassan, kitartóan. Odakinn meg csodálatos a tavasz, igazából nyár ez.

Még Aczélhoz és Illyésekhez, Déryékhez, Ádámékhoz: úgy gondolhatják, hogy ez a kétszínű, elsősorban hiú ripacs a bolsikkal szemben a „lehetséges legjobb”. Félnék a sztálinizmustól és a pogromtól. Kádár és Aczél az egyetlen lehetséges. A Nyugat is ilyesformán gondolkodik. Lehet igazuk is. Amennyire igazuk volt a hintapolitikás úriembereknek a német veszély idején. Két pogány közt, na persze. Ehhez a politikához én nem értek, én csak dühöngök a konkrét jelenben, itt és most. Nem tudok másként élni, érezni és gondolkodni. Sose felejttem el, hogy a különböző pogromok ugrásra készen állnak. Én nem konzolidálódtam legsikeresebb éveimben sem. De nincs is sok választásom. Aczél meg én allergiások vagyunk egymásra. Az ember életét pedig legalább ötven százalékban allergiái irányítják, nem más.

Hogy Husztiék most elkezdik az „Ifjú Gárda”-korszakot? Nekik is karriert kell csinálniuk. Én meg mostanában lassan visszacsinálom a karrieremet.

Magyar Bálintnak 3500 vagy 3700 forint nyugdíja van. Nincs az a tehetségtelen, ezért vagy azért lebukott, nyikhaj, uborkafára felkapaszkodott káder, aki legalább a duplájával ne vonulna vissza. (Marton Endre, aki évek óta nevenségessé teszi a Nemzeti Színházat, nem váltható le, mert nem tudják, mihez kezdjenek becses személyével. Magyar Bálint miatt nem csináltak ilyen gondot maguknak, holott az utóbbi harminc év egyik legjobb színigazgatója volt.)

Valóban, miért éppen vele bánnak így? Ő sose árulta el a „rendszer” – akkor miért? Talán mert – ha néha korlátolt is – szemmel láthatóan becsületes és hű önmagához. Nincsenek lelkiismeret-furdalásai – nincs miért –, nincsenek kételyei. Tárgyilagos és kellemetlen. Egy normális ember!

Még igazgatóként tagja volt a Kossuth-díj-osztó bizottságnak „lent”, a Szövetségben is, meg „fenn”, miniszteri szinten is. A Szövetségben megállapodtak a felterjesztendő névsorban. Ott „fenn” Benke Valéria egy egészen más névsort olvasott fel, mint a Szövetség javaslatát. Magyar Bálint feltartotta a kezét: – Bocsánat, a Szövetség nem ezt a névsort terjesztette fel! – És leszavaztatta (a különben szintén lélekkel és lelkiismerettel megáldott) bolsevik miniszter asszonyt. Egyszóval: kellemetlen figura mindenütt és minden időkben. (Mellesleg Major váratlanul nem jelent meg ezen a „fenti” értekezleten, holott ő is hivatalos volt. Valószínű, hogy stikában ő javíttatta át Aczéllal a névsort.)

Káldi Nóra ahhoz a generációhoz tartozik, amely a *Hamlet* és *Tanner* idejében kollektíve szerelmes volt belém. (Még növendékek voltak.) Velünk szemben ül... nem jut eszembe a neve... egy nagy, nagy mellű, nagy combú, gyönyörű színész nő – de ezúttal nevezzük egyszerűen „lány”-nak (ámbár azóta már asszony). Ő is ehhez a generációhoz tartozott. – Ugye, milyen szép? – kérdi suttogva Káldi. – Mindig imádtam, csodáltam, talán mert én nem vagyok ilyen... – és ezt rajongva, férfias odaadással mondja. Egyszerre eszembe jut, hogy valamikor, a Madách társalgójában hallottam hasonlóan beszélni egy nőről. Fiatal nő, aki egy másik fiatal nőért rajong, nem meleg (Káldi Nórának két gyereke van), de a szerelem lehetősége egyáltalában nincs kizárva, miért lenne? Miért ne lehessen szerelmes egy másik lányba? Egyszerűen a szépségbe, magába a szerelembe? Aranylő felhő lengi körül egyszerre, a rajongás, a szabadság, a minden lehet, az odaadó szenvedély és bátorság, a feddhetetlenség és a mindenre kész érzéki-ség... Természetesen azonnal nem a másik, a szép nő kezd érdekelni, hanem ő. Milyen boldogító lehetőségek! A nemek közt még csak bizonytalanul válogató kamasz gátlástalansága, benne a nemi szervekkel való játék, az enyém és tiéd közötti egyenrangúság, nincs különbség, a játékos kíváncsiság, a rajongás, a lekötöttség lehetetlen... (hisz a játszótérről mindig haza lehet – sőt kell! – szaladni a szülői házba, ahol olyan jótékonyan nem tudnak semmiről – egy igazán másik világba!) – a test kellemes szaga és érintetlensége, az izmok és a bőr használatlansága, és közben semmi sem érdekel, csak „az”, amiről azt sem tudom, micsoda... nos, ez a világ jelent meg ott az olvasópróba asztala mellett egy pillanatig.

És a másik, a szép nő, ez a nagy, ez a felnőtt, ez a kifejelett? Tudta, hogy róla beszélünk, hisz jeleztük mi azt neki, csaknem elpirult, szelíden és anyásan mosolygott, szemöldökét felhúzva még valami kérdésfélét is suttogott felénk: – Tessék? Mondtak valamit? Rólam beszélnek? – de nem várt választ, hisz tudta ő, miről van szó... Két Cherubin és egy Grófnő...

És mindez oly természetesen. És az egész csak egy pillanat, mind tudjuk, hogy folytatás kizárva, de egy kedves pillanatban a mesék határán jártunk, no és mindhárman olyan erővel éreztük nemi szerveinket, mintha egymásba nyúltunk volna.

Később. A tévé lépcsője aljában vártam Káldi Nórárt, aki megígérte, hogy hazavisz. A másik nő (még mindig nem jut eszembe a neve) elment mellettem, nem vett észre, megnéztem seggét a nadrágban (inkább nehézkes volt). De talán mégis észrevett, de pontosan alig meghatározható okok miatt *úgy tett*, mintha nem látna, és jól tette.

Káldi Nóra hazahozott. Kis halálfejkoponyája tetszett is, meg nem is. (Nem szeretem divatos, sűrű és kurta ringlikből álló frizuráját.) – Hány gyereke van? – Kettő. Most több nem is lehet, valahogy ragaszkodom hozzá, hogy apjuk legyen a gyerekeknek, a férjem Nyugat-Németországban van, lehet, hogy haza se jön... – Ő vidám és kihívó, én öregesen kitérő és „széptevő”, ez mostanában viszonyom a nőcskékhöz, más lehetőséget nemigen látok. Nincs mit kezdenünk egymással. Még a szokott színészpusziig se szabad elmennünk, hisz „valami” mégis volt, de még ezt se szabad kimondani. Közben meg itt a meleg és a már lombos tavasz. Lábamon gipsz. – Aranyos öregúr lesz magából – mondja, és nevet, ahogy sántikálni lát. Én meg arra gondolok: „Már az is vagyok.” De ez az egész valahogy mégsem azért volt...

No és ez egy másik nemzedék? De már ez is egy olyan nemzedék, melytől átvették a helyet... Ők mintha tudnának erről, aminek fénye itt megjelent... De erről nem lehet tudni. Ők is gyerekeket nevelnek. „Kujtorgó gyerekek, mint ma őket...”

Otthon Hendrikje szép-szép mellét csókolom. De nemsokára mennem kell. Dicséri most megjelent könyvem.

Levelet írtam Ivánnak, ebből:

„...Igaz, csak az egyes versek tökéletesek, az egész kötet elkerülhetetlenül dokumentummá válik, az egészből mind erősebben kiérzik az élő emberi szervezet testvéri lüktetése – vagyis épp az, amit te kikérsz magadnak. Az olvasó nem. Az olvasó hálás érte. Hálás azért, hogy az egyes versek okozta szívdobogása egyenletes élő szívveréssé sorakozik. És az olvasó megkísértve, de megriadtan áll a költő szándéka előtt, hogy lebecsülje ezt a kötetet, mert még érezhető benne az „ember”... a riadt olvasó érzi a halál jelenlétét, a gőg kacérkodását a halállal is a tökéletességért, vagyis a szavakért vívott küzdelem mögött a némaságot, az élő meleg elleni küzdelem mögött a széthullás nagyon is füledt mocsarát. Vagyis az olvasó retteg, hogy abbahagyod. Mert szüksége van erre a kötetre – amelyet nem vonhatsz kétségbe, hisz az olvasó végül még elhinné neked, hogy gyengeségét szereti benne, holott ő úgy érezte, erőt nyer tőle... Szegény olvasó végül még kénytelen azt mondani, hogy több esze van, mint annak, aki e kötetel, többek közt, esztét is felülmúlta, szegény, gyarló, csak olvasóesztét. Az ördög beszélt belőled, Iván, amikor lebecsülöd ezt a kötetet.

...Annyit mégiscsak tudni kell, még a költőnek is, hogy az ember vagy ember, vagy temetnivaló. Ezt belátni talán lehetséges. Egyszóval nem fogadom el lebecsülő bírálótodat erről a gyönyörű kötetéről, megőrzöm, olvasgatni fogom, ha szükségem lesz rá, és nem szeretem azokat, akik e kötetet nem szeretik... Most veszem észre, hogy ez a levél hasonlít a *Dr. Faustushoz*. Így hát: ölel barátod, Zeitblom.”

A tévében a világifjúság indulója. (Az 1949-es VIT emléke – a fiatalság testi jelenléte iszonyúan meggyőző.) Ütemes taps, szavak – hogy tisztítsam meg tőlük az agyam? Hát ez valóban van! Szemmel ez a lidércnyomás valóban létezik, nemcsak előbb-utóbb magától szétfoszló agyrém. És míg az ismétlődő és ismétlődő *elhangzások* elhangzanak, utálatom, dühöm úgy fullaszt mindjobban, a fulladást újra meg újra szét kell taposni, irtani kell, beléhasítani ebbe a ködtengerbe, hogy lássuk: ha végtelen is, csak köd. Szép, magyar mondatokat! Istenem, egyszerű, becsületes mondatokat! Fogjátok be a szátokat! És ezek a szabász szabta, nyakkendő figurák a képernyőn! Hányadik generációja már ennek a spesiesnek? És az ifjúság? turulistáktól ez évi KISZ-esekig? hány arcát láttam már és milyeneket? Majd felveszitek ti is ez öltönyöket, e nyakkendőket, nemhiába vágytok rá!

No meg a félelem, persze, a sose szűnő félelem. Ezekben a lelkes mosolyú ifjonckban is, ezekben is, a gyávák. Egy otromba, szörnyszülött hatalom, egy új Török Birodalom janicsárjai.

Hisz már alig tudjuk hittel kimondani, hogy „az élet megy tovább”.

(Folytatása következik.)

FIGYELŐ

EGY KIS ROMANTIKA

Weiss János: *Mi a romantika?*

Filozófiai tanulmányok

Jelenkor, Pécs, 2000. 234 oldal, 1800 Ft

Míg a köznyelvben a „romantikus” hovatovább a „giccses” szinonimájaként szerepel, lankadatlan tudományos érdeklődés irányul a romantika korszakára. A romantikakutatás a hatvanas évek óta az összehasonlító irodalom és az irodalomelmélet egyik húzóágazata, és mára nem túlzás azt mondani, hogy a filozófiában is megtörtént a romantika újrafelfedezése. A vulgarizálódás, csakúgy, mint a tudományos szorgalom, tünetértékű. Valami fontos dologról van itt szó, ami felett kétszáz év alatt, Hegel, Heine és Nietzsche romantikaellenes polémiai után sem sikerült napirendre térni. Hogy a romantika mikor ért véget, senki sem tudná biztosan megmondani. Egy kis sé paradox híresztelés szerint a legjobb egész-ségnek örvend.

A szakirodalmat olvasva viszont könnyen tűnhet úgy, mintha a romantika szívóssága egyedül a fogalom kaméleontermészetének volna köszönhető. Látták már a romantikában a modernitás forrását, de a posztmodernitását is. Többször is leírták, hogy elvi okokból definiálhatatlan. És valóban, nem perverz mutavány közös nevezőre hozni a Schlegel testvérek, Wordsworth, Caspar David Friedrich és Chopin műveit? Vagy hogy az irodalmon belül maradjunk: mi a közös az *Athäneumban* és a LYRICAL BALLADS-ben – azon kívül, hogy mindkettő 1798-ban jelent meg, és az avantgárd önértelmezés első dokumentumai közé tartozik? A romantikát kronologikus értelemben behatárolni nyilvánvalóan lehetetlen. Úgy látszik, csak abban lehetünk biztosak, hogy az olyan szellemtörténeti közhelyek, mint hogy a romantika szembefordul a klasszikával, és a „szívet” hangsúlyozza az „észsel” szemben, nem kis mértékben hozzájárultak a romantikafogalom felhígulásához. Ha mégis érdemes fenntartani a romantika kategóriáját, akkor valószínűleg csak olyan fogalomként, amelynek különböző aspektusai nem redukálhatók egyetlen alapelvre, ám egymáshoz közvetve vagy közvetlenül kapcsolódva mégis viszonylag szoros összefüggő jelentésmezőt képeznek.

Weiss János sem ebben az értelemben, sem másképp nem próbálja megválaszolni a címben feltett rendkívül nagyratörő kérdést. Bár könyvének jeles elődökét idéző tagolása (elméleti filozófiagyakorlati filozófiaesztétikai elmélet) első ránézésre szisztematikus igényt sejtet, valójában részkérdéseket érintő tanulmányok, előadások laza gyűjteményéről van szó, amelyből nem derül ki, hogy a tárgyalt szerzőket mi kapcsolja össze, és hogy miért épp a „romantika” rubrika alatt célszerű őket tárgyalni. A címben szereplő kérdés megválaszolására azért sem kerülhet sor, mert a szerző a német romantikára korlátozza vizsgálódásait. Indoklása szerint a német romantikának „volt a legmarkánsabb elméleti-filozófiai háttere”. A könyve tematikus súlypontját alkotó „kora romantikában” a filozófia persze nem csupán „háttér” volt, hanem elsődleges motiváció. Weiss János könyve kapcsán érdemes szót ejteni a kora romantikus filozófia feltárásának néhány fontos nehézségéről és kiindulópontjáról.*

* Idevágó megjegyzéseim a következő két könyvre vonatkoznak: Manfred Frank: UNENDLICHE ANNÄHERUNG: DIE ANFÄNGE DER PHILOSOPHISCHEN FRÜHROMANTIK. Frankfurt a. M., 1997; Dieter Henrich: KONTINUITÄTEN: PROBLEME UND DEBATTEN AM URSPRUNG DER IDEALISTISCHEN PHILOSOPHIE [1789–1795]. Stuttgart, 1991. Henrich figyelmeinek középpontjában nem a romantikus filozófia áll mint olyan, hanem a spekulatív idealizmus forrásai Hölderlin baráti körében és a jénai szellemi közegekben (amelyek a romantika forrásai is). Az 1781 és 1794 közötti átmeneti időszakról és így a romantika fontos filozófiai előzményeiről is kiváló áttekintést ad Frederick C. Beiser (THE FATE OF REASON: GERMAN PHILOSOPHY FROM KANT TO FICHTE. Cambridge, Mass., 1987). Meg kell említeni az első kísérletet a kora romantika filozófiai igényű feltárására, Walter Benjamin 1919-ben íródott disszertációját (DER BEGRIFF DER KUNSTKRITIK IN DER DEUTSCHEN ROMANTIK, GESAMMELTE SCHRIFTEN I, 1. Frankfurt a. M., 1980).

A kora romantika főszereplői abban az erőterben lépnek színre, amely A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJÁ-nak megjelenésével (1781) kezd kirajzolódni. Kant kritikája kiutat keresett a modern kultúrában eluralkodó belső ellentmondásokból. Úgy egyeztetette össze és igazolta a tudományos megismerés, a morál és a vallás normatív érvényességét, hogy szigorúan elhatárolta egymástól érvényességi területeiket. Ugyanakkor azáltal, hogy mindegyikben ugyanazon észelv más és más alkalmazását látta meg, felmutatta a kultúra egységének lehetőségét is. Ám a kanti megoldási javaslat csak tovább élezi a felvilágosodás és a Sturm und Drang közötti feszültséget. 1785-ben kirobban az úgynevezett Spinoza-vita és hit viszonyáról, Hamann, Jacobi, Reinhold, Schulze és Maimon pedig egymás után állnak elő „metakritikus” Kant-értelmezéseikkel, melyek a kritikai trilógia befejezésére is hatással voltak (1790). Miközben a fiatal Hölderlin, Schelling és Hegel a tübingeni teológiai szemináriumban vitázik ezekről a fejleményekről, K. L. Reinholdnak és Schillernek köszönhetően a jénai egyetem lesz a kantiánus filozófia fellegvárává. Így Fichte 1794-es „tudománytana” – a kanti filozófia radikális újragondolása – is Jénából kiindulva lesz a filozófiai gondolkodás új kiindulópontja. 1795-ben fél éven át hallgatja Fichte jénai előadásait Hölderlin; 1798-tól Schelling is itt tanít; és 1798 és 1800 között – a tulajdonképpeni kora romantika alig három (!) évében – itt jelenik meg az *Atheneum* hat száma, melynek szerzői Friedrich és August Wilhelm Schlegel, Novalis, Tieck és Schleiermacher. A századfordulón személyes és politikai okok, valamint filozófiai nézeteltérések miatt felbomlik a kör.

A francia forradalom és a napóleoni háborúk árnyékában Németországban szinte napról napra változtak a gondolkozás tájékozódási pontjai. Egymást továbbgondoló és bíráló filozófiai íráskor jelentek meg zavarbaejtően gyors egymásutánban. Mivel a filozófiai élet főszereplői között zajló hallatlanul intenzív gondolatcsere csak részben őrződött meg írásos formában, a főbb összefüggések feltárása nagy hermeneutikai körültekintést követel. Dieter Henrich azért is válhatott a klasszikus német filozófia egyik legavatottabb tudósává, mert felismerte: a korszak elméleti írásai csak akkor mutatkoznak meg teljes filozófiai (és

nem csak filozófiatörténeti) jelentőségükben, ha a szerzők gondolkodását ösztönző és formáló szellemi erőter ismeretében azonosítani tudjuk a művekben lecsapódó kimondatlan intellektuális késztetéseket. Egy filozófiai mű sokszor egy egész sor olyan elméleti kihívásra, érvelési lehetőségre, alternatív megalapozási stratégiára válaszol, amely keletkezésekor egyszerűen „a levegőben van”, és amelyet ezért a szerzőnek sem önmagában, sem olvasóiban nem szükséges expliciten tudatosítania. Mivel egy szerző csak a legritkább esetben ura saját koncepciójának, azt többnyire csak részben tudja explicit tartalommal kidolgozni. Ennyiben műve befejezetlen és nyitott az értelmezés számára. Az ilyen művek „koncepcióját” csak problémátörténeti előtanulmányok fényében és implicit érvelési összefüggések elemző rekonstrukciójával lehetséges feltárni. Egy adott korszak vonatkozásában az ilyen rekonstrukciók egy szellemi „konstellációt”, egy „gondolati teret” rajzolnak ki, amelynek immanens fejlődési logikája a jelenkori gondolkodás helyzetére is fényt vetet.

Látható, hogy Henrich „konstellációkutatósi” módszere számol azzal a hermeneutikai körrel, amely az értelmezőt állandó mozgásra készteti textus és kontextus között. A kettő viszonya persze soha meg nem oldható problémát jelent az eszme- és probléma-történetírás számára, és részben intellektuális vérmérséklet kérdése, hogy ki hová helyezi a hangsúlyt. A Kant utáni korszak esetében azonban különösen megbonthatatlan a körköröség: egy adott szöveg megértésénél a szokásosnál is jobban rá vagyunk utalva a kontextusra, az egyes szövegek konszenzust kizáró nehézsége viszont elkerülhetetlenné teszi a szövegközeli olvasást és a gondolatmenetek alapos elemzését. Úgy gondolom, hogy Weiss János könyvében inkább az első feltételnek tesz eleget, míg a második tekintetében gyakran hiányérzetem támadt. A témérdek kontextus agyonnyomja a textust; a hatástörténeti vonatkozások szövevényében gyakran elsikkad az egyes szerzők gondolatainak összetettsége. Ez már a bevezető esszében is megfigyelhető, amely Reinhold Kant-értelmezése kapcsán próbálja áttekinteni a romantika születésekor megoldásra váró kérdéseket. Alig húsz oldalban az esszé rapszodikus módon ugrál szerzőről szerzőre, és csak felületesen érint egy egész sor episzte-

mológiai, morálfilozófiai, esztétikai és vallásfilozófiai problémát. Félrevezető képet ad Reinholdról is, ugyanis nem teszi világossá, hogy nevéhez nem egy, hanem két jelentősen eltérő Kant-értelmezés fűződik: egyrészt az 1786-os LEVELEK A KANTI FILOZÓFIÁRÓL nem túl eredeti, de közérthető ortodox kantianizmusa, másrészt az 1789-től kibontakozó szuverén „alaptétel-filozófia”, amely a kanti filozófia immanens kritikáján alapult, és sorsdöntőnek bizonyult a spekulatív idealizmus fejlődése szempontjából. Weiss János úgy tárgyalja az alaptétel-filozófiával (illetve annak fichtei továbbgondolásával) szembeni kortárs ellenvetéseket, hogy az alaptétel-filozófia – vázlatosan körvonalazott – központi gondolata teljesen egybecsúszik a LEVELEK – sokkal részletesebben ismertetett – kantianizmusával.

Ami azért sem szerencsés, mert a kanti kritikához fűződő viszony tisztázása nélkül valóban lehetetlen megérteni a korszak filozófiai műveit. Vegyük például a kora romantika ismeretelméleti-ontológiai alapjait, amelyeket Weiss könyve első harmadában tárgyal. A kiindulópont Kant transzcendentális idealizmusának alapvető felismerése: mivel csak szubjektumok rendelkezhetnek tárgyakról alkotott tudattal, az objektív megismerés feltételei nem mások, mint az öntudat feltételei. A Kant utáni gondolkodók bizonyos értelemben az ő kritikai filozófiáját folytatják: még alapvetőbb szinten kérdeznék rá a tárgyi tudat és az öntudat közötti viszonyra, a szubjektivitás lényegi szerkezetére. Míg Fichte és Schelling idealizmusa a magánvalót kiiktatva feltétlen alaptéllé emeli az öntudatot, és minden megismerést ebből vezet le, a kortársak egy része kétegyekkel él ennek az alaptételnek a szilárdságát illetően. Közéjük tartozik Hölderlin is, akinek ÍTÉLET ÉS LÉT címen ismert filozófiai vázlatát (1795) Weiss János könyve első fejezetében tárgyalja. Amióta Dieter Henrich rekonstruálta ennek az írásnak a gondolatmenetét, azóta Hölderlin filozófiai teljesítményének rangja, Schellingre és Hegelre gyakorolt döntő hatása kétségbevonhatatlan (függetlenül Heidegger erőszakosan kisajátító Hölderlin-olvasataitól). Ám Manfred Frank volt az, aki Hölderlin érvelését specifikusan a kora romantikus filozófia összefüggésében helyezte el. Frank, akinek eredményeit Weiss János ismételtelen felhasználja, meggyőzően határozta meg a ko-

ra romantikát mint a német idealizmus spekulatív főáramával (Fichte, Schelling, Hegel) szoros kapcsolatban álló, ám attól elkülönülő filozófiai irányzatot. Olvasatában a kora romantikus filozófia sajátossága az, hogy túlmutat – ha nem is túllép – az episztemológiai tradícióban uralkodó szubjektum-objektum kettősségen. Ez a tendencia az „abszolút én” fichtei alaptételének szkeptikus kritikájára vezethető vissza, melyet Hölderlin és Novalis fogalmazott meg a legkövetkezetesebben.

A gondolatmenet nem egyszerű, de fontosságára tekintettel megkockáztatok egy összefoglalást. A Kant utáni szubjektumfilozófia az öntudatot először reflexióként próbálja értelmezni: az öntudat eszerint az általában vett tudatnak olyan speciális fajtája, amelyben szubjektum és objektum azonos, és amely az „én én vagyok” ítéletben fejeződik ki. Ez a meghatározási kísérlet azonban már magában hordozza saját kudarcát. Ugyanis csak akkor ítélnék úgy, hogy „én én vagyok”, ha gondolkodásomban elkülönül az én mint szubjektum és az én mint objektum. Csakhogy akkor mi teszi lehetővé a kettő azonosságát konstatáló öntudatot? Honnan tudom, hogy „én (a tudat tárgya) én (a tudattal rendelkező szubjektum) vagyok”, és nem valami vagy valaki más? Semmiképp sem onnan, hogy egy reflektív aktusban a tudatom tárgyát mintegy összehasonlítom önmagammal, és felismerem, hogy a kettő azonos. Ez ugyanis már eleve feltételezné, hogy magamról *mint* önmagamról tudok. Ha tehát egyedül a reflexió modelljéből kiindulva akarjuk megmagyarázni az öntudat jelenségét, akkor egy ördögi körben találjuk magunkat, vagy egy végtelen regresszus kezdetén. Mindkét lehetőség kizárja, hogy a reflexió valaha is felfedezhessen bármely olyan tényállást, amely igazolná az azonosságot a reflexió tárgya és szubjektuma között.

Az öntudat ezért nem tekinthető a reflexió teljesítményének. Az öntudat csak akkor lehetséges – márpedig lehetséges, hiszen valószínűleg fennáll –, ha az ént szubjektumra és objektumra szétválasztó, majd a kettőt egymással azonosító reflexió számára valamiképpen már eleve *adott* a kettő eredendő egysége. Ha viszont ez az egység nem a reflexió során jön létre, hanem ontológiai értelemben megelőzi szubjektum és objektum kettéválását a tudatban, akkor szükségszerűen tudattalan.

Következésképpen kívül esik az „én” dimenzióján. Ezért Hölderlin szerint téved Fichte, amikor a végső, feltétlen alapot „abszolút ének” nevezi. Hölderlin „én” helyett „lét”-ként határozza meg az abszolútumot, és Spinoza szubsztanciafogalmával rokonítja. Mivel a reflexív öntudatban kimondott relatív azonosság a „lét” abszolút egységére támaszkodik és utal vissza, ezért ezt az egységet kénytelenek vagyunk feltételezni. Konkrét meghatározottsággal bíró reprezentáció tartalmává azonban semmiképp sem válhat: ha szubjektum és objektum megkülönböztetése nélkül nincs reprezentáció, akkor az én saját alapjára reflektálva szükségképpen megbontja annak lényegi egységét. Önnön reflexivitása megmagyarázásához a szubjektum így olyan alap feltételezésére kényszerül, amelyet nem ismerhet meg. Aktualizáló átfogalmazásban azt lehetne mondani, hogy a tudat feltételezi a tudatalattit, a szabadság a fakticitást.

De Hölderlin Fichte-kritikájának van egy még fontosabb következménye. Ha a reflexív öntudat egy további, prereflexív feltétlen nyugszik, akkor nem abszolút; a „lét” mint abszolútum viszont nem töltheti be az alaptétel szerepét, hiszen ami lényegileg megismerhetetlen, az nem „tétel”, abból semmit sem lehet levezetni. Ez a két állítás úgy foglалható össze, hogy a megismerés számára elérhető legvégső tétel még nem abszolút, az abszolút viszont egyáltalán nem is tétel. Tehát: a megismerésnek nincs olyan abszolút alaptétele, amiből le lehetne vezetni egy filozófiai rendszert. Alighanem ennek a felismerésnek is tulajdonítható, hogy Hölderlin végül is költőként látta megvalósíthatónak eredeti filozófiai szándékát.

Az ÍTÉLET ÉS LÉT-tel csaknem egy időben, de lényegesen kidolgozottabb formában hasonló reflexiókritika jelenik meg Novalis feljegyzéseiben is (FICHTE-STUDIEN, 1795/96). Igaz, Novalis a prereflexív alapot nem létként, hanem a teremtő „képzelőerőnek” egyfajta homályos érzésben megmutatkozó működéseként fogja fel. Ám Hölderlinhez hasonlóan Novalisnál is – csakúgy, mint Friedrich Schlegelnél, akire nagy hatást gyakorolt Novalis gondolata – végső soron azt jelenti a öntudat reflexív felfogásának elvetése, hogy lehetetlen rendszerré szervezni a megismerést. Így jelenik meg az egyetlen alapelv eszméjének bőv-

körében mozgó idealizmussal szoros kapcsolatban a kora romantika rendszerkritikája. Novalis és Schlegel írásaiban a szisztematikus filozófia önkritikát gyakorol, és átalakul a teljes rendszer elérhetetlen, ámde nélkülözhetetlen ideáljához történő „végtelen közelítésé”. Ez a vég nélküli tevékenység csak töredékes és magukat töredékesnek valló művekben tud adekvátan lecsapódni. A kora romantika így végső soron irodalmi jelleget kölcsönöz a filozófiának – sőt elismeri a művészet primátusát a fogalmilag megragadhatatlan abszolút viszonylatában. Innen válnak érthetővé a kora romantikus esztétika sajátos motívumai: a műalkotás homályossága és kimeríthetetlen gazdagsága mint az abszolút indirekt ábrázolása; a kritika mint a befejezhetetlen mű folytatása; és a minden véges valóságot, minden meghatározott állítást az elérhetetlen abszolút perspektívájában relativizáló „romantikus ironia”.

A kora romantika tehát minden, csak nem a korlátlan szubjektivitás filozófiája. Sőt egy szkeptikus gesztussal szembefordul a szubjektumot minden bizonyosság forrásának tekintő karteziánus hagyománnyal (bár ebben a tekintetben talán nem egészen mellékes előzmény Kant Descartes-kritikája). Ezzel pedig nemcsak a reflexió filozófiájának huszadik századi kritikáit előlegezi meg. Sok tekintetben meglepően kis távolság választja el a centrumát vesztett, önmaga számára homályos szubjektum posztstrukturalista diagnózisától és a dekonstrukció antifundamentalizmusától. Fontos különbség azonban, hogy a kora romantika nem iktatja ki a transzcendens dimenziót, nem számol le a metafizikával: alapállását durván abban a formulában összegezhetnénk, hogy az emberi végeesség megkerülhetetlen, mégis egyedül a végtelenség perspektívájában értelmezhető.

Az ide vezető szubjektumfilozófiai megfontolásra azért is tértem ki ilyen hosszán, mert Weiss János nagymértékben támaszkodik rá, de mégsem ismerteti érdemben. Hölderlin filozófiai vázlatáról például három ízben is szó esik, Weiss azonban mindhárom alkalommal csak néhány mondatot idéz a fél oldal hosszúságú szövegből, a gondolatmenetet összefoglaló vázlatos megjegyzései pedig nem tudják megvilágítani és életre kelteni a szöveg fogalomrendszerét. Igaz, amíg csak elnagyolt körvonalakban ismerjük Hölderlin kulcs gondolata-

tát, addig akár meg is elégedhetünk azzal a fejtegetéssel, amely Hölderlinnek Jacobitól és Reinholdtól való függőségét hangsúlyozza: eszerint már Jacobi is megállapította a lét primátusát a gondolkodással szemben, ekképp relativizálva a racionalitást; és Weiss szerint már Reinholdnál is felmerül az a probléma, hogy a végső, feltétlen alap nem egy fogalmilag megragadható alaptétel. A Jacobi-kapcsolat azonban bővebb kifejtést igényelne, hiszen a Weiss által vázolt párhuzam csak a nagyon általánosan vett végkövetkeztetés, nem pedig az érvelés tekintetében áll fenn (ugyanakkor tény, hogy már Jacobi is felismerte Fichte rejtett spinozizmusát). Ami pedig Reinholdot illeti, ő igenis kidolgozott egy verbálisan megfogalmazható alaptételt, nevezetesen a „tudat alaptételét”, melynek érvényességét Weiss csak egy lábjegyzetben, és ott sem túl meggyőzően, vonja kétségbe (38. o., 38. jegyzet). A Reinhold-kapcsolat talán inkább azért fontos, mert már Reinhold is észrevette, hogy különbség és azonosság viszonya az öntudat vonatkozásában nem problémamentes – ekképp megelőlegezve azt a kérdésfeltevést, amely Hölderlint a szubjektivitás újszerű felfogásához vezeti el.

Am Hölderlin megfontolásának sajátossága szükségképpen elsikkad, ha azt Weiss János a következő szavakkal foglalja össze: „*Ha a szigorú azonosság csak a tudat és valami X között jöhet létre, akkor az azonosságot nem lehet a tudat működéséből megmagyarázni. A szigorú értelemben vett abszolút azonosság így csakis a tudaton túl helyezkedhet el.*” (31.) Terminológiai eligazítás hiányában a legtöbb mai olvasó aligha fogja tudni, hogy mit értsen az olyan kifejezéseken, mint „abszolút azonosság” vagy „tudaton túl”. Már csak azért sem, mert Weiss megfogalmazása érthetlenné torzítja a központi gondolatot. Hölderlinnél ugyanis, csakúgy, mint expliciten a Weiss által hivatkozott Frank-féle értelmezésben, a gondolatmenet premisszája nem az, hogy „szigorú azonosság [...] csakis a tudat és valami X között jöhet létre” – ami, akárhogy is nézzük, nonszensz – hanem az a teljesen evidens állítás, hogy szigorú azonosság csak valami X és önmaga között képzelhető el. Sajnos nem ez az egyetlen olyan passzus a könyvben, amelyben tetten érhető a Kant utáni spekulatív filozófiával szemben táplált negatív előítéletek egyik oka: az, hogy ebben a tárgyban, az

absztrakciónak ezen a szintjén a pontatlanság a szokásosnál is gyorsabban vezet az érthetlenségén át a teljes értelmetlenséghez.

A SCHELLING A DOGMATIZMUSRÓL ÉS A KRITICIZMUSRÓL című esszé, csakúgy, mint a Hölderlin és Schelling között 1795-ben lezajlott beszélgetést rekonstruálni próbáló írás, érdekes adalékokat tartalmaz a TUDOMÁNYTAN megjelenését követő filozófiai diszkussziókról. Sajnos túl általános szinten kerülnek bemutatásra a szóban forgó filozófiai alternatívák ahhoz, hogy az olvasó Hölderlinnel és Schellinggel együtt gondolkodva követhesse vitájukat. Nem állítom, hogy könnyű feladat épp ezekről a szerzőkről követhetően írni; de lehetséges és van rá példa.

A gyakorlati filozófiáról szóló rész első fejezetében Weiss négy kérdéskör vizsgálatával próbálja alátámasztani azt a tézist, hogy a kanti morálfilozófia meghatározó fontosságú volt a romantikában, és hogy a kora romantika „szerelem”-fogalma a kanti kérdésfeltevésekre ad választ. Itt jegyzem meg, hogy Weiss kissé megtévesztő módon Kant utáni szerzők „újszerű” felismeréseként ismerteti Kant egyes gondolatait: ebben az esetben J. H. Abichttól származtatja azt az állítást, hogy a természeti kauzalitás és az akaratszabadság elmentéje a magánvaló és a jelenségvilág kettőségének felismerésével oldható fel (66–67.). Másutt Reinhold filozófiájának „újdonságát” látja abban a kanti felismerésben, „*hogy nem csak [sic] a tárgy, hanem maga az én is kívülről rekedhet [sic] a képzetalkotás hatókörén*” (38. o., 36. jegyzet). És megint csak Abichtnak tulajdonítja annak a gondolatnak a „klasszikus” megfogalmazását, hogy „*a filozófiát az emberben rejlő sajátosságokból kell levezetni*” (123.).

A második morálfilozófiai írás Schleiermacher BROUILLON ZUR ETHIK címen kiadott vázlatgyűjteményét méltatja, mint az első jelentős kísérletet az etika „interszjektív” jelenségként való megértésére. Itt a gondolati ív feszesebbre sikerülhetett volna, ha Weiss kisebb súlyt fektet Schleiermacher formalisztikus felosztásaira – melyek mesterkétségét maga is elismeri (91.) – és inkább annak kifejtésére összpontosít, hogy mitől lényegileg interszjektív a schleiermacheri etika (hisz Weiss is ezért tartja „korszakalkotónak”). Ennek egyik lehetséges módja az lett volna, ha Weiss részletezi és megindokolja azt az állítását,

hogy egy interszjektív etika középpontjában a „létrehozás” kategóriájának kell állnia (84.). Weiss következetlenséget lát abban, hogy Schleiermacher interszjektív etikája az egyéni (nem pedig a kollektív) erény meghatározására fut ki – aminek okát abban látja, hogy Schleiermacher nem tudta filozófiailag tematizálni az intézményesedés jelenségét. A kollektív normák számonkérése és az intézményesedés felvetése azt sugallja, hogy egy interszjektív etika politikai filozófiai megalapozást követel. Ennek kapcsán pedig ismét felmerül a kérdés: mit értsünk itt „interszjektivitáson”? Schleiermacher nem kollektív értelemben fogja fel az interszjektivitást, mint ahogy általában véve a személyek között érvényesülő normativitást sem csak a kollektivitás kategóriájából kiindulva lehet megérteni.

A MÍTOSZ MINT ETHOSZ című írás abból a kor-diagnózisból indul ki, amely felébresztette a romantikusokban a közösségteremtő „új mitológia” igényét. Novalis és Friedrich Schlegel egyaránt úgy gondolta, hogy az új mitológia csak a „szellemünk mélységeibe” vezető „titokzatos út” révén tárulhat fel. Weiss ebben a „vallás privatizálásának” veszélyét látja: „*A befelé vezető út mások számára jelentéktelen és esetleges, de akkor hogyan határozhatná meg a vallás tulajdonképpeni lényegét?*” (101.) Ám ez a probléma – ha jól látom – fel sem merül, hiszen a kora romantika befelé vezető útja nem az esetleges „empirikus” énhöz, hanem a mindannyiunkban közös „transzcendentális szubjektumhoz” vezet. De akár valós a probléma, akár nem, erőltetett modernizálásnak tűnik az az értelmezői megoldás, miszerint Novalis és Schlegel az új mitológia megalkotását interszjektív „konszenzusereső” folyamatként képzelel el. Weiss legérdekesebb – bár konkrét alátámasztást nélkülöző – állítása az, hogy a romantikusok elképzelésében „megtalálhatók azok a gátak”, amelyek megakadályozzák az „új mitológiához” kapcsolódó organiztikus társadalomfelfogás totalitárius elfajulását.

Ami azért is érdekes állítás, mert egy igen fontos kérdést érint: miként viszonyul a romantika a felvilágosodáshoz? Bizonyos, hogy az egyszerű elutasításnál sokrétűbb viszonyról van szó. Megvilágítására kitűnő alkalom nyílt volna Weiss János kötetének első társadalomfilozófiai írásában, amely irodalmi pél-

dák kapcsán vizsgálja, hogy miként érvényesülhet a felvilágosodás kanti eszméje az egyéni önálló gondolkodásán túlmenően a *közösség* szintjén. Weiss a kérdésfelvetés eredetét Goethe TASSO-jában és Schiller „esztétikai nevelésről” szóló leveleiben látja. Schiller esetében ez két okból is problematikus: Schiller a negyedik levélben úgy ítél, hogy a modern kultúra visszasságait csak az egyéni művelődés, nem pedig a politikai közösség szintjén lehet orvosolni; és, felismerve a felvilágosodás tisztán körvonalazódó dialektikáját – az emberi természet „racionális” megnyomorítását, a valódi érzévek tehetetlenségét, a gondolat szabadság ellenére eluralkodó „barbarizmust” –, Schiller a nyolcadik levélben az egyéni művelődés médiumaként az érzelmeket, nem pedig az észhasználatot tünteti ki. Így a művészet Schillernél nem „*a nyilvános észhasználat letéteményese*” (109.), hanem a nyilvános észhasználat megvalósulásának egyéni szinten működő, nem ésszerű előfeltétele. Ám vitatható Schiller-olvasatából kiindulva Weiss mintha összemossná a „*nyilvános észhasználat*” kérdését a „*mechanikus állam*” mitológikus (Hölderlin), illetve erotikus (Novalis és Schlegel) túllépésével. Pedig Hölderlin KENYÉR ÉS BOR című elégiájának dionüszoszi attribútumokkal felruházott költőalakja minden, csak nem a „*nyilvános észhasználat*” szószólója; amint ahogy aligha lehet szó „egy közösség önfelvilágosításáról” ott, ahol fényt csak az istenek eljövetele hozhat, az éjszaka pedig pontosan sötétségénél fogva „szent”. Weiss ezt végső soron elismerni látszik; csakhogy így okafogyottá válik a holderlini példa. Alapvetőbb okokból vitatható Kleist romantikus szerzőként való tárgyalása. De még ha eltekintünk is ettől a kérdéstől: vajon tényleg az önálló észhasználat hajtaná Kohlhaas Mihályt? Ha a KOHLHAAS MIHÁLY államkritikai tézisre redukálható, akkor a HOMBURG HERCEGE etatista pamflet volna?

A Schleiermacher vallásról szóló beszédeit (1799) elemző írás a schleiermacheri vallásfelfogás antropológiai alapjait és interszjektív jellegét hangsúlyozza. Weiss elemzéséből sajnos nem derül ki az a fontos körülmény, hogy Schleiermachernél már maga az interszjektivitás is eredendő antropológiai adottság, és Schleiermacher ebből az antropológiai alaplól vezeti le a vallás jelenségét és közösségi jel-

legét. A POLITIKAI NÉZETEK A ROMANTIKÁBAN című írás erősen heterogén gondolatokat ismertet gyors egymásutánban és szorosabb kapcsolat nélkül. Ezért jelentős, aktualizálható modellek rekonstrukciójára itt nem kerülhet sor.

A könyv utolsó, esztétikai témájú részének első fejezete A NÉMET IDEALIZMUS LEGRÉGBBI RENDSZERPROGRAMJA (1796/97) címen elhíresült kétoldalmi vázlatot tárgyalja, melynek szerzője vitatott: szóba jön Hölderlin, Schelling, Hegel vagy hárman együtt. Weiss szerint azért valószínűsíthető Hölderlin szerzősége, mert a tübingeni triászban Hölderlin az, akinek a rendszerprogrammal egyidejű írásai tartalmilag legközelebb állnak az esztétikát első filozófiaként meghatározó rendszerprogramhoz. Ezen túlmenően azonban Weiss nem kölcsönöz rekonstruált tartalmat a „rendszerprogram” nagyszabásúan homályos általánosságainak. Legkésőbb itt válik kézenfekvővé a könyvet strukturáló kanti tagolás erőltetettsége, annak idegensége a Kant elvlasztásain túl lépő romantikus intenciótól. Eredménye az, hogy Weiss úgy tárgyalja Hölderlin művészetfelfogását, mintha nem is tudna arról a hölderlini alapelvkritikáról, amelyet a könyv legelején vizsgált – és amelynek folyománya Hölderlin művészetfelfogása. Mindenesetre a kanti architektonika iránti formalisztikus hűség nem zárja ki Kant gondolatainak megtévesztő ismertetését. Téves az az állítás (149.), hogy Kantnál a képzelőerő közvetít az elméleti és a gyakorlati ész között (helyesen: az ítélőerő). És szintaktikájánál fogva tartalmi zavart gerjeszt (tükröz?) az a mondat, hogy „[az ízlésítéletekre jellemző] *szubjektivitás alapját Kant abban látja, hogy a tetszésnek nem lehet érdeke, és ezért a szubjektum, anélkül, hogy az objektumra irányulna, önmagát esztétikusan »érzi«*” (150.). Weiss sajátos mondatfűzésével („és ezért”) magyarázó kapcsolatot tételez a két „mozzanat” között – ami legalábbis indoklásra szorulna. Kantnál ugyanis az érdeknélküliség nem azt magyarázza meg, hogy miért „csak” szubjektív az ízlésítélet, hanem éppen azt, hogy miként bírhat normatív érvénnyel annak ellenére, hogy szubjektív (annak ellenére, hogy kognitív értelemben nem határoz meg semmilyen tárgyat).

A romantikus zenekritikáról szóló fejezet elején az a helyes megállapítás olvasható, hogy a modern zenekritika a romantikával

veszi kezdetét. Weiss az irodalomkritika paradigmatiszta jelentőségét Friedrich Schlegel gondolatainak kissé egyoldalú felvázolásával igyekszik alátámasztani. Schumann zenekritikái kapcsán Weiss azt a tévkövetkeztetést vonja le, hogy amennyiben Schumann már zenéjében is megénekelhette a filiszterség feletti diadalt, akkor filiszterellenes zenekritikája elvesztette legitimitását – ami csak akkor lenne igaz, ha a zenekritika egyetlen motivációja a filiszterellenesség volna, és ha a zenében elképzelt diadal valós diadal volna. Apropos filiszterség: az E. T. A. Hoffmann zenefelfogását tárgyaló rész egy már-már valószínűtlen félreértés jeleit mutatja: Weiss úgy olvassa a KREISLERIANA első ciklusának harmadik fejezetét, mintha az egyszerűen Hoffmann saját nézeteinek kifejtése volna. Ez pedig nemcsak azért téves, mert Hoffmann nem azonos a műben megnyilatkozó főhőssel, Kreislerrel, hanem mindenekelőtt azért, mert Kreisler eszmefuttatása egyetlen epés paródia. Kreisler az általa mélyen megvetett nyárspolgári felfogást látszólag magáévá téve és a legbornírtabb végleteket torzítva bizonygatja, hogy a zene – persze nem Mozart és Beethoven, hanem a tisztességes közép-szer zenéje – azért hasznos dolog, mert felhőtlen kikapcsolódást nyújt, ami után a polgár újult erővel dolgozhat „*derék fogaskerék-ként*”, „*az állam kallómalmbában*” (ezt a megfontolást idézi Weiss mint Hoffmann saját nézetét). Ennek megfelelően Kreisler úgy tesz, mintha dühödten ostorozná a romantikusoknak azt a beteges fantazmagóriáját, miszerint a zenében valamiféle „*végtelen vágy*” szólal meg. Hoffmann romantikus iróniája – az, amit Friedrich Schlegel „*az irónia iróniája*”-nak hív – akkor csillan meg, amikor Kreisler „*títkos borzongással*” bevallja: érez némi rokonságot ezekkel a szerencsétlen örültekkel – akik sejtése szerint nem áttalánák áldatlan irónia megnyilvánulásaként olvasni az ő böcsületes vélekedését.

A szövegek irodalmi jellege a továbbiakban is ismételtlen a nagy összefüggéseket kereső túlértelmezés áldozatául esik. Ahhoz például, hogy Wilhelm Hauff A KIS MUKK című meséjét a nevelési regény ellentétéként lehessen olvasni, a következő önkényes értelmzői *fiatból* kell kiindulni: „*Azt javaslom [...], hogy Mukk törpe természetét a (felnevelés) továbbélő gyermek szimbólumának tekintsük.*” A német romantika HAM-

LET-recepcióit tárgyalva kézenfekvő lenne szemügyre venni August Wilhelm Schlegel Shakespeare-fordításait (melyeknek köszönhetően Shakespeare mára éppúgy a németek saját szerzője, mint Arany János jóvoltából a magyaroké). Weiss más utat választ: azt akarja szemléltetni, hogy a romantika szerzőire nem annyira Hamlet alakja, mint inkább a dráma formai jellegzetességei gyakoroltak hatást. Érvelésének negatív hátterét az a bírálóat képezi, amellyel Friedrich Schlegelt illeti Goethe HAMLET-recepciójának egyoldalú bemutatásáért – nem túl meggyőzően. Ugyanis nehezen alátámasztható az az állítás, hogy Schlegel a WILHELM MEISTER-ről szóló esszéjében Hamlet alakjának recepcióját állítja a központba. Továbbá, mivel Schlegel seholy sem sugallja azt a Weiss által erőltetett értelmezést, hogy a HAMLET művészi kritikájának egy „új Hamletben” kéne újjáformálnia a művet, ezért az a megállapítás, hogy Goethe nem megy ilyen messzire, aligha ellenérv Schlegel pozitív Goethe-értékelésével szemben. Végül az, hogy Hauffnál és Tiecknél a műalkotás „kétszintűvé” válik (a műalkotás belüli műalkotás mint a művészet önreflexiója), és a „betétmesék” szoros kapcsolatban állnak a „kerettörténettel”, túl általános jellegzetességnek tűnik ahhoz, hogy alátámassza a formaközpontú HAMLET-recepcióra vonatkozó spekulációt. Mindenekelőtt vitatható az a tematikus romantikadefiníció, amelyet Weiss írása végén kísérel meg: „A romantika világhképét az embernek a világgal szembeni kiszolgáltatottsága határozza meg [...] a kiszolgáltatottság a befelé vezető út alapja.” (203.) Azt gondolom, hogy komoly visszalépés lenne, ha erre a rezignált, „biedermeier” bensőségesre szűkítenénk a romantika „világhképét”.

Atttekintéséből talán felmérhető az a tematikus sokféleség, ami a könyv egészét, de sokszor az egyes tanulmányokat is jellemzi. A komoly mennyiségű forrás megmozgatásának azonban kisebb a filozófiai hozadéka, mint lehetne. Egy kritikai közhellyel élve: kevesebb több lett volna. De nemcsak mennyiségi aránytalanságról van szó. Ahhoz, hogy a filozófiatörténet egy adott fejezetének feltárása megtegye az első lépést az aktualitás irányába, olyan kifejtési módra van szükség, amely aktív gondolkodásra képes sarkallni az olvasót, és be tudja vonni számára új gondolkodási formákba. Ahol viszont a tisztázatlan fogalom-

használat, a pontatlan megfogalmazás, a fontos lépések átugrása újra és újra lehetetlenné teszi a gondolatok követhetését, ott az olvasó is csak elsajátítatlan és elsajátítathatatlanság absztrakciók tömkelegével találkozhat. Ugyanakkor a világos kifejtés követelménye – ami alól csak az olvasót *produktív* nehézségek elé állító írásmód ad felmentést – nemcsak az írás, hanem a gondolkodás számára is fontos (noha nem abszolút) mérce kell, hogy legyen. Egy bizonyos ponton túl a pongyolaság megkülönböztethetetlen az átgondolatlanságtól; és az előbbi éppúgy lehet jele, mint oka az utóbbinak. Weiss János könyve elsősorban ezen a téren hagy kívánnivalót maga után, miközben persze számos érdekes összefüggést is felvilágosított. Ez a bíráló pedig a szerzőn kívül a kiadó is illeti. Azt gondolom, hogy a fentiekben részletezett hiányosságok jelentős részének nem annyira a recenzens, mint inkább a szerkesztő és a lektor asztalára kéne tartoznia. Az, hogy egy fontos és izgalmas terület feltárása a magyar nyelvű szakirodalomban is megkezdődött, mindenképpen öröndetes fejlemény. A Jelenkor Kiadó azonban az olvasóknak és a szerzőnek is sokkal nagyobb szolgálatot tett volna, ha több gondot fordít a kéziratára.

Dornbach Márton

VITA

LEVÉL MARGÓCSY ISTVÁNNAK

Kedves István,
Kovács András Ferenc költészetéről írt bírálatod lapzártá után érkezett ugyan, de olyan érdekesnek és fontosnak tartottam, hogy becsempésztem még augusztusi számunkba. Köszönöm: azt gondolom, kitűnő írás, széles alapozással, finom megfigyelésekkel; osztom véleményedet, hogy ez a kivételes tehetségű költő a „mesterkedők”-höz, a magyar irodalom táncos-dalos hagyományához (is) kapcsolódik, találónak tartom, amit a „csékély dolgok” esztétikai jogosultságának elméletéről és gyakorlatáról írsz, kivált pedig azt, amit Kovács

András Ferenc szerepjátzásainak gazdagságáról, változatosságáról mondasz. Folytatnám – és egyetértés, elismerés lévén, talán nem is unnád...

De:

Csokonai-mottóval indítasz – „...*csakán szerelemet / és bort fogok danolni...*” –, és az anakreóni ars poeticát KAF-ra alkalmazod. Persze ez a kihívó program már Csokonainál is provokatív túlzás volt – de hiszen a vers közegét, keletkezésének körülményeit, irányát sokkal jobban ismered, mint én. Igen, sem a debreceni, sem a marosvásárhelyi költő nem vallotta, vallja magát vátesznek, talán abban sem hittek-hisznek, hogy küldetésük volna, a romantikus költőszerep idegen tőlük, de – gondolom – ez a tartózkodás mégsem jelenti azt egyikük esetében sem, hogy ne tekintenek magukat egy közösség részének, azt pedig semmiképp sem, hogy ne követték volna, ne érezték volna át koruk történelmi eseményeit s ne írtak volna politikai verseket. Csokonairól szólva ez közhely, KAF-ról szólva még nem (te sem szólsz erről), noha éppen új verseiben ismét nagy erővel – és olykor indulatosan – törnek fel közvetlen vagy közvetett politikai vonatkozások, utaljon akár erdélyi, akár általános magyar, akár még egyetemesebb jelenségekre. Egy ELTE-szeminárium tíz diákja egy teljes szemesztert dolgozhatna, hogy kigyűjtse ezekből a versekből a hol játékos, hol kétségbeesett utalásokat magyarságra és magyarkodásra, kisebbségi helyzetre és a schengeni zengerájra, s akad a motívumok között nagyon is konkrét: aligha tévednék, ha azonosítani próbálnám a *dumagógot* és a *dumakratát* vagy a *Honmentő Káéftét*. Kár volna megfeledkeznünk a káprázatos formaművésznek ezekről az indulatairól: meglehet, ötven év múlva Kovács András Ferencet korunk egyik legpolitikusabb magyar költőjeként (is) fogják méltatni. (A mai kritika jó része, ha egyáltalán észrevénné költészetének ezt a vonulatát, alighanem rosszallaná, jó esetben mosolyogna rajta, hiszen megértük azt is, hogy Petri egykori politizálását is elnéző legyintéssel bagatellizálják némely ítések.) Nem, a *Saltus Hungaricus* zenéje nem nyomja el – miért is nyomná? – a *Psalmus Hungaricus* hol zokogó, hol fanyar, hol esdeklő, hol gúnyoros-fájdalmas hangjait – csak legyen fülünk meghallani őket. Bár mondhatnám úgy is: nehéz nem felfigyelni rájuk.

KAF távol szeretné tudni magától, írod: „*a modern személyesség poétikájának bélyegét*”. Nem a *bélyeg* terminusán és minősítésén csodálkoznék most – bár nem tudom, ki akarná, ki méréselné *megbélyegezni* személyességéért Adyt vagy Szabó Lőrincet, József Attilát vagy Radnótit, Tandorit, Orbánt, Rakovszkyt vagy akár Apollinaire-t, Mandelstamot? –, hanem azt vitatnám, hogy a próteuszi játékok, a karneváli maskarádé, a gyakori-gyors álarccsere elfedné, kivált pedig hogy szétrombolná az arcot, a személyt, a *personát*. Óvakodnék – ebben a tekintetben is – túl komolyan venni, kizárólagosnak és általános érvényűnek tekinteni a költő *egy-egy* kijelentését, sorát, metaforáját – célravezetőbb *együtt* nézni, látni az egymással felelő versnyilatkozatokat, szembesíteni őket egymással és az egész hatalmas, máris imponáló életművel. Mert igaz ugyan, hogy KAF a *SESTINÁ*-ban elhessenteni látszik magától a klasszikus eszményt: „*távozz hát tőlem, személyesség, mélység!*”, de az *AD ANIMAM SUAM*-ban arról ír, hogy „*rút lénye*” megannyi mása arcai mögül, „*mint öntudat, kilóg*”. Kovács András Ferenc személyéről, sorsáról, szerelmeiről, két lányáról, Marosvásárhelyéről, utazásairól, barátairól jóval többet tudunk meg, mint – teszem azt – T. S. Eliot, Füst Milán vagy Pilinszky életkörülményeiről, életútjáról az ő verseikből. Aki elmélyed KAF, Lázár René, Caius Licinius Calvus vagy akár Jack Cole verseiben (avagy KAF legújabb alakmása, Csakcsöndzöng Cáng-ráng-gjacó tibeti költő négysorosaiban, amelyeket alkalmam volt kéziratban olvasni), az könnyűszerrel kihüvelykezheti belőlük a legszemélyesebb vonatkozásokat, a panaszszót a távolba szakadt gyermek után, egy fiatal szerelem tündöklését, a méltatlan támadások fájdalmát, a „*jussos jakamokok*”, „*tapsonc majmok*” megvetését, felismerheti a színházat, a szerkesztőséget, ahol a költő dolgozik – a dadaista ötletek tűzijátéka, a szófacsarások kesernyés humora, az antik vagy egzotikus utalások opalizálása nem távolít el tőlük, éppen hogy éleesebbé teszi kontúrjaikat. Mi volna ez, ha nem személyes költészet, a nagy lírai hagyomány egyik korszerű (és roppant rafinált) változata?

Szép Csokonai-mottóval indítod, szép Pálóczi Horváth-idézettel zárod kritikádat. Joggal, hiszen ennek az ugrós táncszónak szokelése is tovább zeng, ravasz hangszerelésben, KAF költészetében. De a Pálóczi Horváth-vers

szemlélete, essék erről is szó, már nem az övé: KAF – engedtessek meg, hogy a nevében beszéljek – aligha gondolja, hogy a franc tánc mind *negédes*, a németnek *nincsen mutációja*, az anglus *melancholis*: a magyar régiségben gyökerező költészetét Kovács András Ferenc a vi-

lágliúra ragyogó sugaraiban fürdeti meg. (Elnézést a szerkesztőhöz nem méltó, mert túl poétikusra sikeredett – és nem is pontos képerért.)

Szívélyesen üdvözöl
Réz Pál